

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Κοινωνικής και Ιστορικής Ανθρωπολογίας»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Κοινωνικές όψεις της πορνείας στην αρχαία Ελλάδα.
Οι εταίρες»**

Επιμέλεια: Χαρίκλεια Μουστάκα

Επιβλέπων: Βασίλης Αναστασιάδης

ΜΥΤΙΑΗΝΗ 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....4

Εισαγωγή.....8

Μέρος Ι

ΑΘΗΝΑ

Κεφάλαιο 1

Στοιχειοθετώντας την πορνεία

1.1 Ορολογία.....11

1.2 Πορνεία και μοιχεία.....12

1.3 Οι αρχαιολογικές ενδείξεις.....17

Κεφάλαιο 2

Η βιομηχανία του αγοραίου έρωτα: εταιρές και πόρνες

2.1 Εταιρισμός.....19

2.2 Πορνεία.....26

2.3 Ιερά πορνεία.....30

Κεφάλαιο 3

Ο ρόλος του χρήματος και η οικονομία του δώρου

3. 1 Η εμπορευματοποίηση των υπηρεσιών: αγαθά προς πώληση και ανταλλαγή....32

3. 2 Απολαύσεις και επίδειξη.....39

Κεφάλαιο 4

Εταιρισμός, πορνεία και οι «Άλλοι»

4. 1 Διακρίσεις στην απόλαυση42

4. 2 Η πορνεία ως προκάλυμμα πολιτικών σκοπιμοτήτων.....43

Κεφάλαιο 5

Όψεις ενός παράλληλου «αθέατου» κόσμου.....45

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΡΩΜΗ

Κεφάλαιο 1

Οριοθετώντας τις σαρκικές απολαύσεις

1.1 Μια διαφορετική ταξινόμηση	50
1.2 Η πορνεία ως «εχέγγυο» του γάμου.....	50
1.3 Οι υλικές μαρτυρίες ενός έκλυτου βίου.....	54

Κεφάλαιο 2

Οι ποικίλες διαβαθμίσεις του κόσμου της σαγήνης

2.1 Η πορνεία.....	59
2.2 Αυτοκράτορες- μαστροποί και αυτοκράτειρες- πόρνες.....	66
2.3 Οι εορτές του αγοραίου έρωτα.....	70
2.4 Οι εταίρες.....	71

Κεφάλαιο 3

Η εμπορευματοποίηση της ερωτικής αυτοδιάθεσης

Η σεξουαλική οικονομία ενός δουλοκτητικού επαγγέλματος.....	76
---	----

Κεφάλαιο 4

Η «Άλλη» όψη της πορνείας

Ο ρόλος της πορνείας στην πολιτική.....	79
---	----

Κεφάλαιο 5

Η «έκλυση» των ηθών και η παρακμή της Αυτοκρατορίας.....	83
--	----

Επίλογος.....	88
---------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	92
-------------------	----

Πρόλογος

Αρκετά χρόνια νωρίτερα, εντός ενός πανεπιστημιακού αμφιθεάτρου γεννήθηκε ένα ερώτημα σχετικά με τις κοινωνικές όψεις του εταιρισμού και της γυναικείας πορνείας στην αθηναϊκή δημοκρατία. Ο εν λόγω προβληματισμός επανήλθε πρόσφατα, εμπλουτίστηκε από τον αντίστοιχο προβληματισμό για τη Ρώμη και βρήκε εύφορο έδαφος, για να ερευνηθεί το σύνολο των παραμέτρων που τον συνθέτουν. Ο μεγάλος όγκος γραμματειακών πηγών περί του αγοραίου έρωτα και των εργατριών του, με οδήγησαν στην αναζήτηση της αθέατης πλευράς του «υποκόσμου» της Αθήνας και της Ρώμης ή, για να είμαι πιο ακριβής, στη διερεύνηση των κοινωνιών της σαγήνης που αναπτύσσονται εντός των ήδη δομημένων κοινωνιών.

Πρόκειται, λοιπόν, για αυτόνομες παράλληλες κοινωνίες, οι οποίες δεν τέμνονται σε κανένα σημείο ή μήπως αποτελούν μικρογραφικές αναπαραστάσεις των ήδη υπαρχουσών, με κανόνες, νόμους και ταξινομήσεις; Και εάν υποθέσουμε ότι αλληλοεπηρεάζονται ή αλληλεξαρτώνται, σε ποιο βαθμό συμβαίνει αυτό; Ποιος είναι ο ρόλος και η θέση των γυναικών του αγοραίου έρωτα και ειδικά των εταιρών εντός των ανδροκρατούμενων δουλοκτητικών κοινωνιών και ποια η μεταχείρισή τους από τους εραστές, τους προαγωγούς και εντέλει την ίδια την κοινωνία; Σε ποιο βαθμό διαφέρουν οι αντιλήψεις περί γυναικείας πορνείας στην Αθήνα και τη Ρώμη; Είχαν παρεισφρήσει οι εταίρες σε πολιτικούς κύκλους; Οι εραστές πόσο επιρρεπείς ήταν στις σαρκικές ηδονές και σε ποιο σημείο ήταν διατιθέμενοι να φτάσουν για την ικανοποίηση του πάθους τους; Η πορνεία βρίσκεται όντως στο περιθώριο; Τα ερωτήματα, λοιπόν, αρκετά και οι απαντήσεις τους επαφίενται στους έλληνες κλασικούς και τους λατίνους συγγραφείς των δύο πόλεων του αρχαίου κόσμου. Εντούτοις, αρκετά από τα ερωτήματα που έθεσα καταρχάς αναθεωρήθηκαν στη συνέχεια, ορισμένα απορρίφθηκαν, ενώ αρκετά απαντήθηκαν και εμπλουτίστηκαν από καινούργια.

Η συγκέντρωση υλικού, ο σχεδιασμός και η συγγραφή της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας ήταν αρκετά χρονοβόρα και ενίοτε επίπονη, λόγω της διασποράς της απαιτούμενης βιβλιογραφίας σε ποικίλες βιβλιοθήκες της Αθήνας, καθώς και στον μεγάλο όγκο της διεθνούς βιβλιογραφίας. Η μεγαλύτερη, όμως, πρόκληση ήταν η αποτίναξη θεωριών του προηγούμενου αιώνα, βαθιά ριζωμένων, σύμφωνα με τις οποίες η γυναίκα παρουσιάζεται ως μια αφηρημένη οντότητα, θολή και ασαφής, κάπου «χαμένη» στο βάθος των κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών διεργασιών των ισχυρών αντρών. Η έμφαση στη γυναικεία υπόσταση

συνήθως στηρίζεται στην προβολή της θυματοποίησης ή της σεξουαλικότητάς της. Μιας σεξουαλικότητας στέρα δομημένης στους πυλώνες της αντρικής κυριαρχίας της Αθήνας, η οποία αντιλαμβανόταν τη γυναίκα σύμφωνα με την ικανότητά της να παρέχει σεξουαλική ηδονή, να φροντίσει τις ποικίλες ανάγκες του συντρόφου της ή να τεκνοποιήσει γνήσιους αθηναίους πολίτες. Αυτή η διάκριση δεν φαίνεται να διαφέρει αισθητά από την αντίληψη της ελευθεριάζουσας κοινωνίας της Ρώμης. Μολαταύτα, αρκετές ήταν οι αποκλίσεις μεταξύ των μελετητών της αρχαίας πορνείας, γεγονός αρκετά αναμενόμενο, εάν συλλογιστούμε ότι το ψηφιδωτό της πορνείας συντίθεται από ένα μεγάλο αριθμό ψηφιδών, οι περισσότερες εκ των οποίων έχουν χαθεί στο πέρασμα των αιώνων, έχουν παραποιηθεί, ή έχουν αποσιωπηθεί από τις ανδροκρατούμενες αυτές κοινωνίες.

Σκοπός, λοιπόν, του παρόντος πονήματος είναι η εμβάθυνση στις κοινωνικές παραμέτρους που στοιχειοθέτησαν το θεσμό της γυναικείας πορνείας στην Αθήνα της κλασικής περιόδου, της ύστερης Δημοκρατίας και των πρώτων αυτοκρατορικών χρόνων της Ρώμης. Έτσι, στο πρώτο μέρος της εργασίας επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση της ταξινόμησης της ονοματολογίας των ενάρετων γυναικών και εκείνων του αγοραίου έρωτα, ώστε να γίνει όσο το δυνατόν πιο εύληπτη η ανάγκη των Αθηναίων για διαχωρισμό της γυναικείας σεξουαλικότητας. Στη συνέχεια, αναλύεται το δίπολο πορνείας-μοιχείας και εξετάζεται κατά πόσο η πρώτη υπήρξε τροχοπέδη της δεύτερης. Κατόπιν, κρίθηκε σκόπιμη η συνοπτική παρουσίαση των αρχαιολογικών ενδείξεων και των υλικών καταλοίπων που συνάδουν στην τεκμηρίωση των σχετιζόμενων με την πορνεία πρακτικών, κυρίως στην περιοχή του Κεραμεικού.

Το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ανάλυση του αγοραίου έρωτα και το διαχωρισμό εταιρισμού-πορνείας. Έτσι, μελετάται η θέση των εταιρών στον αγοραίο έρωτα και η εμπλοκή τους στον κοινωνικό βίο των Αθηναίων. Αναλύεται διεξοδικά η νομική και οικονομική τους υπόσταση, καθώς και ο τρόπος κοστολόγησης των παρεχόμενων ερωτικών υπηρεσιών τους. Παράλληλα, παρουσιάζεται ο ρόλος τους στα συμπόσια και η τριμερής λειτουργία τους εντός αυτών, ενώ, μέσω του παραδείγματος της εταιράς Νέαιρας, σκιαγραφείται η κοινωνική κινητικότητα και η διατηρητότητα του θεσμού. Στη συνέχεια, απαριθμούνται οι ποικίλες ταξινομήσεις των εκδιδομένων γυναικών. Δίνεται έμφαση στους διαχειριστές των δημόσιων οίκων ηδονής, τους μαστροπούς έκθετων νεαρών κοριτσιών και δούλων, τη θέση τους στον κοινωνικό ιστό της Αθήνας, αλλά και τις συνθήκες διαβίωσης των εκπορευομένων γυναικών εντός αυτών των ενδιατημάτων. Επιπλέον, αρκετά είναι τα ζητήματα που ανακύπτουν

σχετικά με την αυτοδιάθεση και την έκθεση του σώματος των πορνών. Το εγχείρημα οριοθέτησης του πορνικού επαγγέλματος ολοκληρώνεται με την αναφορά στην Ιερά πορνεία της Κορίνθου, τις επιρροές που δέχτηκε από την Ανατολή και τον συμβολισμό της γενετήσιας διαθεσιμότητας των ιερόδουλων, καθώς και τη νομική και κοινωνική τους υπόσταση.

Το επόμενο κεφάλαιο προσεγγίζει το ζήτημα της πολυσημίας της εμπορευματοποίησης των παρεχόμενων ερωτικών υπηρεσιών και τον ρόλο που διαδραμάτισε το χρήμα σε αυτό. Εταίρες και πόρνες κινούνται στο ίδιο πεδίο οικονομικής συναλλαγής; Ποιες είναι οι αμοιβές των εταιρών, ποια τα δαπανούμενα ποσά για τις ερωτικές τους υπηρεσίες και ποια η τιμή αγοράς και πώλησής τους από τους *πορνοβοσκούς* (μαστροπούς); Υπήρχε εσωτερική στρωμάτωση στους κόλπους του εταιρισμού ή πρόκειται για μια ενιαία κατηγορία γυναικών; Η συντήρηση των θεραπεινίδων του έρωτα διακύβευε τις περιουσίες των πολιτών και κατ' επέκταση την εύρυθμη λειτουργία της πόλης; Επιπλέον, αποτελούσε το δαπανηρό συμπόσιο μια ανάγκη επίδειξης του πλούτου των εύρωστων Αθηναίων και ποιες κοινωνικές τάξεις ήταν σε θέση να απολαύσουν την συντροφιά μιας εταίρας;

Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο πραγματεύεται τον διαχωρισμό των απολαύσεων και τη λειτουργία τους ως κριτήριο κοινωνικής ταξινόμησης. Υπάρχουν κοινές απολαύσεις που όλοι μπορούν να γευτούν ή ο εταιρισμός αποτελεί αποκλειστικό προνομίων των εχόντων; Ο αγοραίος έρωτας ποιο ρόλο διαδραμάτισε στον κόσμο της πολιτικής; Μήπως λειτούργησε ως προκάλυμμα πολιτικών σκοπιμοτήτων; Άλλωστε, δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι οι νεότεροι ιστορικοί γνώρισαν τα σχετικά με τις εκπορνευόμενες γυναίκες μέσω της πολιτικής, καθώς η πλειοψηφία των πηγών τους αφορά δικανικούς λόγους (φυσικά δεν αναιρείται η σημασία των κωμωδιών του Αριστοφάνη, παρόλο που και αυτές ενέχουν πολιτικά ψήγματα).

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, το ενδιαφέρον μας στρέφεται στη Ρώμη. Έτσι, ακολουθείται μια παρόμοια διάρθρωση των κεφαλαίων περί γυναικείας πορνείας αντίστοιχη με της Αθήνας. Στο πρώτο κεφάλαιο περιγράφεται μια διαφορετική ταξινόμηση για τις εκδιδόμενες γυναίκες της Ρώμης, τους τρόπους λειτουργίας της πορνείας ως «εχέγγυου» του γάμου, ενώ επιχειρείται μια περιγραφή των αρχαιολογικών καταλοίπων των οίκων ασωτίας της Πομπηίας. Κατόπιν, αναλύεται ο πολυσχιδής θεσμός της πορνείας, η καταγωγή των γυναικών ελευθερίων ηθών, καθώς και το κοινωνικοοικονομικό τους υπόβαθρο. Φυσικά, δεν θα μπορούσαμε να παραβλέψουμε τον ρόλο των μαστροπών στη βιομηχανία του αγοραίου έρωτα.

Ωστόσο, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον συγκεντρώνουν οι ερωτικές πρακτικές των αυτοκρατόρων-μαστροπών και των αυτοκρατειρών-εταιρών, τονίζοντας σε αυτό το σημείο τα ελευθεριάζοντα ήθη της Αυτοκρατορίας, τη μιμητική πορνική συμπεριφορά αλλά και την καταλυτική επιρροή των ελληνικών τέρψεων. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη συνοπτική παρουσίαση των σχετιζόμενων με την πορνεία εορτών και τον συμβολισμό τους στην ρωμαϊκή κοινωνία.

Στη συνέχεια, επιχειρείται η ανάλυση του πολυδιάστατου οικονομικού υπόβαθρου της πρακτικής της πορνείας και της αντιμετώπισής της ως πράξη οικονομικού χαρακτήρα. Παράλληλα, σκιαγραφείται η σύνδεσή της με τη δουλεία και τις προεκτάσεις της. Ποιοι είναι οι άμεσα ωφελημένοι από την εμπορευματοποίηση του έρωτα; Οι προαγωγοί και οι ιδιοκτήτες των οικημάτων ηδονής ή μήπως οι εκδιδόμενες γυναίκες; Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο ρόλος των εταιρών και εν γένει των εκπορνευόμενων γυναικών στην πολιτική. Μελετάται η συμμετοχή τους σε συνωμοσίες και ενέργειες καθοριστικής σημασίας στην πολιτική σκηνή της Ρώμης.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι πηγές μας προέρχονται από την αριστοκρατική ελίτ της ρωμαϊκής και αθηναϊκής κοινωνίας. Τα όσα μελετώνται, λοιπόν, προβάλλονται μέσα από το πρίσμα μίας μεμονωμένης οπτικής, συχνά καθοδηγούμενης από προσωπικά ή συλλογικά οφέλη και πιθανώς να υποκινούνται από εμπάθειες και ιδία κίνητρα. Εντέλει, τα όσα ερευνά η εν λόγω εργασία στηρίζονται στις διαθέσιμες πηγές και αναπόφευκτα εκεί προβάλλεται μονομερώς η οπτική των εραστών και όχι των εκπορνευμένων γυναικών. Ακόμη και όταν γίνεται αναφορά στα λεγόμενα ή τις πράξεις ορισμένων φημισμένων εταιρών, θα πρέπει να μην λησμονούμε ότι έχουν πρώτα «φιλτραριστεί» από την ανδρική θεώρηση κάποιου ρήτορα, φιλόσοφου, πεζογράφου, βιογράφου ή ιστορικού.

Εισαγωγή

Οι γυναίκες του περιθωρίου και του υποκόσμου φαίνεται να απασχόλησαν τους αρχαίους Έλληνες από πολύ νωρίς, σχεδόν ταυτόχρονα με την εμφάνιση του χρήματος και της νομισματοκοπίας. Πόρνες, εταίρες και ιερόδουλες συμπλέκονται στο κοινωνικό υπόβαθρο της γυναικείας σεξουαλικής αυτοδιάθεσης. Οι ανυπόληπτες εκπορνευόμενες γυναίκες διαφέρουν παρασάγγας από τις αξιοσέβαστες ελεύθερες γυναίκες του αθηναϊκού γυναικωνίτη και του ρωμαϊκού *atrium*: οι χειραφετημένες ρωμαίες δέσποινες δεν αποκλείονταν από τη δημόσια κοινωνική και πολιτική σφαίρα, όπως συνέβαινε με τις Αθηναίες ομόλογές τους. Ο Σόλωνας, διακρίνοντας πρώτος την καίρια σημασία της προστασίας του θεσμού του γάμου και της νομιμοποίησης της πορνείας, εισάγει ένα λεπτομερές νομοθετικό πλαίσιο, απαραίτητο για την εύρυθμη λειτουργία της πόλης. Το διορατικό του βλέμμα οδηγεί στην αύξηση του πλούτου των ταμείων της Αθήνας, πρακτική που ακολούθησαν αργότερα οι ρωμαίοι αυτοκράτορες με τη φορολόγηση του αγοραίου έρωτα, ίσως ορισμένες φορές υπέρ του δέον. Έτσι, η πορνεία λειτούργησε ως ρυθμιστής της αθηναϊκής και ρωμαϊκής ηθικής, προασπίζοντας τον θεσμό του γάμου και διατηρώντας τις απαραίτητες αποστάσεις των ανδρικών γενετήσιων ορμών από τις συζύγους και τις θυγατέρες των πολιτών.

Ανάμεσα στις κοινές γυναίκες των πορνείων των ρυπαρών δρόμων και τις πολύφερνες εταίρες, οι δεύτερες είναι εκείνες που κρατούν την πρωτοκαθεδρία στη βιομηχανία του έρωτα. Κατά την διάρκεια της νεότητάς τους, η επιρροή που ασκούν στους εύρωστους πολίτες αλλά και στους ξένους είναι ανάλογη των προτερημάτων τους. Μολαταύτα, η έλευση του γήρατος δεν σήμαινε τον πλήρη παραγκωνισμό τους από τη βιομηχανία του πληρωμένου έρωτα. Αντίθετα, μετατρέπονταν σε προαγωγούς νεότερων κοριτσιών, τα οποία όφειλαν να μνήσουν στα μυστικά του αγοραίου έρωτα, μέσω μιας χρονοβόρας και πολύπλευρης διαπαιδαγώγησης. Άλλωστε, η εμπορευματοποίηση των γενετήσιων ορμών ήταν μια καλοστημένη προσοδοφόρα επιχείρηση, τα γρανάζια της οποίας κινούσαν πάντοτε οι ανυπόληπτοι πορνοβοσκοί.

Ωστόσο, η πλέον προβληματική κατηγορία εκδιδομένων γυναικών θεωρείται εκείνη των ιερόδουλων. Οι πενιχρές πληροφορίες που αντλούμε από τις γραμματειακές πηγές δεν επαρκούν ώστε να μας οδηγήσουν στη σκιαγράφηση του βίου τους, μολονότι γνωρίζουμε ότι έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης λόγω του οιονεί δημόσιου λειτουργήματός τους στον ελλαδικό χώρο. Οι ιερόδουλες δεν κινούνται εντός των πλαισίων της «κανονικότητας» που προάγει η αθηναϊκή κοινωνία, ούτε όμως μπορούν

να θεωρηθούν σύμπτωμα της «έκλυσης» των ηθών της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Οι ίδιες δεν βρίσκονται στο κοινωνικό περιθώριο, αλλά ισορροπούν μεταξύ ευταξίας και «μη κανονικότητας».

Η επιμονή των Αθηναίων για την ταξινόμηση της γυναικείας σεξουαλικότητας έρχεται σε πλήρη αντιδιαστολή με την παντελή έλλειψη ενδιαφέροντος των Ρωμαίων για τις διακρίσεις της πορνείας ή τη συγκρότηση μιας σαφούς ιεραρχίας της πορνείας, γεγονός το οποίο προκαλεί εντύπωση, σύμφωνα με σύγχρονους μελετητές. Η λέξη *πόρνη* στη λατινική γλώσσα έχει αρκετά συνώνυμα, τα οποία όμως περιστρέφονται γύρω από τις μεθόδους προσέλευσης και τις παροχές υπηρεσιών. Ωστόσο, αδυνατεί να εμβαθύνει στις ουσιαστικές διαφοροποιήσεις των εκπορνευομένων γυναικών και τη συμβολή τους στη βιομηχανία του πληρωμένου έρωτα. Έτσι, οι όροι *lupa* (πόρνη) και *delicata* (εταίρα) χρησιμοποιούνται σχεδόν αδιακρίτως στην αυτοκρατορία, με μοναδική πιθανώς εξαίρεση τον υπαινιγμό κάποιας διαφοράς στον τρόπο αυτοδιάθεσης του χρόνου και του σώματος τους.

Η πορνεία, λοιπόν, αποφέρει μεγάλα χρηματικά οφέλη, όχι όμως χωρίς τις αναμενόμενες απώλειες. Περιουσίες εύπορων θερμόαιμων νεαρών εξανεμίζονται για την ενοικίαση της συντροφιάς ή της συντήρησης μιας εταίρας, θέτοντας έτσι σε κίνδυνο την εύρυθμη λειτουργία των πόλεων. Άλλωστε, η οικονομία του δώρου, ένα θολό πεδίο στο οποίο κινούνται οι εταίρες, προβλημάτισε αρκετούς αρχαίους συγγραφείς και φιλοσόφους, όπως τον Σωκράτη, εάν κρίνουμε από τη γνωστή συζήτησή του με τη φημισμένη εταίρα Θεοδότη.

Στο πεδίο της πολιτικής, η εκπόρνευση θεωρείται «μέγα αμάρτημα». Μολονότι αρκετές εταίρες στην κλασική Αθήνα σύρθηκαν σε δίκη, όπως η Νεαίρα και η Φρύνη, λόγω του φόβου προσχώρησής τους στους κύκλους της αριστοκρατίας ή τον φόβο νόθευσης του αίματος των πολιτών, δεν υπάρχουν αρκετές αποδείξεις για τη συμμετοχή τους σε πολιτικές συνωμοσίες. Αντιθέτως, στη ρωμαϊκή κοινωνία οι πόρνες φαίνεται να διαδραματίζουν καίριο ρόλο, εάν δεχτούμε τα όσα ισχυρίζεται ο Κικέρωνας στους δικανικούς του λόγους.

Η προϋπάρχουσα αυστηρή ρωμαϊκή ηθική επηρεάζεται δραστικά από την εισαγωγή του «ελληνικού τρόπου ζωής». Εξάλλου, η αυτοκρατορική Ρώμη αποτελεί έναν πόλο έλξης όχι μόνο για τους λαούς της Δύσης και της Ανατολής, οι οποίοι βρίσκονται υπό την κυριαρχία της, αλλά και για τους ξένους. Η συντηρητική δημοκρατία έρχεται σε πλήρη αντιδιαστολή με τα νέα ελευθεριάζοντα ήθη της αυτοκρατορίας, την αλαζονική επίδειξη του πλούτου και την εξαθλίωση. Μια πόλη

διπολικών αντιθέσεων, όπου η ένδεια συμβαδίζει με τη γλιδή. Η αυτοκρατορική Ρώμη είναι η πόλη των απολαύσεων και των ηδονών παντός είδους. Ωστόσο, μια πόλη που δομήθηκε από τη βία ήταν αναμενόμενο να παράγει βία. Απολαύσεις και συγκρούσεις, ευημερία και ένδεια στοιχειοθετούν έναν κόσμο αντιθέσεων. Έτσι, εντός αυτού του πλαισίου, ο Πλάυτος και ο Τερέντιος προβάλλουν στα έργα τους την εικόνα των *infames personae*: της πόρνης και του αχρείου προαγωγού, χρωματίζοντας ζοφερά τον καμβά του υποκόσμου της Αυτοκρατορίας.

ΜΕΡΟΣ Ι

ΑΘΗΝΑ

Κεφάλαιο 1

Στοιχειοθετώντας την πορνεία

1.1 Ορολογία

Καθώς οι ποικίλοι χαρακτηρισμοί για την ίδια γυναίκα δημιουργούν μία αβεβαιότητα ως προς τις ταξινομήσεις και τους ρόλους των γυναικών, δυσχεραίνοντας την ξεκάθαρη οριοθέτηση τους εν γένει, οι αρχαίοι συγγραφείς επιχειρούν επανειλημμένως να τις προσδιορίσουν ώστε να εποπτεύσουν την γυναικεία σεξουαλικότητα. Έτσι, με τον όρο *γυνή* ονομάζουν το σύνολο των γυναικών, των συζύγων ή ακόμη και των *παλλακίδων*¹. Αντίθετα, οι ερωμένες και οι γυναίκες που βρίσκονται σε μία ανεπίσημη σχέση εντάσσονται στην ευρεία, ιδιαιτέρως θολή και αμφιταλαντευόμενη κατηγορία των *εταίρων*. Το ίδιο συμβαίνει και με τη διάκριση των συζύγων από τις *παλλακίδες*, των *παλλακίδων* από τις *εταίρες* και των *εταίρων* από τις κοινές *πόρνες*, καθώς ο διαχωρισμός τους θεωρείται αρκετά συγκεχυμένος και προβληματικός (Davidson 2003: 123- 124). Ωστόσο, ο Δημοσθένης στον λόγο του *Κατά Νεαίρας* (59. 122) υιοθετεί μία τριμερή διαίρεση των γυναικών με βάση τις ανδρικές ανάγκες, αναφέροντας ότι τη σύζυγο τη χρειάζεται κάποιος για την απόκτηση νόμιμων τέκνων, την *παλλακίδα* για τη φροντίδα του σώματος και για σεξουαλικές συνενυρέσεις και, τέλος, την *εταίρα* για τη σωματική και πνευματική ηδονή (Cantarella 1998: 94- 95).

Οι ευμετάβλητοι όροι στον χαρακτηρισμό των γυναικών ώθησαν τους Αθηναίους να αναφέρονται στις *αστές* περιφραστικά, στη προσπάθειά τους να τις αντιπαραβάλουν με τις γυναίκες του αγοραίου έρωτα. Έτσι, αναφέρονται στη σύζυγο ως *γυνή γαμετή* ή *γυνή γαμετή κατά τους νόμους* και στην *παλλακίδα* ως *κτητή*. Από την πλευρά του, ο Σόλωνας κατηγοριοποιεί τις γυναίκες που προσέφεραν ηδονή έναντι

¹ Οι *παλλακίδες* δεν προσέφεραν τις ερωτικές τους υπηρεσίες επί πληρωμή και διέμεναν εντός του οίκου. Συνήθως ήταν αλλοεθνείς αιχμάλωτες πολέμου, δούλες ή ελεύθερες από την Αττική και βρίσκονταν εγγύτερα στην νομική θέση της συζύγου παρά της πόρνης. Η Mc Clure αναφέρει ότι οι Αθηναίοι αντιλαμβάνονταν την *παλλακεία* ως μία εξωτική, πολυγαμική, πρακτική υιοθετημένη από τους Πέρσες αλλά πλήρως ενταγμένη στον κοινωνικό ιστό της Αθήνας (Mc Clure 2003: 52- 54).

ανταλλάγματος σε *εταίρες*², *αυλητρίδες* και *δικτηριάδες* (κοινές πόρνες³) (Στεφάνου 1993: 32), ενώ οι πηγές (Αριστ. *Εκκλ.* 1106) αναφέρουν την κοινή πόρνη των κακόφημων δρόμων της Αθήνας ως *γεφυρίδα* (εκείνη που συχνάζει κάτω από τις γέφυρες), *περιπολάδα* (η περιπλανώμενη), *δρομάδα* (εκείνη που βιάζεται), *αποφαρσίδα* (εκείνη που περιστρέφεται), *δαμιουργός* (εργάτρια), *δημιά* (κοινή γυναικά), *επιπαστάδα* (εκείνη που βρίσκεται στην κλίνη) ή *χαμαιτύπη* (εκείνη που κείτεται στο έδαφος) (Αθην. *Δειπν.* 13. 570 f), ενώ και *πορνείο* χαρακτηρίζεται ως *εργαστήριο* (χώρος δουλειάς) (Davidson 2003: 128- 130, 138).

1.2 Πορνεία και μοιχεία

Μολονότι, οι ερωτικές σχέσεις στη δημοκρατική Αθήνα δεν παραμένουν ποτέ μία ιδιωτική υπόθεση του πολίτη, η αναζήτηση των αφροδισιακών ηδονών εκτός συζυγικής εστίας αποτελεί μόνιμη ενασχόληση των ανδρών. Η ερωτική ζωή των πολιτών άπτεται του δημόσιου ενδιαφέροντος, καθώς η γέννηση γνήσιων τέκνων αποτελεί κύρια μέριμνα του κράτους. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η συζήτηση περί μοιχείας (Omitowoju 2002: 74). Ο όρος περιλαμβάνει κάθε είδους σεξουαλικές σχέσεις με ανύπαντρες, παντρεμένες ή χήρες γυναίκες (Cantarella 1987: 41) και αντιστοιχεί με την εκούσια παράβαση του συζυγικού θεσμού, ενώ ο χαρακτηρισμός *μοιχός* αφορά αποκλειστικά τους άνδρες, δηλαδή τους ενεργούς δράστες. Αντίθετα, η γυναίκα γίνεται αντιληπτή μόνο ως το αντικείμενο της μοιχείας. Αυτοί οι άξονες διακρίνουν τη μοιχεία από την αποπλάνηση και τον βιασμό (Πλούτ. *Σόλων* 23. 2, 7) και οδηγούν στις διαφορετικές ποινές που η κάθε μία επισύρει, καθώς ο αθηναϊκός και ο ρωμαϊκός νόμος δίνουν ιδιαίτερη σημασία στην διαφύλαξη της παρθενίας και διαχωρίζουν ξεκάθαρα τη μη συναινετική σεξουαλική πράξη μεταξύ παντρεμένων και ανύπαντρων γυναικών (Λυσ. *Υπέρ Ερατ.* 32). Άλλωστε, η διαφύλαξη της παρθενίας⁴ εξασφάλιζε την εντιμότητα του γάμου (Cohen 1999: 132-133, 137), μια συνθήκη φυσικής αναγκαιότητας και αποκλειστικών δεσμών, αλλά και αποκλειστικό μέσο για

² Η νομοθεσία προέβλεπε ακόμη και την διάκριση γυναικών- εταιρών από την ενδυμασία, την κόμμωση και τα κοσμήματα (Αρτεμ. *Ονειρ.* 2. 3, 82).

³ Ωστόσο, η λέξη *πόρνη* παράγεται από το ρήμα *πέρνημι* και έχει διττή σημασία, καθώς μπορεί να μεταφραστεί ως *πουλιέμαι* αλλά και ως *πουλάω* (Davidson 2003: 179).

⁴ Η νομοθεσία του Σόλωνα προέβλεπε την κατάργηση της πρακτικής πώλησης του εαυτού ή των παιδιών ενός πολίτη (Αισχ. *Κατ. Τιμ.* 15- 16), με εξαίρεση την πώληση ανύπαντρης γυναίκας που είχε χάσει την παρθενία της (Στεφάνου 1993: 34). Πιθανώς η νομοθεσία περί παρθενίας να λειτουργούσε αποτρεπτικά (Pomeroy 2008: 133).

την απόκτηση νόμιμων τέκνων (Ισίδ. Πηλ. *Επιστ.* 243 και Δημ. *Κατ. Νεαίρ* 59. 122· πρβλ. Corner 2011: 66). Με τη σειρά τους, τα τέκνα θα αποτελούσαν τους μετέπειτα πολίτες που τόση ανάγκη είχε η πολιτεία, θα συνέτρεχαν τους ηλικιωμένους γονείς τους και θα τελούσαν τις θρησκευτικές τους υποχρεώσεις (Στεφάνου 1993: 14).

Η μοιχεία⁵, λοιπόν, θεωρούταν το χειρίστο είδος σεξουαλικής «σπατάλης» και αντιμετωπιζόταν ως δημόσιο έγκλημα, κυρίως γιατί διακυβευόταν η καθαρότητα του αίματος του *οίκου* αλλά και του σώματος των πολιτών (Dem. *Orat.* 3. 18, 6). Αυτός ο φόβος που ταλάνιζε τους Αθηναίους οδήγησε σε μία σειρά από αυστηρές κυρώσεις και για τους δύο εραστές. Σε περίπτωση μοιχείας, ο νόμιμος σύζυγος μπορούσε είτε να θανατώσει τον μοιχό εάν τον συλλάμβανε επ' αυτοφώρω, είτε να τον βασανίσει⁶, με όποιον τρόπο επιθυμούσε (Λυσ. *Κατ. Αγορ.* 66). Όπως αναφέρει ο Davidson, μόνο ένας σεξουαλικά ασύδοτος θα προέβαινε σε τέτοιου είδους πράξεις, ρισκάροντας όλες τις παραπάνω βαρύτατες κυρώσεις ώστε να ικανοποιήσει το πάθος του. Ωστόσο, η συνηθέστερη αντίδραση του συζύγου ήταν να ζητήσει ένα ουδόλως ευκαταφρόνητο ποσό από τον μοιχό ως ηθική αποζημίωση⁷ (Davidson 2003: 242- 243), τα λεγόμενα *μοιχάγρια* (Κυριακόπουλος 2002: 560), και όφειλε άμεσα να διαζευχτεί τη μοιχαλίδα (Δημ. *Κατ. Νεαίρ.* 59. 86). Από την άλλη πλευρά, η σύζυγος μπορούσε να υπερασπιστεί τον εαυτό της μόνο μέσω του επιτρόπου της και, σε περίπτωση που κρινόταν ένοχη για μοιχεία, αποκλειόταν από τη συμμετοχή σε δημόσιες τελετές (Δημ. *Κατ. Νεαίρ.* 59. 86), δεν μπορούσε να παντρευτεί εκ νέου και της απαγορευόταν ο στολισμός με κοσμήματα (Pomeroy 2008: 133).

Ωστόσο, ο άνδρας που διατηρούσε ερωτικές επαφές με μία *εταίρα*, *πόρνη* ή κάποια που πουλούσε τον εαυτό της δημόσια δεν διέπραττε μοιχεία (Αισχ. *Κατ. Τιμ.* 119. 4), ενώ η σχέση του με την *παλλακίδα* του προσομοίαζε ουσιαστικά με εκείνη της συζύγου. Σύμφωνα με τη νομοθεσία, η παλλακίδα όφειλε να είναι πιστή στον κύριό της, ο οποίος είχε το δικαίωμα να φονεύσει τον εραστή της, εφόσον τον συνελάμβανε επ' αυτοφώρω να διαπράττει μοιχεία. Επιπλέον, τα παιδιά που αποκτούσε ο αθηναίος πολίτης από την παλλακίδα αποκτούσαν ορισμένα κληρονομικά δικαιώματα, όχι όμως

⁵ Ο Ξέναρχος στον *Πένταθλο* (Αθήν. *Δειπν.* 13. 24) υπερθεματίζει ως προς την αναγκαιότητα των εργατριών του πληρωμένου έρωτα. Επισημαίνει ότι συμβάλλουν στην ομαλή λειτουργία της πόλεως και στην ενίσχυση της δημόσιας ηθικής. Οι πόρνες είναι οι αποδέκτες των ερωτικών επιθυμιών των Αθηναίων, οι οποίοι πιθανόν να στρέφονταν στην μοιχεία για την ικανοποίηση των σαρκικών τους αναγκών (Davidson 2003 : 137).

⁶ Πιθανώς ο βασανισμός να περιλαμβάνει την ποινή του ανασκολοπισμού (στο ίδιο: 242)

⁷ Εκτός από τον σύζυγο, ο νόμιμος κηδεμόνας ανύπαντρης γυναίκας ή χήρας μπορούσε να θανατώσει τον διαφθορέα, χωρίς να έχει ο ίδιος κυρώσεις (Στεφάνου 1993: 18).

στον βαθμό των νόμιμων τέκνων (Cantarella 1987: 95). Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η λεπτομερής και εκτεταμένη νομοθεσία του Σόλωνα αποσκοπούσε στον περιορισμό των ερίδων μεταξύ των αντρών, αλλά και της επιθυμίας του ενός για την γυναίκα του άλλου (Pomeroy 2008: 95). Έτσι, ο νομοθέτης επιχείρησε να εισάγει την τιμολογημένη ερωτική συνέντευξη με δημόσιες πόρνες ώστε να καλύψει την αναζήτηση των αντρών για ηδονή και να περιορίσει τις παρενοχλήσεις παντρεμένων γυναικών αλλά και των παρθένων από θερμόαιμους νεαρούς. Η νομοθεσία του είχε πολλαπλά οφέλη για την αθηναϊκή κοινωνία, καθώς εισήγαγε παράλληλα την καταβολή του *πορνικού τέλους*⁸ (Αισχ. Κατ. Τιμ.) από τις *δικτηριάδες*, αυξάνοντας με αυτόν τον τρόπο τα έσοδα του κράτους (Vanoyeke 2006: 28).

Μολαταύτα, η αυστηρή νομοθεσία δεν λειτουργούσε αρκούντως αποτρεπτικά στην Αθήνα του Περικλή. Σύμφωνα με τη κλασική γραμματεία, ζηλωτές του έρωτα και του γυναικείου φύλου υπήρξαν αρκετοί άνδρες. Ένας από αυτούς, ο Καλλίας⁹, αποτέλεσε ίσως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, καθώς προερχόταν από εύπορη οικογένεια και βρισκόταν συχνά στο επίκεντρο των αριστοκρατικών συγκεντρώσεων. Παρεκκλίνουσα προσωπικότητα ο ίδιος, αποτέλεσε τροφή σχολιασμού από τον Αριστοφάνη στους *Βατράχους* και τους *Όρνιθες*, καθώς παρουσιάστηκε από τον κωμωδιογράφο ως νεότερος Ηρακλής με «γυναικεία γατοπροβία»¹⁰ και όρνιθα που τα φτερά της τα «μαδούν τα θηλυκά»¹¹. Η αδυναμία του στο γυναικείο φύλο φαίνεται να επικεντρώνεται στις νυμφευμένες γυναίκες και όχι τις εταίρες που τον περιτριγυρίζουν¹². Αυτός ήταν άλλωστε και ο λόγος που κατηγορήθηκε πολλάκις για μοιχεία, καταβάλλοντας υπέρογκα ποσά στους προσβεβλημένους συζύγους (Davidson 2003: 239- 241).

Η περίπτωση του Καλλία πιθανώς να αποτέλεσε την αρχή κερδοσκοπίας για τους απατημένους συζύγους που συνειδητοποιούσαν ότι η νόμιμη σύζυγός τους διατηρούσε ερωτικές επαφές με πλούσιους εραστές. Στην προσπάθειά τους να επωφεληθούν από τη μοιχεία των γυναικών τους εκβίαζαν τους μοιχούς αποσπώντας

⁸ Δεν γνωρίζουμε επακριβώς το ποσό του *πορνικού τέλους* στην Αθήνα, καθώς δεν γίνεται ρητή αναφορά στις πηγές (Λεντάκης 1998: 135).

⁹ Ο Καλλίας προερχόταν από την ιερατική οικογένεια των Κηρύκων, οι οποίοι ήταν φύλακες των Ελευσίνιων Μυστηρίων (Davidson 2003: 326). Η σεξουαλική του ασυδοσία, εκτός από την οικονομική εξαθλίωση, τον οδήγησε στη σύναψη σχέσης με την μητέρα της νόμιμου συζύγου του, από την οποία απέκτησε έναν γιό (Pomeroy 2008 : 127).

¹⁰ Αριστ. *Βάτρ.* (377- 380) «Τη λεοντή του Ηρακλή τη ρίχνει στο γοφό του ως ρενάρ και πάει για ναυμαχία- πολύ κυρία!», μτφρ. Π. Μάτεσις.

¹¹ Αριστ. *Όρν.* (284- 285) «...μάδα μάδα οι μαντάμες ,ε ,ξεπουπουλιάστηκε», μτφρ. Π. Μάτεσις.

τους μεγάλα χρηματικά ποσά. Πιθανώς η απιστία να απέφερε μεγάλο οικονομικό όφελος σε ορισμένους συζύγους που εκμεταλλεύτηκαν τις αθέμιτες σεξουαλικές παρεκτροπές των γυναικών τους και εκπόρνευαν σκόπιμα τις γυναίκες τους, ώστε να αυξήσουν το οικονομικό τους κεφάλαιο. Αυτός είναι και ο λόγος που ο Ευφίλητος στον *Υπέρ Ερατοσθένους φόνου* (1- 5) πασχίζει να πείσει τους δικαστές ότι δεν συγκαταλέγεται σε αυτή την κατηγορία συζύγων (Cohen 1999: 167-168). Ωστόσο, η σκηνοθεσία τέτοιων επεισοδίων θεωρείται αρκετά πιθανή ακόμα και από τους σύγχρονους του Αριστοφάνη¹³ (Davidson 2003: 289). Στην περίπτωση της Νεαίρας, ο Στέφανος επιχειρούσε συστηματικά να εξαπατήσει τους πλούσιους εραστές της απελεύθερης εταίρας με την οποία συγκατοικούσε, παρουσιάζοντας την πράξη ως μοιχεία, αφού συλλάμβανε την υποτιθέμενη νόμιμη σύζυγό του επ' αυτοφώρω μαζί τους¹⁴ (Δημ. Κατ. Νεαίρ. 59. 39, 41- 42, 64- 66). Το ίδιο πράττει και με την κόρη της Νεαίρας, στην προσπάθειά του να παγιδέψει ανυποψίαστους (αλλοδαπούς) άνδρες, παρουσιάζοντας εντέχνως την διαζευγμένη Φανώ, ως την παντρεμένη αστή κόρη του (Δημ. Κατ. Νεαίρ. 59. 50).

Αποτελεί κοινή διαπίστωση, λοιπόν, ότι η τιμή της Νεαίρας αυξάνεται δραματικά ύστερα από την μετακόμισή της στο σπίτι του Στεφάνου, καθώς η «τσιμπημένη» τιμή μίας εταίρας κρίνεται από το χρηματικό ποσό που καταβάλλει ο μοιχός. Η μοιχαλίδα σύζυγος φαίνεται να προσομοιάζει περισσότερο με την εταίρα παρά την κοινή πόρνη στον τρόπο που διαχειρίζεται τον εαυτό της. Άλλωστε οι μόνιμοι εραστές των εταιρών (όσο μόνιμος μπορεί να θεωρηθεί ένας «ενοικιαστής») συμπεριφέρονται δημοσίως σε εκείνες όπως οι νόμιμοι σύζυγοι. Οι διαφορές, λοιπόν, ανάμεσα στη Νεαίρα και τους ανυποψίαστους πλούσιους εραστές της που κατηγορούνται ως μοιχοί (Δημ. Κατ. Νεαίρ. 59. 41- 42), στον Καλλία που παρασύρει την γυναίκα του Φώκου αλλά και στα «σημάδια έκλυσης» στο σπίτι του Πύρρου (3. 13- 14), όπου κατοικεί η μητέρα της Φίλης, είναι οριακές (Davidson 2003: 290).

Οι μαρτυρίες που αντλούνται από τις πηγές ξεδιπλώνουν το πολυσήμαντο κοινωνικό πλαίσιο της μοιχείας. Ο Cohen θέτει αρκετά ενδιαφέροντα ερωτήματα που περιστρέφονται γύρω από αυτήν. Με ποιον τρόπο οι γυναίκες, αφού -όπως μας

¹³ Ο Ευφίλητος (Λυσ. Υπ. Ερατ.) δικάστηκε για δολοφονία και επιχειρήσε να αποδείξει ότι δεν ήταν σκηνοθετημένη η μοιχεία της γυναίκός του με τον Ερατοσθένη.

¹⁴ Η διαθεσιμότητα της Νεαίρας από τον Στέφανο σε ερωτικές συνευρέσεις με άλλους καταρρίπτει το επιχείρημα του νόμιμου γάμου και, συνεπώς, τον χαρακτηρισμό της Φανώς ως νόμιμου τέκνου (Omitowojm 2002: 83).

γνωστοποιούν οι πηγές- ο αυστηρός περιορισμός τους εντός του οίκου και η συνεχόμενη παρακολούθησή τους από τα μέλη της οικογένειας τους λειτουργούσαν ασφυκτικά, όχι μόνο επιχειρούσαν αλλά σύναπταν και ολοκλήρωναν εξωσυζυγικές σχέσεις; Με ποιον τρόπο οι άντρες επαγρυπνούν, όταν οι ίδιοι βρίσκονται εκτός σπιτιού όλη την ημέρα; Μολονότι γνώριζαν τις αυστηρότατες κυρώσεις (ανασκολοπισμός) που επέσυρε η αθηναϊκή νομοθεσία, για ποιον λόγο ήταν διατεθειμένοι να ρισκάρουν ακόμη και τη ζωή τους για να συνάψουν ερωτική σχέση με μία παντρεμένη γυναίκα, ενώ μπορούσαν πάντα να στραφούν στον καθόλα νόμιμο αγοραίο έρωτα; (Cohen 1999: 168, 172). Πιθανώς η απάντηση να περιλαμβάνει αρκετές κοινωνικοοικονομικές παραμέτρους. Αρχικά, το μικρό όριο ηλικίας γάμου (Αριστ. *Πολιτ.* 8, 1335 a) στην Αθήνα συνεπαγόταν ότι οι χήρες και οι παντρεμένες ήταν οι μόνες διαθέσιμες γυναίκες για τη σύναψη μίας ερωτικής σχέσης χωρίς να χρειάζεται εξαγορά. Εάν συνυπολογίσουμε και τα ποικίλα προβλήματα που βίωναν οι νεαρές παντρεμένες γυναίκες στους προσυμφωνημένους γάμους τους, γίνεται κατανοητό για ποιον λόγο η μόνη διέξοδος για έναν ερωτικό δεσμό βρισκόταν στη μοιχεία. Επίσης, παρόλο που η γυναικεία και η ανδρική σφαίρα δράσης είναι ρητά διακριτές και αυτονομημένες, οι γυναίκες δεν απομονώνονται στο εσωτερικό του σπιτιού τους. Στην πραγματικότητα, οι Αθηναίες δεν ήταν αποκλεισμένες από την υπόλοιπη κοινότητα ή παραγκωνισμένες, αλλά συμμετείχαν σε ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων εκτός σπιτιού. Σε καθημερινή βάση πραγματοποιούν επισκέψεις σε φίλες και γειτόνισσες είτε για δανεισμό υλικών, αντικειμένων οικιακής χρήσης και ρουχισμού, είτε απλά για ανταλλαγή πληροφοριών (κουτσομπολιό), ενώ αρκετές είναι οι πηγές που αναφέρουν την συμμετοχή γυναικών σε θρησκευτικές γιορτές (Θεσμοφόρια), γάμους και τοκετούς. Επιπλέον, η οικονομική δυσχέρεια τις ωθεί στις εξωτερικές εργασίες. Ένας αρκετά μεγάλος αριθμός εργαζόνταν είτε ως φουρνάρισσες, πωλήτριες στην αγορά, μαμές είτε υπηρέτριες σε πανδοχεία. Ο νόμος, λοιπόν, αποτελούσε έναν μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου, που απ' ό,τι φαίνεται, δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Συνεπώς, οι Αθηναίες κινούνται στη διακριτή δική τους σφαίρα κοινωνικής, θρησκευτικής και οικονομικής δράσης, έξω από το σύστημα κανόνων και απαγορεύσεων που επιχειρεί να τους επιβάλει η ανδρική κυριαρχία. Εάν, λοιπόν, εξετάσουμε ρεαλιστικά τον ρόλο των ανδρών ως φορέων κοινωνικού ελέγχου, και άρα περιορισμού και επιτήρησης των γυναικείων δράσεων, θα οδηγηθούμε σε αδιέξοδο (Cohen 1999: 213, 190- 196, 203-204).

1.3 Οι αρχαιολογικές ενδείξεις

Η μελέτη της αττικής εικονογραφίας επιχειρεί να συνεισφέρει στην ανασύνθεση της επικρατούσας αντίληψης για τις εταίρες. Αρκετές πληροφορίες αντλούμε από την αγγειογραφία, καθώς, έως και το πρώτο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ., παρόλο που είναι γνωστή η συμμετοχή εταϊρών στα συμπόσια από τις γραμματειακές πηγές, οι καλλιτέχνες αποφεύγουν να συμπεριλάβουν στις συμποσιακές σκηνές γυναικείες μορφές. Ωστόσο, από το τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα και εξής, σταδιακά αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους μεμονωμένες γυναικείες φιγούρες. Στα τέλη του ίδιου αιώνα οι απεικονίσεις πληθαίνουν και ποικίλλουν κυρίως σε αγγεία πόσεως, τα οποία κατά κόρον χρησιμοποιούταν από τους *κωμαστές* στα συμπόσια¹⁵ (Kurke 1999: 199- 200).

Τα αρχαιολογικά ευρήματα συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για τον κόσμο της φιλεραστίας, καθώς οι μαρτυρίες που αντλούνται από τους κωμωδιογράφους για τις πόρνες και τα πορνεία δεν είναι πάντοτε ασφαλείς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ανασκαφή του κτηρίου Z, του 5^{ου} αιώνα π. Χ. στον Κεραμεικό. Η συνοικία του Κεραμεικού, ενταγμένη στον αστικό ιστό (στην είσοδο) της Αθήνας κοντά στην Ιερή Πύλη, προσέφερε μία πληρέστερη εικόνα για τα πορνεία της εποχής, καθώς συγκέντρωνε την πλειοψηφία τους (Knigge 1990: 91, 93). Το κτήριο Z, παρά τις διάφορες μετατροπές που υπέστη ανά τους αιώνες¹⁶, διατήρησε στοιχεία της αρχικής του χρήσης ως πορνείου και πανδοχείου. Πολυάριθμα δωμάτια επικοινωνούσαν μεταξύ τους μέσω εσωτερικών αυλών (ανοιχτών χώρων) και στενών διαδρόμων (Μπάνου- Μπουρνιάς 2014: 277, 279). Το μικρό μέγεθος των δωματίων συνάδει με την χρήση του χώρου ως πορνείου¹⁷, καθώς στο καθένα μπορούσε να τοποθετηθεί ένα μονό ή διπλό ανάκλιτρο. Επιπλέον, το οίκημα διέθετε τρεις μεγάλες δεξαμενές νερού και αντίστοιχες αποχετεύσεις, ενδείξεις που δικαιολογούν την ταυτόχρονη χρήση του ως εργαστηρίου υφαντικής (Glazebrook 2011: 35, 38).

¹⁵ Το 79% των εικονιστικών παραστάσεων συμποσίων βρίσκονται σε αγγεία πόσεως (κύλικες, κύπελλα, κρατήρες) (Kurke 1999: 200).

¹⁶ Πιθανώς ένας σεισμός να ήταν η αιτία που κατέρρευσε το κτήριο στην πρώτη μορφή του και ανοικοδομήθηκε στα θεμέλια του πρώτου λίγα χρόνια αργότερα. Το δεύτερο κτήριο δεν είχε καλύτερη τύχη, καθώς κάηκε συθέμελα σε μία μεγάλη πυρκαγιά και παρέμεινε έτσι έως το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου. Στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα επιχειρήθηκε η επαναχρησιμοποίησή του με την προσθήκη τριών μεγάλου μεγέθους δεξαμενών συλλογής βρόχινου νερού (Knigge 1990: 91).

¹⁷ Ένα ακόμη εύρημα που αποτελεί ένδειξη πορνείας είναι η εγχάρκτη επιγραφή ενός γυναικείου ονόματος στον γύψινο τοίχο ενός δωματίου (ΒΟΥΒΑΛΙΟΝ ΚΑΛΗ). Η επιγραφή αναφέρεται στην ομορφιά μιας εταίρας, αντίστοιχα με εκείνες που έχουν βρεθεί σε αττικά αγγεία (Glazebrook 2011: 43).

Η πλειοψηφία των ευρημάτων¹⁸ εντός του οικήματος αποτελούνταν από συμποτικά αγγεία και αντικείμενα καλλωπισμού με παραστάσεις της Αφροδίτης. Αυτή η μεγάλη συγκέντρωση αγγείων σε συνδυασμό με την εύρεση δύο ανδρώνων, υποδηλώνουν την ανάγκη των πορνείων να φιλοξενούν για μεγαλύτερα διαστήματα τους τυχόν πελάτες τους. Το κτήριο Z του Κεραμεικού δεν ομοιάζει με την αρχιτεκτονική μορφή των υπόλοιπων πορνείων ή κτηρίων που επιτελούσαν την ίδια χρήση. Αντίθετα, όπως επισημαίνει και η Glazebrook, επιχειρεί να μιμηθεί μία συμποσιακή ατμόσφαιρα (στο ίδιο: 43).

Παράλληλα, η εύρεση μεγάλου αριθμού αγνύθων (υφαντικών βαρών) στους άνω ορόφους του κτηρίου τεκμηριώνει την ύπαρξη υφαντικού εργαστηρίου. Ήταν αρκετά σύνηθες οι δούλες και οι γυναίκες με χαμηλά εισοδήματα να υφαίνουν και να πωλούν την παραγωγή τους, μαζί με εκείνες που πουλούσαν λαχανικά και κρασί στην αγορά. Η υφαντική, όμως αποτελούσε ένα όχι και τόσο προσοδοφόρο επάγγελμα, με αποτέλεσμα οι γυναίκες αυτές να στρέφονται στη βιομηχανία του έρωτα επιχειρώντας να αυξήσουν το εισόδημά τους. Συνεπώς, η διττή λειτουργία του πορνείου (την ημέρα λειτουργούσε ως εργαστήριο υφαντικής και από το απόγευμα και ύστερα ως πορνείο) τεκμηριώνεται από την πληθώρα των αρχαιολογικών ευρημάτων υφαντικής τέχνης και την ύπαρξη περισσότερων από ενός ορόφους στα κτήρια. Η πλειοψηφία των γυναικών που σύχναζαν σε αυτού του είδους τα «εργαστήρια» ασκούσε και τα δύο επαγγέλματα, χωρίς όμως αυτό να αποκλείει την ύπαρξη υφαντριών που δεν πουλούσαν ερωτικές υπηρεσίες, αλλά και πορνών που δεν γνώριζαν την τέχνη της υφαντουργίας¹⁹ (Davidson 2003: 141, 144).

¹⁸ Επιπλέον, εντοπίστηκαν αρκετά γυναικεία ειδώλια «εξωτικών» θεοτήτων, οι οποίες δεν απαντούν στην αρχαία ελληνική θρησκεία. Το πιθανότερο είναι να πρόκειται για αναθήματα υποδουλωμένων πορνών που προέρχονταν από περιοχές της Ανατολίας, της Συρίας και της Θράκης (Davidson 2003: 140).

¹⁹ Αρκετές είναι οι παραστάσεις αγγείων που εικονίζουν γυμνές ή ημίγυμνες γυναίκες να γνέθουν ή να υφάνουν, με ή χωρίς την παρουσία ανδρικών μορφών. Η απεικόνιση γυμνών γυναικών απαγορευόταν στην εικονογραφία της κλασικής Αθήνας εκτός και αν πρόκειται για γυναίκες οι οποίες προσέφεραν τις ερωτικές τους υπηρεσίες επί πληρωμή (Pomeroy 2008: 204).

Κεφάλαιο 2

Η βιομηχανία του αγοραίου έρωτα: εταίρες και πόρνες

2.1 Εταιρισμός

Στον αντίποδα της πορνείας και των εργαστηρίων βρίσκονταν οι μισθωτές γυναίκες, οι επονομαζόμενες *εταίρες*²⁰, η δράση των οποίων φτάνει στο απόγειό της κατά τον 5^ο αιώνα π.Χ. στην Αθήνα και την Κόρινθο (Στεφάνου 1993: 10, 12). Οι εταίρες, γυναίκες ξεχωριστού κάλλους, φιλότεχνες και με υψηλή μόρφωση, καταλάμβαναν μία ιδιαίτερη θέση στον κόσμο της πορνείας. Στην πλειοψηφία τους, όπως αναφέρει ο Αθηναίος στους *Δειπνοσοφιστές* (13. 583 f), ήταν πνευματώδεις και ετοιμόλογες, καθώς αφιέρωναν μεγάλο μέρος του χρόνου τους σε φιλοσοφικούς κύκλους και συναναστρέφονταν με ανθρώπους της πολιτικής και της τέχνης (Λεντάκης 1999: 9, 20). Τρανταχτό παράδειγμα αποτελεί η φημισμένη μιλήσια εταίρα Ασπασία (Αθην. *Δειπν.* 13. 25), η οποία συνδέθηκε με τον Περικλή, απέκτησε μεγάλη φήμη στην Αθήνα, δίδασκε φιλοσοφία δημοσίως, ενώ παράλληλα διατηρούσε πορνείο στελεχωμένο με κορίτσια από ιωνικές πόλεις (Αθην. *Δειπν.* 13. 569 f). Επιπλέον, εταίρες όπως η Λεόντιον, αρκετά συχνά συντρόφευαν φιλοσόφους και εισέρχονταν στους κύκλους τους, ενώ διατηρούσαν ερωτικές σχέσεις με τους ίδιους και με τους μαθητές τους (Αθην. *Δειπν.* 13. 53).

Στην ιεραρχία των εκδιδομένων γυναικών οι εταίρες βρίσκονται στην κορυφή. Κατά κύριο λόγο, ήταν ελεύθερες ξένες (μέτοικοι), αστές (χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων) και δούλες. Τα εξωτερικά χαρίσματα των νεαρών κοριτσιών προσέλκυαν γυναίκες προαγωγούς²¹, όπως τη Νικαρέτη (Δημ. *Κατ. Νεαίρ.* 59. 18- 19), οι οποίες αναλάμβαναν την ανατροφή τους, ώστε να τις εισάγουν αργότερα στον κόσμο των εταιρών (Flaceliere 2009: 155). Από μικρή ηλικία διδάσκονταν τον τρόπο να σαγηνεύουν τους άντρες με την εξωτερική εμφάνιση και την προσωπικότητά τους. Ακριβά κοσμήματα και έντονα πολύχρωμα φορέματα συμπλήρωναν την εικόνα τους (Bullough 1993: 39). Συχνά οι ίδιες οι μητέρες εκπαίδευαν τις κόρες τους και τις προωθούσαν στον εταιρισμό. Στους *Εταιρικούς Διαλόγους* του Λουκιανού (7) η χήρα Κρομπίλη, μητέρα της Κορίνας, δασκαλεύει την κόρη της στο «ξελόγιασμα» αντρών

²⁰ Ετυμολογικά ο όρος *εταίρα* δηλώνει την *εταίρεσιν*, τη συντροφικότητα, καθώς αποτελεί το θηλυκό του όρου *εταίρος*, δηλαδή σύντροφος (Brule 2003: 188).

²¹ Ο Σωκράτης (Ξεν. *Σύμπ.* 4, 62) συχνά αναφερόταν στον εαυτό του ως «μαστροπό» και «προαγωγό», όπως οι γυναίκες που προετοίμαζαν τις μελλοντικές εταίρες για τους πελάτες.

με ανταλλάγματα, ώστε να γίνει και εκείνη μία διάσημη εταίρα. Η κληροδότηση, λοιπόν, του επαγγέλματος δεν αποτελεί έκπληξη, καθώς θεωρείται σύνηθες να συνεχίζουν οι κόρες το επάγγελμα της μητέρας τους και να τις φροντίζουν μόλις αποσυρθούν λόγω ηλικίας (Flaceliere 2009: 157). Συνεπώς, η μαστροπεία θα πρέπει κατά κύριο λόγο να θεωρούνταν γυναικείο επάγγελμα, σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία στην οποία οι γυναίκες δεν κυκλοφορούσαν ελεύθερα ώστε να τις εκμαυλίσουν. Έτσι, οι ηλικιωμένες εταίρες οι οποίες είχαν αποσυρθεί από το επάγγελμα, μπορούσαν με ευκολία να προσεγγίσουν νεαρά κορίτσια χαμηλού οικονομικού επιπέδου και να τα παρασύρουν με υποσχέσεις για τρυφηλό και πολυτελή βίο (Λεντάκης 1999: 142).

Οι εταίρες, λοιπόν, εκτός των άλλων, διέφεραν από τις υπόλοιπες πόρνες λόγω του πολυτελούς και σπάταλου βίου που διήγαγαν. Ωστόσο, για να διατηρήσουν αυτή την πολυδάπανη ζωή αλλά και να είναι σε θέση να συντηρήσουν οικονομικά τους περιστασιακούς προστάτες-παράσιτα (Αθήν. Δειπν. 13. 42), αμείβονταν με μεγάλα ποσά ενοικιάζοντας τις υπηρεσίες τους ανά βραδιά²². Τα ποσά αυτά ήταν κυμαινόμενα, όπως αναφέρει ο Λουκιανός στους *Εταιρικούς Διαλόγους* (7, 8, 11), από μία έως δέκα δραχμές (Λεντάκης 1999: 146). Για να γίνει αντιληπτό το κόστος του αγοραίου έρωτα και το ύψος της αμοιβής των εταιρών αρκεί να συλλογιστούμε ότι το αντιμίσθιο ενός δούλου στα μεταλλεία αργύρου του Λαυρίου τον 5^ο και 4^ο αιώνα ανερχόταν στον έναν οβολό (Reinsberg 2008: 211), το ημερομίσθιο ενός ναύτη σε τρεις (Λεντάκης 1998: 121), ενώ οι εργάτες της κατασκευής του Ερεχθείου το 407/408 π. Χ λάμβαναν μία δραχμή την ημέρα²³ (Halperin 1990: 107). Ο Αλκίφρων (*Επ. Εταιρ.* 14) παρουσιάζει σε μία εταιρική επιστολή του τις υπέρμετρες απαιτήσεις των φιλοχρήματων εταιρών. Συγκεκριμένα, εκεί η Φιλουμένη αναφέρει στον Κρίτωνα ότι έχει «ανάγκη πενήντα χρυσών νομισμάτων και καμία ανάγκη γραμμάτων» (Στεφάνου 1993: 38). Αλλά και στην αττική κωμωδία, οι εταίρες παρουσιάζονται ως κυνικές, εγωκεντρικές και άπληστες που με το πρόσχημα του έρωτα απομυζούν από κάποιους αφελείς μεγάλα χρηματικά ποσά (Davidson 2003: 296). Συνήθως επρόκειτο για ερωτευμένους

²² Ο Απολλόδωρος (Δημ. *Κατ. Νεαίρ.* 59. 18- 19) αναφέρει ότι η Κορίνθια Νέαιρα ανήκε σε αυτή την κατηγορία. Σε νεαρή ηλικία την αγόρασε η Νικαρέτη και έκτοτε την ενοικίαζε σε εύπορους άντρες παρουσιάζοντάς την ως κόρη της. Η Νικαρέτη φρόντιζε η Νέαιρα και οι υπόλοιπες επτά «κόρες» της να παρευρίσκονται σε γιορτές και σε συμπόσια ανά την Ελλάδα (Davidson 2003: 148).

²³ Η μία δραχμή υποδιαιρούταν σε έξι οβολούς. Για τη σχετική αξία του ποσού, βλ. Λεντάκης 1998: 121, 123.

νεαρούς²⁴ που επιχειρούσαν με κάθε τρόπο να εξαγοράσουν την εύνοια της αγαπημένης τους, συχνά κατασπαταλώντας όλη την πατρική περιουσία τους. Αυτή η απερισκεψία και η υπερβολή των νεαρών διακωμωδείται μέσα από τα κείμενα του Αριστοφάνη. Οι θαυμαστές των εταιρών κόμιζαν δώρα, χρυσό και χρήματα αποζητώντας την φιλία τους. Συνεπώς, η συντήρηση μίας εταιράς ήταν πολυδάπανη και θεωρούνταν σημάδι ευμάρειας των πολιτών. Ο ρήτορας Υπερείδης (Αθήν. *Δειπν.* 13. 58) αποτελεί ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα εύπορου πολίτη, ο οποίος δημιούργησε μία αρκετά μεγάλη περιουσία από την πολιτική και τη ρητορική με αποτέλεσμα να συντηρεί όχι μία, αλλά τρεις ερωμένες. Ωστόσο, η τιμή μιας εταιράς πληττόταν δραστικά στο πέρασμα των χρόνων, καθώς η ζήτησή της μειωνόταν δραματικά. Έτσι, η τιμή μίας ηλικιωμένης εταιράς κυμαινόταν πολύ κοντά σε εκείνη των πορνείων, αφού οι μέρες ευμάρειας είχαν πλέον παρέλθει και υποχρεωνόταν να διαθέσει τις υπηρεσίες της μόνο για τρεις οβολούς²⁵ (Στεφάνου 1993: 158, 161, 284).

Ο πολυτελής βίος των υψηλόμισθων εταιρών συνδέεται επίσης με τα πολυτελή οικήματα που διατηρούσαν. Στα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα (3, 11, 4) περιγράφεται ο θαυμασμός του Σωκράτη για τη λαμπρότητα του *οίκου* της Θεοδότης. Εντούτοις, στην κλασική Αθήνα η κατοχή ιδιοκτησίας από μία εταιρά παραμένει αμφίβολη, και η συγκέντρωση του πλούτου τους συχνά οφειλόταν στην άμιλλα που δημιουργούσαν οι ίδιες μεταξύ των εραστών τους. Πάντως, το μέγεθος του πλούτου των εταιρών ήταν τέτοιο, ώστε μετά την καταστροφή της πόλης της Θήβας από τους Μακεδόνες η Φρύνη (Αθήν. *Δειπν.* 13. 59- 60) προσφέρθηκε να αναλάβει την ανοικοδόμηση των τειχών της πόλης, ενώ ως μούσα και ερωμένη του Πραξιτέλη αφιέρωσε ένα άγαλμα του γλύπτη, τον Έρωτα, στο ιερό του θεού στις Θεσπίες (Στεφάνου 1993: 164- 167). Συνεπώς, μεγάλο μέρος του πλούτου τους δαπανούνταν σε δημόσιες χορηγίες και πολυτελή αφιερώματα²⁶ (Reinsberg 2008: 225- 226).

Μολαταύτα, δεν γνώριζαν όλες οι εταιρές την ίδια ευημερία. Μεταξύ Κεραμεικού και Διπύλου φαίνεται να σύχναζαν εταιρές χαμηλότερης κλάσης από

²⁴ Φυσικά δεν αποκλείονται και οι ώριμοι άντρες, όπως θα αναφέρουμε στη συνέχεια.

²⁵ Η Λαΐδα, διάσημη εταιρά της εποχής, όταν πέρασε η νιότη της, δεχόταν δύο δραχμές για τις υπηρεσίες της (Davidson 2003: 284).

²⁶ Τα πλέον συνήθη αφιερώματα ήταν οι καθρέπτες, τα κοσμήματα και τα υποδήματα. Η Παρμενίς (Παλ. Ανθ. 6. 290) αφιερώνει στην Ουράνια Αφροδίτη ένα *ριπίδιο* (βεντάλια), πιθανώς δηλώνοντας την έναρξη της σταδιοδρομίας της στην αγορά του έρωτα (Mc Clure 2009: 312- 315).

εκείνη της Φρύνης, της Λαΐδος, της Θαΐδος²⁷ και της Γνάθαινας²⁸. Στα τείχη της πόλεως χάραζαν το όνομα τους δηλώνοντας τη διαθεσιμότητά τους και προσκαλώντας τους ενδιαφερόμενους να αναγράψουν από κάτω το δικό τους όνομα και το χρηματικό αντίτιμο. Η διαγραφή του ανδρικού ονόματος από την ίδια την εταίρα ή κάποια δούλη της μεταφραζόταν ως άρνηση για σύναψη σχέσης. Αρκετά συχνά συνέβαινε το αντίθετο, δηλαδή ο εν δυνάμει εραστής να χαράζει πρώτα το όνομά του και από κάτω το όνομα της εταίρας που τον ενδιέφερε²⁹ (Στεφάνου 1993: 44- 46).

Με ποιον τρόπο όμως σχετίζονται οι εραστές με τις εταίρες; Αρκετοί ήταν εκείνοι που διατηρούσαν επίσημους δεσμούς με εταίρες πριν ή μετά τον γάμο τους. Η παράλληλη σχέση με μία εταίρα κατά τη διάρκεια του γάμου συχνά λειτουργούσε είτε ως υποκατάστατο είτε ως συμπλήρωμά του. Άλλωστε, η συγκατοίκηση και η συμμετοχή των εταιρών σε όλες τις δημόσιες δραστηριότητες των εραστών τους δεν επισύρει τον ψόγο των αθηναίων πολιτών. Στους λόγους του Ισαίου συναντούμε τέτοιου είδους παραδείγματα. Ο Φιλοκτήμονας (*Περί του Φιλοκτήμονος κλήρου* 6. 18-19) απέκτησε σε μεγάλη ηλικία ερωτικές σχέσεις με μία δούλη πόρνη, εγκατέλειψε την οικογένειά του και συγκατοίκησε μαζί της, ενώ ο Πύρρος (*Περί του Πύρρου Κλήρου* 3. 16) συγκατοικούσε με μία αθηναία εταίρα έως τον θάνατό του³⁰. Ωστόσο, η συγκατοίκηση χωρίς γάμο είτε με εταίρες είτε με αλλοδαπές και δούλες διακύβευε την καθαρότητα της αυτοχθονίας της Αθήνας (Davidson 2003 : 162). Στο έργο του Μενάνδρου *Σαμία* (132- 136), ο ηλικιωμένος εργένης Δημέας συγκατοικεί με την εταίρα Χρυσή, η οποία μάλιστα επιχειρεί να τον πείσει ότι το νεογέννητο παιδί της είναι δικό του³¹. Επιπλέον, σύνηθες ήταν να συγκατοικεί ένας Αθηναίος με μία πρόην εταίρα, εάν ήταν χήρος ή διαζευγμένος. Μολαταύτα, μία δούλη ή μία μέτοικος δεν θα μπορούσε να γίνει σύζυγος αθηναίου πολίτη (Δημ. *Κατ. Νεαίρ.* 59. 122), καθώς το 451 π.Χ. ο Περικλής εισήγαγε νομοθεσία με την οποία επιτρεπόταν μόνο ο γάμος μεταξύ

²⁷ Η Θαΐδα υπήρξε ερωμένη του Μ. Αλεξάνδρου. Κατά τη διάρκεια των εκστρατειών του τον συνόδευε, ενώ μετά τον θάνατό του παντρεύτηκε τον Πτολεμαίο (Αθήν. *Δειπν.* 13. 37 ε).

²⁸ Η Γνάθαινα υπήρξε ιδιαιτέρως ετοιμόλογη και ευφυολόγος, γνωστή για τις πολύσημες και διφορούμενες απαντήσεις της στους επίδοξους πελάτες της (Αθήν. *Δειπν.* 13. 43).

²⁹ Στους *Εταιρικούς Διαλόγους* του Λουκιανού (*Ετ. Διαλ.* 5), ο Ερμότιμος δηλώνει γραπτώς τη συμπάθειά του στην εταίρα Μέλισσα σε κάποιον τοίχο του Κεραμεικού.

³⁰ Βλ. *Περί του Πύρρου κλήρου*. Ο υιοθετημένος γιός του κληρονόμησε όλη την περιουσία έως την ημέρα που εμφανίστηκε η κόρη της εν λόγω εταίρας διεκδικώντας το μερίδιό της.

³¹ Η σολώνεια νομοθεσία εξαιρούσε τα τέκνα των εταιρών από τις υποχρεώσεις απέναντι στους πατέρες τους, όταν έφταναν σε μεγάλη ηλικία, καθώς θεωρούνται νόθα τέκνα και δεν αποκτούσαν τα δικαιώματα των Αθηναίων πολιτών (Πλούτ. *Σόλων* 22. 4, 2).

αθηναίων πολιτών (Robson 2013: 78- 79), ενώ για να θεωρηθεί ένα παιδί αθηναίος πολίτης όφειλε και η μητέρα να είναι αστή (Αριστ. *Πολ.* 8, 1332).

Από τα πλέον δημοφιλή μέρη που σύχναζαν οι εταίρες ήταν τα συμπόσια. Οι ρητορικοί λόγοι επιβεβαιώνουν τη συμμετοχή και την ερωτική διαθεσιμότητα των εταίρων και των αυλητριδών στο *συμπόσιο* (Calame 2008: 143). Το συμπόσιο, ως εορταστικό γεύμα αποτελούσε το πρότυπο της ανδρικής ψυχαγωγίας³². Σε αυτή την κοινωνική συνάθροιση αντρών κυριαρχούσε η οινοποσία, απουσίαζαν οι ευυπόληπτες αστές γυναίκες, ενώ συμμετείχαν κατά κόρον εταίρες ως σύντροφοι και συνοδοί, αλλά και αυλητρίδες, μουσικοί και χορεύτριες οι οποίες προσέφεραν θέαμα στους συνδαιτημόνες. Πάντως, τα ψυχαγωγικά επαγγέλματα φλέρταραν με την πορνεία και την ερωτική απόλαυση (Reinsberg 2008: 130- 131), δεδομένου ότι οι καλλιτέχνιδες, όντας «εξωτικές» και αλλοεθνείς, επιδίδονταν σε αισθησιακούς, ιωνικούς χορούς σαγηνεύοντας τους συμποσιαστές (Mc Clure 2009: 236).

Όσον αφορά τη σχέση των *κωμαστών*³³ και των εταίρων, αυτή στηριζόταν στην αμοιβαία συντροφικότητα. Στον συμποσιακό κόσμο η εταίρα επιτελούσε τρεις λειτουργίες. Καταρχάς, η ιδιότητα της εταίρας μέσα στο πλαίσιο της αριστοκρατικής ανταλλαγής δώρων επέτρεπε την ολοκληρωτική εξαίρεσή της από τη νομισματική οικονομία της δημόσιας σφαίρας. Επιπλέον, η εταίρα δήλωνε τη σεξουαλική της διαθεσιμότητα δημιουργώντας μια ερωτική ατμόσφαιρα (Kurke 1999: 185), ενώ

³² Στα συμπόσια προσφιλέσ παιχνίδι ήταν ο *κότταβος*. Στην πρώτη του εκδοχή, οι συμποσιαστές με μία απότομη κίνηση και ενώ ήταν κλινήρεις εκσφενδόνιζαν τις τελευταίες σταγόνες από το εσωτερικό της κύλικας, της κοτύλης ή του κανθάρου τους σε μία ανεστραμμένη χάλκινη λεκάνη που κρεμόταν από την οροφή, προφέροντας ταυτόχρονα το όνομα της/ου ερωμένης/ου τους. Στη δεύτερη εκδοχή, τοποθετούνταν ανάμεσά τους μία λεκάνη γεμισμένη με νερό, στο εσωτερικό της οποίας επέπλεαν μικρού μεγέθους αβαθή αγγεία πόσεως. Σκοπός ήταν με μία και μόνο κίνηση του χεριού να βυθίσουν όσο το δυνατόν περισσότερα αγγεία. Τα βραβεία στο τέλος του παιχνιδιού ήταν είτε φιλιά από την εταίρα με την οποία ήταν ερωτευμένοι είτε τα υποδήματά της, γλυκίσματα, αυγά, καρύδια ή και ακόμα η ίδια η κοτύλη του συμποσιαστή (Λεντάκης 1999: 198, 200, 202). Ωστόσο, αρκετές είναι οι σκιηές αττικών κυπέλλων με εταίρες να στροβιλίζουν στα δάχτυλά τους ένα συμποσιακό αγγείο, συμμετέχοντας στο παιχνίδι του *κοττάβου*. Ο *κότταβος* περνά σε αχρηστία μετά τον 3^ο αιώνα π.Χ., καθώς οι *κωμαστές* υιοθετούν την συνήθεια να προσφέρουν ένα κυδώνι ή ένα μήλο στο αντικείμενο του πόθου τους (Salles 2007: 118- 119).

³³ Ο *κόμος* διαδέχεται το συμπόσιο και η μέθη την ερωτική ηδονή. Οι *κωμαστές* βρίσκονται σε μία διονυσιακή έκσταση και οδηγούνται σε μία ιδιαίτερη εορταστική ευωχία (Reinsberg 2008: 155). Οι *κωμαστές* αρχίζουν να απεικονίζονται στην κορινθιακή αγγειογραφία ήδη από τον 7^ο αιώνα π.Χ., καθώς αποτελούσαν προσφιλέσ θέμα των καλλιτεχνών. Συνήθως συνοδεύονται από γυμνές ή ημίγυμνες χορεύτριες και μουσικούς που συνοδεύουν την ευωχία με κρόταλα και αυλούς. Η μετάβαση στα αθηναϊκά αγγεία πραγματοποιείται τον επόμενο αιώνα, αθόρυβα σχεδόν και χωρίς να είναι απολύτως εμφανής η παρουσία *κωμαστών* στην αρχή. Η γενετήσια πράξη απεικονίζεται κυρίως στους τυρρηνικούς αμφορείς και τις μικρογραφικές κύλικες ως ομαδική ταυτόχρονη δραστηριότητα που πραγματοποιείται ανά ζεύγη (Boardman 2001: 245- 247).

αντιπροσώπευε για τους *κωμαστές* την ελευθερία της σεξουαλικής απόλαυσης (Corner 2011: 67, 69). Τέλος, φαίνεται να «απαιτούσε» μία ισότιμη με τους άνδρες *κωμαστές* θέση στο αριστοκρατικό συμπόσιο ελαχιστοποιώντας την ταξική διάκριση ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες (Kurke 1999: 186). Το συμπόσιο, λοιπόν, αποτελούσε το όριο μεταξύ κόμου και εξωτερικού κόσμου και η εταίρα εξισώνεται εκεί με τους *κωμαστές*, απαλείφοντας, έστω και περιστασιακά, τις διαφορές του διπόλου άντρα-γυναίκας και ελεύθερου-δούλου. Σε αυτή τη θεώρηση συνέβαλλε καταλυτικά ο αβέβαιος και θολός κόσμος της εταίρας.

Στο τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα, οι αυλητρίδες κάνουν την εμφάνισή τους και δημιουργούν έντονο ανταγωνισμό στους κόλπους των γυναικών ελευθερίων ηθών. Οι αυλητρίδες συνόδευαν με τη μουσική του αυλού τις συζητήσεις των ευπαρουσίαστων και καλλιεργημένων εταιρών με τους συμποσιαστές. Η μουσική τους παιδεία, οι μιμήσεις, ο χορός και το τραγούδι τους προσέφεραν διασκέδαση στους συνδαιτημόνες των συμποσίων, ενώ αρκετά συχνά παρείχαν ερωτικές υπηρεσίες στους παρευρισκόμενους, χωρίς όμως να στηρίζουν την επιβίωσή τους στις οικονομικές απολαβές της αγοραπωλησίας του σώματός τους. Εντός του συμποσίου, οι αψιμαχίες μεταξύ των συμμετεχόντων ήταν ιδιαίτερος συχνός για τα «μάτια» μιας εταίρας ή αυλητρίδας. Ο Αθήναιος στους *Δειπνοσοφιστές* (13. 86), αναφέρει το στιγμιότυπο ενός μεθυσμένου φιλοσόφου, ο οποίος με τη βία επιχειρεί να προσεγγίσει ερωτικά μία αυλητρίδα. Η άρνηση της τελευταίας αρχικά δημιούργησε μια αναταραχή στους παρευρισκόμενους, ενώ στη συνέχεια η πώλησή της οδήγησε σε θερμό επεισόδιο μεταξύ των επίδοξων εραστών της. Οι καλλιτέχνιδες αυτές κατάγονταν κυρίως από τη Φρυγία, την Ιωνία και τη Θήβα. Ωστόσο, από τον 4^ο αιώνα π.Χ. και εξής, οι αυλητρίδες περιθωριοποιούνται, θεωρούνται πλέον φθηνότερες προς ενοικίαση και ταυτίζονται με τις πόρνες. Όταν δεν συμμετέχουν σε *συμπόσια* φαίνεται να συχνάζουν στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά, πρόθυμες να συννευρεθούν ερωτικά με τους ναυτικούς, ταξιδιώτες ή απλώς περαστικούς. Η επιβίωση υπό τέτοιες συνθήκες ήταν ιδιαίτερος δύσκολη για τις αυλητρίδες και τις πόρνες των δρόμων, αφού αρκετά συχνά υπήρχαν βίαιες συγκρούσεις μεταξύ των εραστών για τη διεκδίκηση μίας από αυτές (Davidson 2003: 149, 133- 135). Η σωματική τους ακεραιότητα διακυβευόταν και οι διαμάχες ήταν έντονες, ακόμη και μεταξύ ενός πατέρα και του γιού, όπως αναφέρει ο Αριστοφάνης στους *Σφήκες* (1379- 1387).

Μια τέτοιου είδους σύγκρουση εντός ενός *συμποσίου* μπορούσε να διευθετηθεί άμεσα με μηνύσεις εκατέρωθεν των ενδιαφερομένων. Οι διαμάχες στους

δρόμους της Αθήνας, όμως, επέβαλλαν την παρέμβαση των *αστυνόμων*³⁴ για την τήρηση της δημόσιας τάξης. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, στην *Αθηναίων Πολιτεία* (50), οι ίδιοι οι *αστυνόμοι* φρόντιζαν για την καταβολή του αντιτίμου των υπηρεσιών των αυλητρίδων, η οποία ανερχόταν το μέγιστο στις δύο δραχμές (Davidson 2003: 135). Εάν η διαμάχη συνεχιζόταν μεταξύ των πελατών, τότε τραβούσαν κλήρο για το ποιος θα την αποκτούσε (Flaceliere 2009: 154). Οι βίαιες συμπλοκές και οι αντιδικίες ανάμεσα σε ιδιοκτήτες (μαστροπούς) πορνών ήταν αρκετά σύνηθες φαινόμενο στον ελληνικό κόσμο και συχνά ξεκινούσαν στους κακόφημους δρόμους της Αθήνας, έξω από τα πορνεία (Salles 2007: 88).

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ο όρος «εταίρα» κυμαίνεται σε ένα ιδιαίτερος ευρύ σημασιολογικό φάσμα. Πρακτικά, η ρευστή κοινωνική της υπόσταση ευνοούσε την άνοδό της στην κοινωνική ιεραρχία. Στον δημοσθένειο λόγο *Κατά Νεαίρας* (59. 118-119) σκιαγραφείται αυτή η μετακίνηση μιας γυναίκας ελευθερίων ηθών, η οποία αναβαθμίστηκε, σφετεριζόμενη τη συζυγική θέση, από εκείνη της δούλης-πόρνης στη θέση της συζύγου-αστής (Calame 2006: 140). Η κοινωνική κινητικότητα ανάμεσα στις γυναίκες που προσέφεραν ερωτικές υπηρεσίες ήταν συνήθης, καθώς η μετακίνηση από τον κόσμο της πορνείας στον κόσμο του εταιρισμού ήταν εφικτή. Μολαταύτα, η μετακίνηση στην κοινωνική κλίμακα, ακόμα και η είσοδός τους στις τάξεις των συζύγων³⁵, πραγματοποιούνταν μεν παρασκηνακά, πιθανώς λόγω του ασφυκτικού ελέγχου της ανδροκρατούμενης αθηναϊκής κοινωνίας, πλην όμως αποτελεσματικά. Η άνοδος, βέβαια, στα σκαλοπάτια της κοινωνικής επιφάνειας δεν απέκλειε την ελεύθερη πτώση πίσω στο όνειδος³⁶ (Davidson 2003: 168).

Συνεπώς, η αθηναϊκή βιομηχανία του έρωτα επαναφέρει συνεχώς στο προσκήνιο τη διατρητότητα στις κατηγορίες της πορνείας. Η ίδια γυναίκα ήταν σε θέση

³⁴ Οι *αστυνόμοι* αποτελούνταν από ένα συμβούλιο δέκα ατόμων, οι οποίοι βάσει τις νομοθεσίας όφειλαν να διατηρούν την καθαριότητα και να διευκολύνουν την κυκλοφορία των πολιτών στους δρόμους. Παράλληλα, καθήκον τους ήταν να επιλύουν ειρηνικά τις διαφωνίες για τις αυλητρίδες, ώστε να μην εκμεταλλεύονται χρηματικά τους πελάτες λόγω της μεγάλης τους ζήτησης. Στις υποχρεώσεις τους ήταν και η απομάκρυνση πτωμάτων και ακαθαρσιών από τους δρόμους. Η ανώτατη τιμή που είχε καθοριστεί για την ερωτική πράξη με αυλητρίδες από τους αστυνόμους ανερχόταν στις δύο δραχμές. Παρ' όλα αυτά, στους *Επιτρέποντες* του Μενάνδρου (331- 335), ο Χαρίσιος καταβάλει το ποσό των δώδεκα δραχμών την ημέρα (ποσό εξωφρενικό) για τη συντροφιά της αρπίστριας Αβροτόνου. Ο Davidson αναφέρει ότι πιθανώς η διάλυση της δημοκρατίας να επέφερε και την άνοδο των τιμών στις μουσικούς. Βέβαια, ίσως θα πρέπει εδώ να συνυπολογίσουμε την υπερβολή που χαρακτηρίζει τις κωμωδίες και την απόκλισή τους από την πραγματικότητα (Davidson 2003: 135- 136, 284, 286).

³⁵ Ο Πλούταρχος, στον *Ερωτικό* (753 d-f), αναφέρεται στην κοινωνική κινητικότητα εταιρών και αυλητρίδων που κατάφεραν να γίνουν σύζυγοι μεγάλων αντρών (Flaceliere 2009: 163).

³⁶ Ο Λουκιανός, ο Αλκίφρων και ο Αθήναιος παραθέτουν στα έργα τους ονόματα εταιρών που μεταπήδησαν σε αυλητρίδες και αντίστροφα (Στεφάνου 1993 : 43).

να εργάζεται σε μία ποικιλία από διαφορετικά περιβάλλοντα στην πορεία της καριέρας της, από τους δρόμους της πόλης, στα πορνεία και από εκεί στα ιδιωτικά συμπόσια. Αυτός άλλωστε είναι ένας από τους κυρίαρχους λόγους που η κατηγοριοποίηση και ο διαχωρισμός πόρνης και εταίρας δεν είναι πάντοτε ευκρινείς (Robson 2013: 71). Εκτός από το γνωστό παράδειγμα της Νεαίρας, υπάρχουν παραδείγματα και άλλων απελεύθερων δούλων που ανέβηκαν στην κοινωνική ιεραρχία. Στον λόγο του Ισαίου *Περί του Φιλοκτήμονος κλήρου* (6. 20- 21) περιγράφεται ο βίος μίας απελεύθερης δούλης, της Άλκης, η οποία διατηρούσε ένα πορνείο στην περιοχή του Πειραιά, ενώ ταυτόχρονα ήταν η προαγωγός αρκετών εταιρών. Η κόρη της, αργότερα, όχι μόνο συνέχισε το επάγγελμα της, αλλά έπεισε τον Ευκτήμονα να αναγνωρίσει τον έναν γιο της, ώστε να νομιμοποιηθεί ως αθηναίος πολίτης μετά την ενηλικίωσή του (Flaceliere 2009: 156- 157).

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως η αγορά του έρωτα στην κλασική Αθήνα εμφανίζει μία πολυπλοκότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από πολλαπλές διαβαθμίσεις μεταξύ των κοινών πορνών και των εταιρών. Ωστόσο, ο Davidson ισχυρίζεται ότι ελλοχεύει εδώ ο κίνδυνος, στην αναδίγηση του βίου των εταιρών, αυτές να παρουσιαστούν εσφαλμένα ως εξωτικές υπάρξεις με λαμπρή καριέρα. Ο κίνδυνος, λοιπόν, να οδηγηθούμε σε εσφαλμένα συμπεράσματα και να εφεύρουμε κάποια αβάσιμη ιεραρχία ανάμεσα στις εργάτριες του έρωτα είναι μεγάλος (Davidson 2003: 128).

2. 2 Πορνεία

Η αναζήτηση της ηδονής από εκείνους που τα πενιχρά τους εισοδήματα δεν τους επέτρεπαν να χαρούν τις ιδιωτικές περιπτύξεις των εταιρών και των αυλητρίδων, τους οδηγούσε στην συνοικία του Κεραμεικού και του Πειραιά (Salles 2007: 17- 18). Στο βόρειο άκρο της Αθήνας, η πλέον φημισμένη συνοικία του Κεραμεικού, στην οποία ευδοκίμούσε ο αγοραίος έρωτας, φιλοξενούσε τα εργαστήρια αγγειοπλαστικής (Μπάνου- Μπουρνιάς 2014: 266), καθώς και την πλειοψηφία των πορνείων που ιδρύθηκαν με την εισαγωγή της νομοθεσίας του Σόλωνα (Vanoyeke 2006: 27). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Στράβωνα (*Γεωγρ.* 8, 378), τα λιμάνια και οι παράκτιες πόλεις, όπως η Κόρινθος, ασφυκτιούσαν από πόρνες και τους υπηρέτες τους προς άγρα πελατών, κυρίως λόγω των ναυτικών και εμπόρων που τις επισκέπτονταν (Salles 2007: 83).

Η διάκριση ανάμεσα σε τίμιες και εκδιδόμενες γυναίκες αλλά και η καθιέρωση της δημόσιας πορνείας οφείλεται στον νομοθέτη Σόλωνα, τον 6^ο αιώνα π.Χ. Την περίοδο αυτή οικοδομείται το ιερό της Πανδήμου Αφροδίτης στην Αθήνα, της προστάτιδας του αγοραίου έρωτα, ιδρύονται δημόσια πορνεία σε διάφορες συνοικίες της Αθήνας, τα οποία στελεχώνονται με προσωπικό από δούλες και ορίζονται διαχειριστές των *οίκων* (Λεντάκης 1990: 26). Οι δημόσιες αυτές πόρνες ονομάζονται *δικτηριάδες* και υποχρεώνονται βάσει νόμου να εκπληρώνουν τις ερωτικές επιθυμίες όσων τις επισκέπτονται έναντι αντιτίμου (Sanger 2013: 25).

Τα πορνεία διευθύνονταν από τους *πορνοβοσκούς* (προαγωγούς), άτομα ανυπόληπτα και περιθωριοποιημένα. Το επάγγελμα του μαστροπού ασκούσαν είτε άμεσα από *μέτοικους* είτε έμμεσα από Αθηναίους πολίτες. Ο Ισαίος (6. 19-20) αναφέρει ότι ορισμένοι Αθηναίοι πολίτες ασκούσαν το εν λόγω επάγγελμα εμμέσως είτε νοικιάζοντας είτε συντηρώντας πορνεία μέσω *πορνοβοσκών* που κατέβαλλαν ενοίκιο. Αυτή τη διαδεδομένη πρακτική ακολούθησε και ο Ευκτήμονας (βλ. *Περί του Φιλοκτήμονος κλήρου*), ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, είχε αναθέσει τη διεύθυνση ενός μεγάλου οικήματος-πορνείου στον Πειραιά στην απελεύθερη πόρνη Άλκη. Το ποσό (*μίσθωμα*) που οριζόταν για τη συνεύρεση προκαταβαλλόταν, αλλά υπήρχε πάντα και η δυνατότητα του ενέχυρου. Ο Αριστοφάνης αναφέρει στις *Θεσμοφοριάζουσες* (160 κ.ε.) ότι ένας Σκύθης τοξότης, ο οποίος ασκούσε χρέη αστυνομικού, κατέθεσε στον μεταμφιεσμένο Ευριπίδη τη σαίτοθήκη του για να συνευρεθεί ερωτικά με μία χορεύτρια που τον πλάνεψε³⁷ (Λεντάκης 1998: 107- 108, 130). Η χαμηλότερη τιμή που αναφέρεται στα κείμενα του 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα για μία ερωτική συνεύρεση ήταν ένας οβολός και πιθανώς να αφορούσε τα πορνεία του Κεραμεικού, στα οποία ακόμη και οι δούλοι είχαν πρόσβαση (Davidson 2003: 284).

Ωστόσο, την πορνεία ασκούσαν και γυναίκες που δεν εργάζονταν στα δημόσια πορνεία, χαμαιτυπεία ή εργαστήρια (Cohen 2015: 4) αλλά στον δρόμο, προσεγγίζοντας πελάτες κατά τη διάρκεια της νύχτας. Οι πόρνες που κυκλοφορούσαν στα σοκάκια της Αθήνας, στην περιοχή του Φιλοπάππου και εντός του νεκροταφείου του Κεραμεικού ονομάζονταν *λεωφόροι*, *σποδησιλάυραι*³⁸ ή *χαλκιδίτιδες*³⁹ (Λεντάκης

³⁷ Ωστόσο, στον *Πλούτο* (451) ο κωμωδιογράφος αναφέρει ότι απαγορευόταν βάσει νόμου η ενεχυρίαση του οπλισμού. Συνεπώς, είτε πρόκειται για παραβίαση του νόμου είτε οι δημόσιοι δούλοι δεν εμπίπτουν σε αυτήν την νομοθεσία (Λεντάκης 1998 : 130).

³⁸ Η λέξη *σποδησιλάυραι* παράγεται από τις λέξεις *σποδός* (σκόνη) και *λαύρα* (σοκάκι) (στο ίδιο: 158).

³⁹ Η ονομασία σχετίζεται με την αμοιβή τους, η οποία κυμαινόταν μεταξύ ενός και πέντε χαλκών. Ένας χαλκός αποτελούσε το 1/8 του οβολού (στο ίδιο: 158).

1998: 155- 156, 158). Εκτός από τις κακόφημες οδούς, οι κοινές γυναίκες σύχναζαν σε κουρεία, θέατρα και καπηλειά και γίνονταν αντιληπτές από τα έντονα πολύχρωμα λουλουδάτα (άνθινα)⁴⁰ ενδύματα (Αρτεμ. *Ονειρ.* 2. 3, 82), τα υπερβολικά ψιμύθια, την κόμμωση και τον τρόπο που βάδιζαν ώστε τα καρφιά των υποδημάτων τους να αποτυπώνουν στο έδαφος την λέξη *ακολουθεί*. Επιπλέον, η διαφήμιση του «εμπορεύματος» γινόταν ακόμη και μέσα από τις ανοιχτές θύρες και τα παράθυρα των σπιτιών τους (Στεφάνου 1993: 44). Στις *Εκκλησιάζουσες* του Αριστοφάνη (1049 κ.ε.) εμφανίζονται τρεις εταίρες να εξέρχονται από τα σπίτια τους στη θέα ενός νεαρού διαβάτη και να ερίζουν έντονα για τη διεκδίκησή του (Flaceliere 2009: 153). Επιπλέον, υπήρχαν πόρνες εγκατεστημένες εντός πανδοχείων (*ματρώλεια*) και καπηλειών, οι οποίες, παράλληλα με τις υπηρεσίες καθαριότητας, προσέφεραν και πιο προσωπικές υπηρεσίες στους πελάτες (Αθην. *Δειπν.* 13. 567a: πρβλ. *Φιλόστρατος Επιστολαί* 23). Τα καπηλειά ήταν ιδιαιτέρως κακόφημα μέρη, όπως αναφέρουν ο Ισοκράτης (7. 49) και ο Αλκίφρων στις *Επιστολές εταιρών*. Ωστόσο, αυτό δεν απέτρεπε, όπως αναφέρει ο Αθήναιος (*Δειπν.* 13. 567 a), αρκετούς λογογράφους και σοφιστές να συχνάζουν σε τέτοιου είδους μέρη προς αναζήτηση εφήμερων σαρκικών απολαύσεων (Λεντάκης 1998: 160, 162).

Οι εργάτριες του έρωτα, οι οποίες σύχναζαν στους δρόμους της πόλης, τα πανδοχεία και τα καπηλειά, ή και αυτές που ήταν εγκατεστημένες στα δημόσια πορνεία, σε εργαστήρια και οικήματα, δεν έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης από την κοινωνία της κλασικής Αθήνας (Reinsberg 2008: 130). Μολονότι ο αριθμός τους ήταν αρκετά μεγάλος, η δράση τους δεν αναφέρεται λεπτομερώς στις φιλολογικές πηγές (Robson 2013: 71). Οι πόρνες των εργαστηρίων και των δημόσιων πορνείων του Κεραμεικού ή του Πειραιά ήταν στο σύνολό τους έκθετα κορίτσια (Cantarella 1987: 50), τα οποία αναλάμβαναν να αναθρέψουν οι *πορνοβοσκοί*⁴¹, αλλά και δούλες ή αιχμάλωτες πολέμου προερχόμενες από σκλαβοπάζαρα (Λεντάκης 1998: 32).

Οι δούλες-πόρνες μπορούσαν είτε να εξαγοράσουν την ελευθερία τους με την οικονομική υποστήριξη (*έρανος*) των πρώην πελατών τους, όπως έπραξε η Νεαίρα⁴², είτε να απελευθερωθούν από τον κύριό τους (Pomeroy 2008: 135). Οι εραστές είχαν

⁴⁰ Ο όρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει τα ενδύματα με έντονα χρώματα (Herter 2007: 422).

⁴¹ Ο όρος *πορνοβοσκός* ετυμολογικά μεταφράζεται ως εκείνος που τρέφει, διατηρεί δηλαδή πόρνες, καθώς το δεύτερο συνθετικό παράγεται από το ρήμα *βόσκειν* (Glazebrook 2011: 35).

⁴² Σύμφωνα με τους μελετητές, πρόκειται για «φιλικό» δάνειο, το οποίο θα έπρεπε να επιστραφεί. Ωστόσο, στην περίπτωση της Νεαίρας, το δάνειο μετατράπηκε σε δώρο, χωρίς την απαίτηση ανταπόδοσης (Kamen 2014:294- 295).

τη δυνατότητα να επιλέξουν ανάμεσα στην εξαγορά της ελευθερίας ή την εξαγορά της ίδια της δούλης-πόρνης, ενώ συχνά στις αρχαίες πηγές αναφέρονται περιπτώσεις συνιδιοκτησίας (Δημ. *Κατ. Νεαίρ.* 59. 29) βάσει της οποίας συνεταιρικά οι εραστές μπορούν να αγοράσουν μία πόρνη. Βέβαια, η ελευθερία για μία γυναίκα απελεύθερη, όπως η Νεαίρα, ήταν ένα «αγαθό σχετικό κι όχι απόλυτο, αμφίβολο και αβέβαιο», αν συλλογιστούμε ότι η Νεαίρα υποχρεώνεται μετά την εκδίκαση της υπόθεσής και την διευθέτηση της με διαιτησία, να καταναίμει ισομερώς τον χρόνο της στον Φρυνίωνα και τον Στέφανο (Αθην. *Δειπν.* 13. 65· πρβλ. Davidson 2003: 159- 160). Παρ' όλα αυτά, οι απελεύθερες μπορούσαν να συνεχίσουν να εξασκούν το επάγγελμα πληρώνοντας το *πορνικό τέλος*⁴³ (Αισχ. *Κατ. Τιμ.*).

Οι πόρνες των δρόμων ζούσαν στο περιθώριο, σε κοινή θέα και πολύ μακριά από τον γυναικωνίτη της νόμιμης συζύγου. Η συνεχής έκθεση του σώματος μίας πόρνης δήλωνε τη διαθεσιμότητά της και τη διαχώριζε από την εταίρα (Mc Clure 2003: 221). Οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας στον δρόμο ήταν αρκετά δυσάρεστες (Robson 2013: 72), καθώς οι περισσότερες συνοικίες της Αθήνας ήταν ακάθαρτες και ανθυγιεινές. Οι πόρνες των δρόμων εργάζονταν και διέμεναν στις περιοχές όπου οι Αθηναίοι ενταφίαζαν του νεκρούς τους, απέρριπταν τα νερά των λουτρών και αφοδεύαν. Συνεπώς, το σώμα της πόρνης προσομοιάζει με τις δημόσιες υποδομές και τις οδούς που είναι προσβάσιμες σε όλους (Mc Clure 2009: 229). Οι γυναίκες αυτές, λοιπόν, δεν σύχναζαν απλώς στον δρόμο αλλά αποτελούσαν προέκταση αυτού. Το σώμα τους λειτουργούσε ως μία επέκταση των οδών, ως υποδοχέας των απεκκρίσεων των σωματικών λειτουργιών των αντρών. Τον έμμεσο παραλληλισμό σκιαγραφεί ο Αριστοφάνης στην *Ειρήνη*, καθώς ο Τρυγαίος,⁴⁴ ενώ βρίσκεται στην πλάτη ενός κοπροσκαθαριού, παρατηρεί έναν άντρα που αφοδεύει σε κοντινή απόσταση από τα πορνεία του Πειραιά.

Ωστόσο, και τα πορνεία δεν είχαν καλύτερη φήμη. Η διαμονή και εργασία σε ένα «εργαστήριο» θεωρούνταν συχνά ταυτόσημη με τον θάνατο (Pomeroy 2008: 125).

⁴³ Η Βουλή όριζε ανά έτος το *πορνικό τέλος*, το οποίο μισθωνόταν στους *πορνοτελώνες* με πλειστηριασμό. Στα καθήκοντα του *πορνοτελώνη* ήταν η ονομαστική καταγραφή των πορνών των δημόσιων πορνείων, ώστε να είναι ενήμεροι για το ακριβές ποσό είσπραξης από τους *πορνοβοσκούς*. Ωστόσο, το ακριβές ποσό που χρέωναν οι πόρνες οριζόταν από τους δέκα *αγορανόμους*, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για τις αγοραπωλησίες στην αγορά. Στην περίπτωση που ο *πορνοβοσκός* αδυνατούσε να καταβάλει τον αντιστοιχούμενο σε αυτόν φόρο, τότε κατασχόταν η περιουσία του. Εάν ούτε εκείνη επαρκούσε για να καλύψει το χρέος, τότε χαρακτηριζόταν ως *άτιμος* και στερούνταν των πολιτικών του δικαιωμάτων (Λεντάκης 1998: 132- 134).

⁴⁴ Αριστ. *Ειρ.* (109-110) «Ρε άνθρωπέ μου, τι κάνεις; Αφοδεύεις! /Στον Πειραιά, κάτω στα μπορδέλα!», μτφρ. Π. Μάτεσις.

Ο Αντιφώντας, στον λόγο *Φαρμακεία κατά της μητρικής* (15. 111- 112), περιγράφει την αντίδραση μιας δούλης, την οποία ο ιδιοκτήτης της την προορίζει για τα πορνεία. Η απόγνωσή της την ωθεί στη δολοφονία του κυρίου της και ενός φίλου του, με αποτέλεσμα να τη συλλάβουν, να τη βασανίσουν και, τελικά, να την εκτελέσουν.

2.3 Ιερά πορνεία

Η τέλεση της Ιεράς Πορνείας αποτελούσε έναν διαδεδομένο θεσμό στην Ανατολή, ήδη από το 2.000 π.Χ. (Λεντάκης 1998: 15). Μολονότι, η πρακτική της ιεράς πορνείας εισάγεται στον ελληνικό χώρο από τη Μ. Ασία, την Περσία και την Αίγυπτο (Salles 2007: 33), στην Αθήνα δεν υπάρχουν αντίστοιχες μαρτυρίες (Halperin 1990: 106). Εντούτοις, η Κόρινθος συνδέθηκε στην αρχαιότητα με την τέλεση της ιεράς πορνείας, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Στράβωνα (*Γεωγρ.* 8. 378) και του Αθήναιου (*Δειπν.* 13. 32), καθώς αποτελούσε ένα κυρίαρχο χαρακτηριστικό της κοινωνίας της. Αρκεί να συλλογιστούμε ότι, κάθε φορά που η πόλη βρισκόταν σε κίνδυνο, οι ιέρειες-δούλες⁴⁵ προσεύχονταν στην Πάνδημο Αφροδίτη (Strong 1997: 70, 75).

Η Κόρινθος φημιζόταν για τα έκλυτα ήθη και την πολυτέλεια που τη διέκρινε (Vanoyeke 2006: 35), για αυτό άλλωστε ο Στράβωνας στα *Γεωγραφικά* (8. 378) αναφέρει ότι «δεν μπορούν όλοι να πλευρίζουν στην Κόρινθο». Η έντονη εμπορική δραστηριότητα κατέστησε την πόλη ένα οικονομικό κέντρο της κλασικής Ελλάδας φημισμένο για τον πλούτο και την πολυτελή διαβίωση των κατοίκων του, καθώς τα δύο λιμάνια της αποτελούσαν σημείο συνάντησης Ανατολής και Δύσης (Salles 2007: 32- 33). Σύντομα, όμως, η διαφθορά, η ακολασία και η ηδονή έγιναν συνώνυμα με την πόλη της Κορίνθου, η οποία, παρ' όλα αυτά, διατήρησε τη φήμη της για την τέλεση ιεράς πορνείας και την εγκατάσταση ιερόδουλων στον Ακροκόρινθο⁴⁶ (Στρ. *Γεωγρ.* 8. 378 c- 379 c).

⁴⁵ Η ονομασία *ιερόδουλος* (ιερός-δούλος) πρωτοεμφανίζεται στη Μυκηναϊκή εποχή στις πινακίδες Γραμμικής Β' της Πύλου, ως *te-o-jo do-e-ra* και *te-o-jo do-e-ro* (Budín 2008: 167). Μολονότι, εντάσσονται στην κατηγορία των δούλων από την προϊστορική εποχή, διαχωρίζονταν από το σύνολο λόγω της ιδιότητάς τους. Οι αρχαιολόγοι εικάζουν ότι στις πινακίδες γίνεται κατηγοριοποίηση των διαφορετικών τύπων δουλείας. Στην υψηλότερη βαθμίδα βρίσκονταν οι δούλες της ιέρειας, τίτλος μάλλον τιμητικός καθώς διαχωρίζονται από τις οικιακές δούλες και δηλώνεται ρητά για αυτές η κατοχή γης. Επιπλέον, έχει διασωθεί πινακίδα Γραμμικής Β στην οποία καταγράφεται μία ομάδα ή «συντεχνία ιερειών», οι οποίες βρίσκονται στην υπηρεσία της θεότητας και είχαν επιφορτιστεί με την φροντίδα του «ιερού θησαυρού» (Hooker 1996:179).

⁴⁶ Η ιερά πορνεία σταματά να υφίσταται το 146 π.Χ., καθώς η πόλη καταστρέφεται από τους Ρωμαίους (Salles 2007: 33).

Οι ιερόδουλες, ιερές εταίρες, θεραπεινίδες της Αφροδίτης στελέχωναν το ιερό της θεάς. Επρόκειτο είτε για αιχμάλωτες και αγορασμένες δούλες είτε για ελεύθερες που εκπλήρωναν μία δική τους επιθυμία (Λεντάκης 1990: 290). Ο Στράβωνας αναφέρει ότι το ιερό της Πανδήμου Αφροδίτης⁴⁷ στελεχωνόταν τουλάχιστον από χίλιες ιερόδουλες, οι περισσότερες προερχόμενες από προσφορές στην θεά (Στρ. Γεωγρ. 8. 378 c).

Η λατρεία της Αφροδίτης, σε συνδυασμό με την κομβική γεωγραφική θέση της Κορίνθου, προσέλκυε μεγάλο αριθμό ταξιδιωτών, ναυτικών και προσκυνητών. Οι ιερόδουλες αποτελούσαν «ζωντανά» αφιερώματα των πιστών στη θεά⁴⁸, συνευρίσκονταν μαζί τους έναντι αμοιβής και ύστερα διέθεταν τα χρήματα στο ιερό (Λεντάκης 1990: 290). Οι ιέρειες εκτελούσαν το διττό τους λειτούργημα: ασχολούνταν με τα ιερατικά τους καθήκοντα (προσευχές, σπονδές), ενώ παράλληλα προσέφεραν το σώμα τους στους πιστούς έναντι αμοιβής. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχανόταν η ένωση των προσκυνητών με το θείο (Salles 2007: 38). Η θεραπεινίδα της θεότητας μετείχε ως όργανό της και διαβιβαστής του γήινου προς το θεϊκό, καθώς συνέδεε τους πιστούς με τη θεά προσφέροντας το σώμα της ως αγγείο μεταβίβασης (Λεντάκης 1990: 302).

Η νομική υπόσταση των ιερόδουλων είναι αβέβαιη, καθώς δεν είναι γνωστό το μέγεθος του πλούτου που συγκέντρωναν, αλλά και σε ποιο βαθμό διαφοροποιούνταν από τις πόρνες (Cantarella 1987: 50). Ωστόσο, έχαιραν εκτίμησης στον ελλαδικό χώρο σε αντίθεση με τις πόρνες των δρόμων και των πορνείων (Salles 2007: 38). Οι ιερόδουλες θεωρούνταν προνομιούχες πόρνες, καθώς απολάμβαναν την προστασία του ιερού που υπηρετούσαν και καλύτερες συνθήκες υγιεινής και διαβίωσης (Cantarella 1998: 98). Εάν μία νεαρή ιερόδουλη, κατά τη διάρκεια της θητείας της στο ιερό της Πανδήμου Αφροδίτης, επιτύγχανε τη συγκέντρωση χρημάτων για τη δημιουργία προίκας, τότε μπορούσε να παντρευτεί (Bullough 1993: 40), όπως άλλωστε έπρατταν και οι λυδές κόρες (Salles 2007: 33).

⁴⁷ Πρόκειται για έναν μικρού μεγέθους, πρόστυλο ναό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Στο εσωτερικό του ναού βρέθηκαν τελετουργικά αγγεία πόσεως, μεταγγίσεως και προχύσεως (Strong 1997: 83-84). Η Πάνδημος Αφροδίτη εορταζόταν σε όλη την Ελλάδα. Η Αθήνα, η Κόρινθος, η Κύπρος και η Θήβα είναι μερικές από τις πόλεις που η λατρεία της θεάς ήταν διαδεδομένη (Στεφάνου 1993: 49).

⁴⁸ Σύμφωνα με τον Πίνδαρο (*Ολυμπ.* 13), ο Ξενοφώντας, ύστερα από την νίκη του στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 464 π.Χ., αφιέρωσε πενήντα δούλες στην υπηρεσία της Αφροδίτης της Κορίνθου.

Κεφάλαιο 3

Ο ρόλος του χρήματος και η οικονομία του δώρου

3.1 Η εμπορευματοποίηση των υπηρεσιών: αγαθά προς πώληση και ανταλλαγή

Τον 5^ο αιώνα στην Αθήνα η έννοια του χρήματος είναι σύμφυτη με την έννοια της διαφθοράς. Η αριστοκρατία επιχειρεί να αυτοσυντηρηθεί από τα κτήματα που κατείχε -παρόλο που αυτό ήταν πρακτικά αδύνατο- αποφεύγοντας τη ρευστοποίηση του πλούτου και της περιουσίας της, η οποία διαιρούνταν σε *ορατή* και *αόρατη*. Η μετακύληση από τη μία κατηγορία στην άλλη ήταν ιδιαίτερος εύκολη, καθώς ένας οίκος ή ένα κτήμα, για παράδειγμα, μπορούσε από ορατή και ακίνητη περιουσία να μετατραπεί σε αόρατη, εάν ρευστοποιούνταν. Μία ακίνητη περιουσία, λοιπόν, μπορούσε να εξαφανιστεί τη στιγμή που εξαργυρωνόταν στο πεδίο της ανταλλαγής, αφού, αποδίδοντας μία τιμή σε ένα αντικείμενο, άλλαζε ο χαρακτήρας του μετατρέποντάς το σε ρευστό και ανταλλάξιμο. Παράλληλα, τα χρήματα αποτελούσαν το μέτρο με το οποίο διαβαθμιζόταν η επιθυμία αλλά και οι απολαύσεις (περισσότερα χρήματα για την συντροφιά μιας εταίρας μεταφραζόταν με μεγαλύτερη απόλαυση από ότι με μία πόρνη που κόστιζε ελάχιστα). Η ανταλλαξιμότητά του, λοιπόν, μετατρέπει το χρήμα σε μέτρο σύγκρισης της επιθυμίας, η οποία εν τέλει καθορίζει την αξία και τη δαπάνη στην κλασική Αθήνα. Όσο περισσότερο επιθυμείς κάτι ή κάποιον, τόσα περισσότερα είσαι διατεθειμένος να πληρώσεις για να το(ν) αποκτήσεις. Έτσι, ο Davidson αναφέρει ότι «η αθηναϊκή ελίτ πραγματεύεται την οικονομία σαν κάτι που κινείται και κατευθύνεται από τη μάζα των υποκειμένων, των καταναλωτών, από τα ίδια τα μέλη της» (Davidson 2003: 299- 300).

Ωστόσο, η αριστοκρατία επιχειρεί συστηματικά να κάνει διακριτή τη θέση της από το υπόλοιπο σώμα των πολιτών μέσα από ένα κύκλωμα δώρων και όχι μέσω εμπορικών ανταλλαγών (Graeber 2013: 265). Οι Έλληνες, όπως αναφέρει ο Mauss, πρώτοι αντιλήφθηκαν τον διαχωρισμό ανάμεσα στην πώληση, το δώρο και την ανταλλαγή. Συμπληρώνει μάλιστα ότι «πρώτοι ξεπέρασαν...την τόσο συγκυριακή, τόσο δαπανηρή και πολυτελή οικονομία του δώρου, η οποία παρεμποδίζεται από προσωπικούς παράγοντες» (Mauss 1979: 138).

Σύμφωνα με τον Graeber, η τιμή της γυναίκας στην κλασική Αθήνα φαίνεται να ορίζεται σχεδόν εξολοκλήρου με «σεξουαλικούς όρους». Συνεπώς, η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από την παρθενία και τον περιορισμό της στον γυναικωνίτη. Οποιαδήποτε άλλη παράμετρος, ακόμα και η επιθυμία για συμμετοχή στην δημόσια

σφαίρα, την κατατάσσει αυτόματα σε πόρνη ή σε εν δυνάμει πόρνη. Έτσι, λοιπόν, παρατηρεί ότι το χρήμα από μέτρο της τιμής μετατράπηκε σε μέτρο όσων δεν θα έπρεπε να έχουν τιμή (ενός δούλου, μίας εταιράς, ενός πολεμιστή) (Graeber 2011: 266).

Το χρήμα δεν επιλέγει τον κάτοχό του, δεν κάνει διακρίσεις. Είναι ελκυστικό και επιθυμητό, ενώ θεωρητικά δε θα έπρεπε. Το ίδιο συμβαίνει και με την πόρνη. Οι επιθυμίες απλών πολιτών και αριστοκρατών παραμένουν ίδιες, απλώς αλλάζει η ποιότητά τους ανάλογα με το χρηματικό ποσό που έχουν στη διάθεσή τους. Ισχυρίζεται, λοιπόν, ο Graeber ότι «το χρήμα επέφερε έναν εκδημοκρατισμό της επιθυμίας». Όλοι επιθυμούν το χρήμα και βιώνουν τον καθημερινό φόβο της έλλειψής του, η οποία πιθανώς να οδηγούσε στην εξάρτησή τους από κάποιον άλλο. Αυτό θα σήμαινε τη μετατροπή τους σε «δούλο» των επιθυμιών όποιου είχε χρήματα (στο ίδιο: 268- 269).

Συνεπώς, η φύση της οικονομικής συναλλαγής προσδιόριζε τον χαρακτηρισμό μίας ερωτικής σχέσης. Από τη μία πλευρά, «η πληρωμή μιας καθορισμένης τιμής σε μετρητά χαρακτήριζε την ανώνυμη ανηθικότητα του πορνείου», ενώ, από την άλλη πλευρά, «το δώρο μαρτυρούσε μια πιο μακροχρόνια διευθέτηση αβέβαιων ανταλλαγμάτων» στον κόσμο των εταιρών (Davidson 2003: 284).

Οι υπερβολικά υψηλές τιμές ορισμένων διάσημων εταιρών, όπως της Γνάθαινας (χίλιες δραχμές για μια νύχτα)⁴⁹, διαμορφώνονται με βάση το δίπολο της προσφοράς και της ζήτησης⁵⁰. Ωστόσο, ο Davidson ισχυρίζεται ότι τα υπέρογκα αυτά ποσά σχετίζονται αποκλειστικά με την οπτική ιδεολογία. Μία υψηλή τιμή θα έπρεπε να συμβολίζει τη σεξουαλική διαθεσιμότητα της γυναίκας, αντ' αυτού όμως την κάνει απροσπέλαστη. Έτσι, ενώ θα έπρεπε να τηρείται το τρίπτυχο επιθυμία-πληρωμή-ικανοποίηση, η δυνατότητα ικανοποίησης της επιθυμίας καθορίζεται αποκλειστικά από τη φύση της πληρωμής, επιδρώντας με αυτόν τον τρόπο στην ίδια την επιθυμία. Κατά

⁴⁹ Ο Αθήναιος αναφέρει ότι κάποτε ένας ευκατάστατος ηλικιωμένος ρώτησε την Γνάθαινα πόσο κοστίζει μία νύχτα μαζί της. Η εύστροφη και ετυμολογή Γνάθαινα, παρατηρώντας την ακριβή περιβολή του γέροντα, αποκρίθηκε ότι θέλει χίλιες δραχμές (αν και συνήθως χρέωνε μία μνα). Ο ηλικιωμένος αντέδρασε και τότε η Γνάθαινα, γνωρίζοντας ότι αυτός δεν θα μπορούσε να ανταποκριθεί ερωτικά, ελάττωσε το ποσό στο μισό (Αθήν. Δειπν. 13.581 a-c). Συνεπώς, οι εταιρές προσαρμόζαν τις τιμές τους ανάλογα με τον χαρακτήρα του πελάτη ή την ηλικία του. Για παράδειγμα, ένας φιλήδονος ζηλότυπος χαρακτήρας θα ήταν πρόθυμος να πληρώσει οποιοδήποτε εξωφρενικό ποσό για να μην πάρει κάποιος άλλος το αντικείμενο του πόθου του (Λεντάκης 1999: 149- 150).

⁵⁰ Ένα ακόμη εμπορευματοποιημένο αγαθό θεωρούνταν ο χρόνος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η εταιρά Κλεψύδρα (Αθήν. Δειπν. 13. 21d), η οποία απέκτησε το προσωνύμιό της από την συνήθεια να διακόπτει την συνουσία όταν άδειαζε η κλεψύδρα (Davidson 2003: 177).

συνέπεια, «η υψηλή αμοιβή, όπως το δώρο, κρατάει την εταίρα στα όρια της διαθεσιμότητας, δημιουργώντας έναν ανάρμοστο αποκλεισμό» (στο ίδιο: 291). Παράλληλα, η μη νομική υπόσταση των εταιρών στην ελληνική κοινωνία δημιουργεί ένα εχθρικό περιβάλλον δυσχεραίνοντας την επιβίωσή τους. Ο κόσμος της ηδονής και η πολυτέλεια που τον χαρακτηρίζει είναι αρκετά εύθραυστος και μπορεί να καταρρεύσει ανά πάσα στιγμή, μόλις η εταίρα χάσει την εμπορευματική της αξία (Salles 2007: 129).

Επιπλέον, στην περίπτωση πώλησης των δούλων-ερωμένων, τα ποσά ήταν υπέρογκα. Αρκεί μόνο να αναφέρουμε το ποσό των τριών χιλιάδων δραχμών για την πώληση της Νεαίρας (Δημ. Κατ. Νεαίρ. 59. 29- 31) από τη Νικαρέτη⁵¹. Τέτοια ποσά ήταν ικανά να πλήξουν ακόμα και τις πιο μεγάλες περιουσίες. Ακόμα και όταν η ίδια η Νεαίρα επιχείρησε να εξαγοράσει την ελευθερία της, η δυσμενή της θέση την ανάγκασε να απευθυνθεί στον κύκλο γνωριμιών της. Μία δούλη φαίνεται να εμπορευματοποιείται τη στιγμή της πώλησής της, ύστερα όμως χάνει αυτή την ιδιότητα, μόλις περάσει στην ιδιοκτησία του αφέντη της, και εμπορευματοποιείται εκ νέου, με διαφορετική ιδιότητα αυτή τη φορά, μόλις μετατραπεί σε ερωμένη του. Όπως προαναφέρθηκε, οι εν λόγω γυναίκες κινούνταν στον κόσμο της σαγήνης, κόστιζαν μεγάλα χρηματικά ποσά και η απελευθέρωσή τους θεωρούνταν μια «πράξη απερίσκεπτης υπερβολής», κυρίως γιατί οι νεαροί εραστές ήταν ιδιαιτέρως πρόθυμοι να καταστραφούν οικονομικά ώστε να συγκεντρώσουν τα απαιτούμενα χρήματα (Davidson 2003: 171, 287- 288).

Αυτός ο φόβος της ασωτίας φαίνεται να διέπει την ζωή των Αθηναίων σε μεγαλύτερη κλίμακα από ό,τι ο φόβος του πολέμου. Για παράδειγμα, ένας άσωτος υιός κυριευμένος από τις σαρκικές του επιθυμίες, μπορούσε να περιέλθει σε δυσμένεια κατασπαταλώντας την πατρική περιουσία⁵². Η οργάνωση συμποσίων, η οψοφαγία, ο τζόγος και η αδυναμία στο γυναικείο φύλο ευθύνονταν για την οικονομική εξαθλίωση αρκετών νέων, όπως του Καλλία. Αυτός άλλωστε είναι και ο λόγος που ο Ξενοφώντας αναφέρει στον *Οικονομικό* (2) διεξοδικά τους κινδύνους που διατρέχουν οι ιδιωτικές

⁵¹ Η συγκέντρωση αυτού του ποσού επιτεύχθηκε ύστερα από την συνδρομή του Τιμανορίδα και του Ευκράτη (Δημ. Κατ. Νεαίρ. 59. 29- 31).

⁵² Η οικονομική καταστροφή από την κατασπατάληση μίας περιουσίας στο βωμό των ηδονών απαντά στον λόγο *Κατά Τιμάρχου* (42). Παρόλο που η πατρική του περιουσία ήταν ιδιαίτερα μεγάλη, εξατμίστηκε γρήγορα λόγω των αγαλίνωτων παθών του. Από τέτοιου είδους συμπεριφορές πλήττονταν και το ίδιο το κράτος, καθώς μέρος των περιουσιών αυτών θα μπορούσαν να διατεθούν για τις ανάγκες του και όχι να εξανεμιστούν σε σαρκικές απολαύσεις (Davidson 2003: 297- 298).

περιουσίες από τον έρωτα για τις γυναίκες, τις εταίρες και τα αγόρια. Αντίστοιχα, ο Πλάτωνας στους *Νόμους* (11, 198) αναφέρει ως εντονότερη από τις τρεις επιθυμίες που δεσπόζουν στην ανθρώπινη ζωή τον έρωτα και τον σεξουαλικό πόθο, καθώς μπορούν να εξωθήσουν ακόμη και ισχυρούς άνδρες σε άλογες ενέργειες. Συνεπώς, ο έρωτας για μία εταίρα αποτελούσε δείγμα αυτοκαταστροφικής συμπεριφοράς και υποσχόταν μία προδιαγεγραμμένη πορεία στην παράνοια (Davidson 2003: 237, 270, 281- 282). Την ίδια θεωρία διατυπώνει και ο Σωκράτης στον *Οικονομικό* (1) του Ξενοφώντα για να τεκμηριώσει ότι η ερωτική τρέλα είναι αναπόφευκτη σε όσους έχουν περιουσία⁵³. Αρκετές είναι οι αναφορές νέων που εξανέμισαν την περιουσία τους για μια εταίρα, η οποία, αφού τους απομυζούσε, μετέβαινε συνήθως στον επόμενο εύπορο εραστή. Ο Χαρμίδης, στον τρίτο διάλογο του Λουκιανού (*Ετ. Διαλ.* 3) υποφέρει γιατί η ερωμένη του Φιλημάτιον τον απομάκρυνε, καθώς εκείνος δεν ήταν πλέον σε θέση να τη συντηρεί, παρόλο που είχε ξοδέψει υπέρογκα ποσά για εκείνη. Συχνά οι εταίρες χρησιμοποιούσαν τον αποκλεισμό ως μέσο εκβιασμού των εραστών για να επιτύχουν υψηλότερα ποσά και ακριβότερα δώρα (Λεντάκης 1999: 152, 179), όπως η εταίρα Πετάλη, στην ένατη επιστολή του Αλκίφρονος (*Επ.* 9), η οποία επιθυμεί πολυτελή δώρα από τον εραστή της και τον επιπλήττει για τη συγκρατημένη συμπεριφορά του.

Ωστόσο, στην αρχαία γραμματεία συχνά επιχειρείται η υποβάθμιση των εταιρών από τους συγγραφείς και η ταύτισή τους με τις κοινές πόρνες, σε μία προσπάθεια να τονιστεί η ποσοτική και όχι η ποιοτική τους διαφορά. Το επιχειρήμα τους οικοδομείται γύρω από τη συμμετοχή των εταιρών σε μία χρηματική συναλλαγή όμοια με εκείνη των κοινών γυναικών, η οποία τις κατατάσσει στην ίδια κατηγορία, με μοναδική διαφορά το ύψος του ποσού που καταβάλλεται στην κάθε περίπτωση⁵⁴ (Davidson 2003: 290). Ο Απολλόδωρος παρουσιάζει τη Νεαίρα ως «εμπόρευμα», ως ένα αγορασμένο αντικείμενο και όχι ως ένα άτομο. Στον λόγο του επιχειρεί να της προσδώσει χαρακτηριστικά αντικειμένου, για αυτό και δεν την προσφωνεί με το πατρώνυμο ή το όνομα του συζύγου της. Αποφεύγει με κάθε τρόπο να την εντάξει στο οικογενειακό πλαίσιο που αντιλαμβάνονται οι Αθηναίοι. Συνεπώς, η Νεαίρα δεν είναι *αστή*, δεν έχει θέση στον κοινωνικό ιστό της κλασικής Αθήνας και το σώμα της είναι διαθέσιμο για αγορά σε όποιον επιθυμεί να πληρώσει (Gilhuly 2009: 38, 41, 43).

⁵³ Η επιρροή που ασκούσε ο έρωτας στους άντρες οδηγούσε σε σύγχυση των πνευματικών ικανοτήτων, σύμφωνα με τους φιλοσόφους, η οποία μεταφραζόταν σε ανούσιες σπατάλες και οικονομικές ατασθαλίες, συχνά ολέθριες για την περιουσία του ερωτευμένου (στο ίδιο: 283).

⁵⁴ Ο Θεόπομπος ο Χίος, εχθρικός προς τις εταίρες, επιχειρεί την παραποίηση της εικόνας τους τονίζοντας συνεχώς ότι οποιοσδήποτε ήταν σε θέση να τις αποκτήσει (στο ίδιο: 290).

Στην πραγματικότητα, μία εταιρά σπανίως προσέφερε τις υπηρεσίες της για ένα συγκεκριμένο ποσό. Οι φιλόσοφοι τονίζουν ότι τα δαπανούμενα ποσά για τις εταιρές θεωρούνται «παρεμπίπτουσες δαπάνες» του έρωτα. Πρόκειται για ποσά που σπαταλώνται σε δώρα με απώτερο σκοπό την ικανοποίηση, πάντα βέβαια με τον κίνδυνο της αποτυχίας να ελλοχεύει. Από την άλλη πλευρά, οι εταιρές βαδίζουν στην αβέβαιη οικονομία του δώρου. Πρέπει να σιγουρέψουν ότι οι εραστές τους δεν θα τις θεωρήσουν δεδομένες και, για αυτόν τον λόγο, η συμπεριφορά τους οφείλει να είναι διφορούμενη. Πρόκειται για μία «τέχνη», ένα παιχνίδι απαιτητικό, μέρος του οποίου παρουσιάζεται στη συζήτηση του Σωκράτη⁵⁵ με τη Θεοδότη στα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα (3, 11. 14· πρβλ. Davidson 2003: 292- 294).

Οι υψηλόμισθες εταιρές όπως η Θεοδότη (Ξεν. Απ. 3, 11. 4- 5, 11) αποφεύγουν να συζητούν άμεσα για τις χρηματικές αμοιβές και τη σύνδεσή τους με τις ερωτικές παροχές τους. Ωστόσο, η σχέση οικονομικής εξάρτησης δημιουργεί τη σεξουαλική υποταγή της *εταιρέσεως* (σεξουαλικής συντροφιάς) (Robson 2013: 81). Αντίθετα, αναφέρονται μόνο σε δώρα και ευεργετήματα από «φίλους», επιχειρώντας να κάνουν σαφή τη διάκριση τους από τις πόρνες και την αγοραπωλησία εντός των εργαστηρίων όπου ανθεί ο αγοραίος έρωτας. Πότε όμως ένα δώρο μετατρέπεται σε πληρωμή για τις υπηρεσίες μίας εταιράς; Το δίπολο αυτό εταιράς-δώρου σκιαγραφείται μέσα από τη συζήτηση του Σωκράτη με τη Θεοδότη. Η πολυτελής οικία της Θεοδότης⁵⁶ εντυπωσιάζει τον φιλόσοφο και του γεννά την περιέργεια για την προέλευση του εισοδήματος της οικοδέσποινας. Η ίδια ισχυρίζεται ότι τα πλούτη της προέρχονται από τη συνδρομή των φίλων της, δίνοντας στον Σωκράτη την ευκαιρία να συγκρίνει τη φιλία και τις χαρές της με την πείνα και την ικανοποίησή της (Ξεν. Απ. 3, 11. 5, 12- 13).

Η σημασία του δώρου ήταν γνωστή για τους Έλληνες, οι οποίοι είχαν συνείδηση του «παιχνιδιού» με τις εταιρές και τους κανόνες που εκείνες έθεταν. Ωστόσο, γνώριζαν ότι η αποδοχή των δώρων τους από εκείνες θα μεταφραζόταν σύντομα σε ανταπόδοση. Η μυστικότητα και η ασάφεια που διακρίνει τον κόσμο των εταιρών οφείλεται στην ανάγκη για τον διαχωρισμό τους από τις πόρνες αλλά και τις

⁵⁵ Ο ίδιος κρίνει σκόπιμο ο κύκλος της αμοιβαιότητας για την απόκτηση δώρων να γίνεται σταδιακά μέχρι να φτάσει στην κορύφωσή του (στο ίδιο: 294).

⁵⁶ Η Θεοδότη υπήρξε μία εκ των διασημότερων εταιρών της Αθήνας. Θεωρείται ότι ήταν η μοναδική με τέτοια πολυτελή κατοικία και τόσο πλούτο, ενώ το κάλλος της λέγεται ότι ήταν απaráμιλλο. Πλήθος ζωγράφων την προσέγγιζε για να αποθανατίσει το σώμα της και αρκετοί φιλόσοφοι σύχναζαν στον οίκο της, ένας εκ των οποίων ήταν και ο Σωκράτης (Στεφάνου 1993: 117- 118).

υπόλοιπες γυναίκες που προσέφεραν τις ερωτικές τους υπηρεσίες. Όσο αντικρουόμενη και αν φαντάζει αυτή η θεώρηση, επιχειρούν μέσα από την αβέβαιη οικονομία του δώρου να εδραιώσουν την θέση ως συντρόφων-συνοδών. Η μη ένταξή τους σε κάποια υπάρχουσα κατηγορία τις απομακρύνει από την εμπορευματοποίηση και τον «ποσοτικό» τους χαρακτηρισμό. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργούν ένα θολό τοπίο και υπεκφεύγουν την κατηγοριοποίηση ή, μάλλον, την ταξινόμηση. Η εταιρά διατηρεί τις ιδιοτροπίες της και την ελευθερία της αβεβαιότητας ανταπόδοσης της χάρης. Σε αυτό το πλαίσιο, διατηρεί θολό το τοπίο του προσδιορισμού της, μία επιλογή που της επιτρέπει να κινείται εντός των νόμιμων πλαισίων, να μην υπόκειται στη φορολογία και να κάνει διακριτή τη θέση της από εκείνη της πόρνης (Davidson 2003: 184- 187, 189- 192). Επιπλέον, διατηρεί το δικαίωμα επιλογής με ποιον θα πλαγιάσει, με όποιον την «πέσει», όπως αναφέρει και η Θεοδότη (Ξεν. Απ. 3, 11. 10- 11). Σε αυτή τη διάκριση στηρίζεται τμήμα της κατηγορίας του Απολλόδωρου για την Νέαιρα, όταν ισχυρίζεται ότι πλάγιαζε στην αρχή της σταδιοδρομίας της με όποιον την προσέγγιζε (Δημ. Κατ. Νεαίρ. 59. 20). Αντίστοιχα, ο Ισαίος (3. 15) τονίζει την ερωτική αυτοδιάθεση της μητέρας της Φίλης, προτού αυτή συγκατοικήσει με τον Πύρρο.

Η κατανόηση της αγοράς του έρωτα και της σεξουαλικής οικονομίας στην κλασική Αθήνα έγκειται στη μετατροπή της ερωτικής πράξης και των ανθρώπων σε αγαθά προς πώληση. Τα προβλήματα προσδιορισμού είναι αρκετά, ειδικά όταν πρόκειται για τις εταιρές. Μία χαρακτηριστική ένδειξη αποτελεί ο χώρος τέλεσης της ερωτικής πράξης. Η έννοια του χώρου ήταν φορτισμένη με συμβολική σημασία. Οι δημόσιοι χώροι των δρόμων, των πορνείων των εργαστηρίων και της αγοράς αντιπαραβάλλονται με τον ιδιωτικό χώρο του νόμιμου *οίκου* των πολιτών. Κατά συνέπεια, οι δημόσιοι χώροι αποτελούν «χώρους εμπορευματοποίησης», στους οποίους οι άνθρωποι μετατρέπονται σε αγαθά προς αγορά και πώληση (Davidson 2003: 173).

Ωστόσο, αρκετά είναι τα προβλήματα που ανακύπτουν σε αυτό το σημείο. Μία πόρνη που κινείται σε αυτούς τους δημόσιους χώρους είναι εύκολο να αναγνωριστεί⁵⁷. Αντίθετα, η διάκριση ενός *οίκου* από έναν *κακόφημο οίκο* δεν ήταν πάντοτε εμφανής. Με ποιον τρόπο μπορεί να χαρακτηριστεί ο *οίκος* του Πύρρου (3. 13- 14) που «φιλοξενεί» την μητέρα της Φίλης; Με ποιον τρόπο μπορεί να

⁵⁷ Ακόμη και το συμπόσιο μπορούσε να θεωρηθεί χώρος επαγγελματικών συναλλαγών, καθώς οι κωμαστές πλειοδοτούσαν για δούλες κατά τη διάρκειά τους (Davidson 2003: 174).

χαρακτηριστεί ο *οίκος* του Στεφάνου (Δημ. Κατ. Νεαίρ. 50. 39), όταν μέσα σε αυτόν η Φανώ, η κόρη της Νεαίρας, ερωτοτροπεί μεν, πλην όμως τελικά *απαλλάσσεται* από την κατηγορία της μοιχείας; Συνεπώς, η Φανώ είναι πόρνη και ο *οίκος* του Στεφάνου πορνείο; Ένα πορνείο μπορεί να μετατρέψει την ερωτική πράξη σε αντικείμενο προς πώληση, ισχύει όμως και το αντίστροφο: ένας *οίκος* μπορεί να μετατραπεί σε πορνείο από μία πόρνη (Davidson 2003: 174).

Ο Davidson προτείνει να προσεγγίσουμε τον δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο ως δύο άκρα ενός υπάρχοντος συστήματος και όχι δύο διαφορετικών συστημάτων. Η δημόσια και η ιδιωτική ζώνη, εντός των οποίων κινούνται οι πολίτες, συνεπάγονται κατουσίαν μία «μεταβαλλόμενη κλίμακα διέγερσης». Η θέαση ή μη μίας γυναίκας αποκτά ένα συμβολικό φορτίο. Η απομόνωση των τίμιων γυναικών στον γυναικωνίτη πιθανότατα να διέγειρε την ερωτική επιθυμία. Η αθέατη γυναίκα του *οίκου* οδηγεί τις υπόλοιπες γυναίκες σε μία κλιμακωτή αποκάλυψη του σώματός τους, έως την πλήρη έκθεση του γυμνού σώματος. Εντούτοις, ακόμη και η θέαση ενός ολόγυμνου σώματος εμπεριέχει ένα αθέατο τμήμα που καλούνται οι πελάτες να αποκαλύψουν. Η θέαση καλύπτει ένα ευρύ φάσμα της οπτικής ιδεολογίας, μέσα στο οποίο οι γυναίκες μπορούν αναλόγως της θέσης τους να τοποθετηθούν σε διαφορετικά σημεία. Φυσικά, η απόσταση από την απομόνωση και την αφάνεια του γυναικωνίτη έως τη συνεχή έκθεση στους δρόμους είναι εξαιρετικά μεγάλη και πολυδιάστατη. Την οπτική ιδεολογία χρησιμοποίησε και ο Υπερείδης (Αθήν. Δειπν. 13. 58- 59) στη συνηγορία του υπέρ της Φρύνης, όταν την ξεγύμνωσε μπροστά στους δικαστές. Εάν ήταν διαθέσιμη, ορατή και προσβάσιμη σε όλους, τότε το γυμνό της σώμα δεν θα προκαλούσε εντύπωση και θαυμασμό στους δικαστές, ώστε να αθωωθεί από τις κατηγορίες (Davidson 2003: 194-196, 201).

Συχνά το σώμα της εταίρας αποδίδεται με διάφορα λογοπαίγνια και μετωνυμίες στις κωμωδίες. Στους *Σφήκες* (1342- 1358) του Αριστοφάνη, η αναφορά σε μία αυλητρίδα προσομοιάζει στα γεννητικά της όργανα: τα «κορίτσια προς αγορά ή ενοικίαση» γίνονται «αιδοία προς αγορά ή ενοικίαση». Μέσω αυτών των συνειρμικών προτάσεων οι εργάτριες του έρωτα υποβιβάζονται σε σκεύη ηδονής στο πεδίο της εμπορευματοποίησης των αγαθών. Ο Αριστοφάνης, σε αντίθεση με τον Σωκράτη που περιγράφει το σώμα της Θεοδότης ως έναν «ιστό» (Ξεν. Απ. 3, 11. 6), αντιλαμβάνεται το γυναικείο σώμα ως χώρο ή κτήριο, η είσοδος του οποίου βρίσκεται στο αιδούο. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, το σώμα είναι ένα οίκημα γεμάτο με κρύπτες και εσοχές (Davidson 2003: 178- 179, 196- 197).

Υφίσταται, λοιπόν, ένας χωροταξικός διαχωρισμός εταίρας και πόρνης, καθώς η πρώτη κινείται στην ιδιωτική σφαίρα, ενώ η δεύτερη στη δημόσια. Επιπλέον, η ασταθής κοινωνική ταυτότητα αντικατοπτρίζεται στην έλλειψη σταθερότητας ως προς τον χώρο, καθώς η εταίρα μετέφερε ένα μέρος της πόλης μέσα στα σπίτια των εραστών της, χωρίς όμως να βρίσκεται συνεχώς εντός τους (Mc Clure 2003: 46, 48).

3.2 Απολαύσεις και επίδειξη

Το άκρως δαπανηρό *συμπόσιο*, το οποίο λάμβανε χώρα στον *ανδρόνα*⁵⁸, μολονότι κόστιζε τουλάχιστον ένα τάλαντο, δεν μπορούσε ουσιαστικά να αποτιμηθεί σε χρήματα μετά τη λήξη του, καθώς δεν υπήρχαν απτές αποδείξεις (Λεντάκης 1998: 212). Εκτός από τους κωμωδιογράφους που μπορεί να κατέγραφαν ένα *συμπόσιο*⁵⁹, χαρίζοντας στον οικοδεσπότη την αιωνιότητα, η βραχύβια -κεκλεισμένων των θυρών- επίδειξη πλούτου παρέμενε αποκλειστικά στον κύκλο των συνδαιτυμόνων. Άλλωστε, οι Αθηναίοι επιδίωκαν την απόκρυψη του πλούτου, καθώς μόνο ζημία μπορούσε να προκαλέσει η προβολή και διαφήμιση της οικονομικής τους επιφάνειας⁶⁰ (Davidson 2003: 340- 341).

Η επίδειξη του πλούτου αποκάλυπτε το μέγεθός του και κατ' επέκταση μπορούσε να οδηγήσει σε έμμεση φορολόγηση της ιδιωτικής περιουσίας των πολιτών. Βέβαια, η Αθήνα της κλασικής περιόδου, παρόλο που απέβλεπε στην οικονομική στήριξή της από τους εύπορους πολίτες της, υπήρξε αδρανής ως προς την καταγραφή των περιουσιακών τους στοιχείων. Η έλλειψη κτηματολογίου ευνοούσε τις απάτες, καθώς η τυχόν φορολογία στηριζόταν στην προσωπική δήλωση του ιδιοκτήτη⁶¹. Αυτή η ανεπαρκής πληροφόρηση προξενούσε κάποτε την περιέργεια και η ιδιωτική περιουσία μπορούσε να υποβληθεί σε εξονυχιστικό έλεγχο, όπως αναφέρει και ο Αριστοφάνης στον *Πλούτο* (850 κ.ε.), σε τέτοιο βαθμό που συχνά η πίεση από τους καχύποπτους ή τους συκοφάντες γινόταν ασφυκτική⁶². Φαίνεται, λοιπόν, να υπάρχει

⁵⁸ Ισόγειο ευρύχωρο δωμάτιο, το οποίο οδηγούσε κατευθείαν είτε στην αυλή του οίκου είτε στον δρόμο (Λεντάκης 1998: 186).

⁵⁹ Το συμπόσιο εισήγαγε το δημόσιο στη σφαίρα του ιδιωτικού, καθώς μετέφερε εντός του οίκου τον κόσμο της πόλης και το «έξω» (Corner 2011: 31).

⁶⁰ Οι οικονομικά επιφανείς άνδρες όφειλαν να πληρώνουν φόρους και να αναλαμβάνουν *χορηγίες* και *τριηραρχίες* (Davidson 2003: 341).

⁶¹ Κάθε εύπορος πολίτης, ο οποίος εκλεγόταν να αναλάβει μία *τριηραρχία* ή *χορηγία*, μπορούσε να αρνηθεί, με την πρόφαση ότι είτε δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να αναλάβει τέτοιου είδους βάρη είτε δεν ήταν η σειρά του, και να αντιπροτείνει κάποιον άλλο. Στην περίπτωση που ο δεύτερος αρνούνταν, τότε επιβαλλόταν η ανταλλαγή περιουσιών (στο ίδιο: 345).

⁶² Στην κλασική Αθήνα, η «αστυνόμευση» πραγματοποιούνταν από το σύνολο των πολιτών, καθώς όλοι μπορούσαν να αλληλοκατηγορηθούν για ο,τιδήποτε και να οδηγηθούν σε δίκη (στο ίδιο: 313).

μία έντονη «αστυνόμηση» και ένας αμφίδρομος έλεγχος: όλοι ασχολούνται με όλους δημιουργώντας ένα αποπνικτικό περιβάλλον μέσα στην ίδια την αθηναϊκή δημοκρατία. Έτσι, η ανάγκη αποφυγής ανάληψης των οικονομικών υποχρεώσεων που είχαν οι εύρωστοι πολίτες απέναντι στην πολιτεία, συχνά τους οδηγούσε σε ευφάνταστες λύσεις, συνήθως χωρίς επιτυχία, αφού οι αχαλίνωτες επιθυμίες εύκολα πρόδιδαν την οικονομική κατάσταση κάποιου⁶³ (Davidson 2003: 345- 347).

Μόνο οι εύποροι Αθηναίοι ήταν σε θέση να οργανώνουν συμπόσια με εταίρες, χορεύτριες και αυλητρίδες, έτοιμες να ικανοποιήσουν τις σεξουαλικές τους επιθυμίες. Αντίθετα, οι κατώτερες τάξεις επιδίωκαν τη στιγμιαία ικανοποίηση των γενετήσιων αναγκών τους σε κάποιο δημόσιο πορνείο (Salles 2007: 104). Είναι εμφανές, λοιπόν, ότι στην απόλαυση υπάρχει διαβάθμιση. Ωστόσο, υπήρξαν αρκετοί επιτυχημένοι υποκριτές, οι οποίοι συστηματικά απέκρυπταν την περιουσία τους, αλλά και αρκετοί μη προνομιούχοι, των οποίων η μοναδική επίσκεψη στον ιχθυοπώλη, σε μία εταιρά ή σε κάποιον φιλόσοφο ήταν αρκετή για να τους στιγματίσει για μια ζωή, προσδίδοντάς τους τη «ρετσίνα» του πλούσιου. Παρ' όλα αυτά, η ιδιωτική περιουσία στην κλασική Αθήνα παρέμενε κάτι ρευστό, ευμετάβλητο, ευάλωτο και συχνά είχε εμφανείς διακυμάνσεις ακόμα και ανάμεσα στους πλέον επιφανείς άνδρες. Άλλωστε, ήταν αρκετά σύνηθες να εξανεμίζονται περιουσίες από λανθασμένες κινήσεις εύπορων αντρών, οι οποίοι παρασύρθηκαν από τις επιθυμίες τους και βρέθηκαν στην τροχιά του οικονομικού ολέθρου (Davidson ό. π: 345- 348).

Συνεπώς, μία ιδιωτική περιουσία ή κληρονομιά που κατασπαταλάται στις εταίρες και σε κάθε λογής σαρκικές απολαύσεις, προκαλεί δυσμένεια για το ίδιο το άτομο αλλά και για την ίδια την πόλη. Σύμφωνα με τον Davidson, το κόστος οργάνωσης ενός συμποσίου θα μπορούσε να στελεχώσει, για παράδειγμα, τον αθηναϊκό στόλο με μία ακόμη τριήρη. Η κατασπατάληση της κληρονομιάς σε ιδιωτικές απολαύσεις θεωρείται επονείδιστη πράξη, δεδομένου ότι επισύρει μία σειρά παραπτωμάτων, ικανών να καταστρέψουν πολίτες ή αλλοδαπούς. Ο «έκλυτος» βίος, λοιπόν, συσχετίζεται με την παραβατική συμπεριφορά ή μάλλον αυτή αποτελεί προέκτασή του, καθώς ήταν σύνηθες να στραφεί κάποιος στη συκοφαντία και τη ψευδομαρτυρία εποφθαλιμώντας την περιουσία κάποιου τρίτου, ώστε να συνεχίσει να συντηρεί τα πάθη του (στο ίδιο: 350- 351).

⁶³ Ο Αριστοφάνης, στους *Βατράχους* (365), αναφέρεται σε έναν πλούσιο άνδρα, ο οποίος, ενώ κυκλοφορούσε ρακένδυτος με σκοπό να παραπλανήσει την πολιτεία και να αποφύγει τη βαριά φορολογία, σύχναζε στους πάγκους των ιχθυοπωλών.

Μία άλλη παράμετρος επίδειξης πλούτου αλλά και έρωτα ευκατάστατων αντρών ήταν η έγερση μνημείων προς τιμήν των εταιρών συντρόφων τους, ύστερα από τον θάνατό τους. Ο Άρπαλος, για παράδειγμα, στη μνήμη της Πυθιονίκης κατασκεύασε ένα μεγαλοπρεπές μνημείο στην Ιερά Οδό (Vanoyeke 2006: 68). Ο Πausanίας, στις *Περιηγήσεις* (1. 37, 5), αναφέρει ότι το μνημείο αυτό κατείχε εξέχουσα θέση, καθώς βρισκόταν στη νοητή ευθεία του Παρθενώνα και ήταν ορατό σε όποιον ταξίδευε από την Ιερά Οδό με κατεύθυνση την Αθήνα (Mc Clure 2003: 283). Τέτοιου είδους επιτύμβια μνημεία δήλωναν τη ροπή στην πολυτελή επίδειξη, αλλά και την υπεροψία των θνητών (*ύβρις*) ακόμη και μπροστά στο θάνατο. Ωστόσο, ακόμη και οι ίδιες οι εταιρές επέλεξαν να ανεγείρουν εν ζωή πολυτελή μνημεία, με σκοπό την προσωπική τους προβολή. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αναφορά του Αθήναιου για την Φρύνη, η οποία προσφέρθηκε να ανοικοδομήσει την πόλη της Θήβας ύστερα από την ισοπέδωσή της από τον Αλέξανδρο, με τον όρο να τοποθετηθεί η επιγραφή στην είσοδο της πόλης: «Καταστράφηκε από τον Αλέξανδρο, ανοικοδομήθηκε από την εταιρά Φρύνη» (*Δειπν.* 13, 591 d).

Συνεπώς, η «ανύψωση» των εταιρών δηλώνει την ανατροπή των κοινωνικών κατηγοριών, όπως και της θεϊκής και πολιτικής ευταξίας. Μία εταιρά προσπαθεί να εξισωθεί με μία θεότητα τοποθετώντας επιβλητικά μνημεία σε κομβικά σημεία της πόλης στοχεύοντας στην προσωπική της δόξα, όχι μόνο όσο είναι εν ζωή αλλά και μετά θάνατον. Μία κίνηση αναμενόμενη από έναν καταξιωμένο ηγέτη ή πολιτικό, όχι όμως από μία γυναίκα του αγοραίου έρωτα (Mc Clure 2003: 318).

Κεφάλαιο 4

Εταιρισμός, πορνεία και οι «Άλλοι»

4.1 Διακρίσεις στην απόλαυση;

Το *συμπόσιο* ως αριστοκρατικός θεσμός προϋποθέτει μία εμφανή διάκριση προνομιούχων και μη. Αυτή την αίσθηση επιχειρεί να αποδώσει και ο Αριστοφάνης στους *Σφήκες* (1122- 1264) με την σκηνή ενός «άξεστου» πατέρα και ενός «εκλεπτυσμένου», σπάταλου γιου, ενταγμένου σε έναν κύκλο σοφιστών που επιχειρεί να του διδάξει τη συμποτική συμπεριφορά (Davidson 2003: 320- 321, 337).

Η κόσμια συμπεριφορά, λοιπόν, αποτελούσε έναν εμφανή -όχι όμως τον μοναδικό-τρόπο διαχωρισμού των αθηναίων πολιτών από τους δούλους. Ωστόσο, οι αναφορές της αττικής κωμωδίας στις σαρκικές απολαύσεις προδίδουν μία έλλειψη «ταξικής» συνείδησης και είναι ενδεικτικές της αδιαφορίας για τις κοινωνικοοικονομικές διακρίσεις. Η κωμωδία άλλωστε στοχεύει στις κοινές στιγμές απόλαυσης που μοιράζονται οι Αθηναίοι, στα ένστικτα και τα πάθη που ο οποιοσδήποτε θα μπορούσε να υποκύψει. Το ποτό, το φαγητό και ο έρωτας ήταν απολαύσεις και των μη οικονομικά προνομιούχων (Corner 2011: 67, 69). Απλοί πολίτες, όπως ο Τρυγαίος στην *Ειρήνη* του Αριστοφάνη, μπλέκονται στα δίχτυα των εταιρών, με την ίδια ευκολία που το κάνουν ο Υπερείδης και ο Αλκιβιάδης⁶⁴ (Davidson 2003: 337- 338).

Συνεπώς, όλοι όσοι είναι σε θέση να νοικιάζουν τις πιο ακριβές εταίρες, να καταναλώνουν ψάρια και εισηγμένο κρασί δεν ανήκουν απαραίτητως στην αριστοκρατική τάξη. Η συμμετοχή στον κόσμο των απολαύσεων δεν ήταν αποτρεπτική ή ουτοπική για κάποιον που δεν ήταν αρκετά πλούσιος. Σε ένα θεωρητικό πλαίσιο, όπως προαναφέρθηκε, ο καθένας ήταν σε θέση να αποταμιεύσει χρήματα ώστε να μπορεί να αγοράσει έστω και για μία φορά, καλής ποιότητας εισηγμένο κρασί, φρέσκο ψάρι, μία αυλητρίδα ή ακόμη και να παρακολουθήσει έναν αριστοκράτη φιλόσοφο που λόγω πολέμου κατέληξε να γίνει δούλος. Ο διαχωρισμός, λοιπόν, των ποιοτικότερων αγαθών από τα ποσοτικά είναι απλώς θέμα χρημάτων: περισσότερα ή λιγότερα χρήματα, και όχι η κοινωνική σου θέση, σε χωρίζουν από μία «ποιοτικότερη βόλτα» στον κόσμο των απολαύσεων (στο ίδιο: 339).

⁶⁴ Ο Αθήναιος στους *Δειπνοσοφιστές* (13. 574 d- e) αναφέρει ότι ο Αλκιβιάδης στις εκστρατείες του συντροφευόταν από τις εταίρες Θεοδότη και Τιμάνδρα (Στεφάνου 1993: 31).

Κατά συνέπεια, η διαφοροποίηση έγκειται στον βαθμό κατανάλωσης των απολαύσεων. Η υπέρμετρη κατανάλωση μπορεί να οδηγήσει στην ασυδοσία και σε έναν έκλυτο βίο. Η απώλεια ελέγχου δεν κάνει διακρίσεις σε έχοντες και μη έχοντες. Ωστόσο, ο «πραγματικός» ευγενής καθορίζεται από τον αυτοέλεγχο που επιδεικνύει στις ηδονές (στο ίδιο: 340).

4.2 Η πορνεία ως προκάλυμμα πολιτικών σκοπιμοτήτων

Η πολιτική αποτέλεσε ένα μέσο γνωριμίας των νεότερων μελετητών με την αρχαία πορνεία, καθώς οι εταίρες χρησιμοποιήθηκαν ως πόνια στην πολιτική σκακιέρα και ως μέσα προβολής των «ηθικών αχρειοτήτων», της παρακμής και της απάτης των πολιτικών (Mc Clure 2003: 214). Οι διάφορες φήμες, οι οποίες συχνά αξιοποιούνταν κωμικά από τον Αριστοφάνη, ξεκινούσαν από τους χώρους συνάθροισης, επίκεντρο των οποίων υπήρξαν τα κουρεία. Συνεπώς, αυτού του είδους η «ελευθερία», που παρείχε η αθηναϊκή δημοκρατία, επέτρεπε σε όλους φαινομενικά τους πολίτες ανεξαρτήτως κοινωνικής θέσης, να κατέχουν μία μορφή εξουσίας και λόγου, αλλά ταυτόχρονα τους έκανε ευάλωτους σε κάθε είδους συκοφαντία καθώς ο καθένας «μπορούσε να ισχυριστεί πως οι νόμιμες σύζυγοι δεν ήταν παρά εταίρες ή ακόμα πως η μητέρα κάποιου ήταν πόρνη» (Davidson 2003: 313, 319).

Οι συκοφαντίες αυτές στηρίζονταν, ως επί το πλείστο, στην ασυμβατότητα της πορνείας και της σεξουαλικής διαθεσιμότητας με την ιδιότητα του αθηναίου πολίτη. Συχνά οι δικανικοί λόγοι παρουσιάζουν ως μέγα αμάρτημα την εκπόρνευση, ενώ στην πραγματικότητα υποβόσκει στην επίκλησή της ένα πολιτικό ζήτημα⁶⁵ (Omitowoju 2002: 83). Για παράδειγμα, στον λόγο *Κατά Νεαίρας*, ο Απολλόδωρος βάλλει εναντίον του Στεφάνου, επειδή ο δεύτερος τον είχε κατηγορήσει στο παρελθόν για ανθρωποκτονία και για εισαγωγή παράνομων προτάσεων στην εκκλησία του δήμου (Davidson 2003: 317-318). Η Νεαίρα, λοιπόν, πιθανώς να χρησιμοποιήθηκε λόγω του πρότερου βίου της ως πρόσχημα σε μία πολιτική συγκεκριμένη σύγκρουση και ως κεντρικό πρόσωπο σε έναν λόγο που πιθανώς να έπρεπε να τιτλοφορείται «Κατά Στεφάνου». Αυτή η λαθροχειρία φαίνεται να απέδιδε καρπούς και να οδηγούσε στην πολυπόθητη καταδίκη του εναγόμενου, χωρίς να είναι εμφανές το προσωπικό όφελος

⁶⁵ Αντίστοιχα, με πρόφαση την κατηγορία για (αντρική) πορνεία, στον λόγο *Κατά Τιμάρχου*, οργανώνεται η επίθεση του Αισχίνη στους συμμάχους του Δημοσθένη, οι οποίοι τον είχαν κατηγορήσει για προδοσία στην συνθήκη με τον Φίλιππο.

του ενάγοντος, καθώς ως αποκλειστικό κίνητρο για την κατηγορία προβάλλεται πάντοτε το συμφέρον της πόλης.

Ο Απολλόδωρος, λοιπόν, σκιαγραφεί μια σταδιακή διείδυση της Νεαίρας στην αθηναϊκή κοινωνία, ενσταλάζοντας στο ακροατήριό του τον φόβο για πιθανή εισχώρηση των εταιρών στους κόλπους της αριστοκρατίας. Αυτό θα σήμαινε τον προοδευτικό διαμελισμό του αστικού κοινωνικού οικοδομήματος, καθώς η εκάστοτε εταίρα θα μπορούσε να αξιώσει την θέση μιας νόμιμης αθηναίας συζύγου-αστής, παρουσιάζοντας τα νόθα παιδιά της ως νόμιμους αθηναίους πολίτες. Συνεπώς, θα νοθευόταν το πολιτικό σώμα σε βάθος χρόνου, πλήττοντας την αυτοχθονία και την καθαρότητα των Αθηναίων (Rauh 2011: 212).

Ο φόβος, όμως, που διακατέχει τους Αθηναίους δεν σταματά εκεί. Αντίθετα, οι συστηματικές καταδίκες, διώξεις και καταγγελίες εταιρών υποδεικνύουν μία διάχυτη ανησυχία της αθηναϊκής κοινωνίας για την αυξανόμενη δημοτικότητα των εργατριών του έρωτα και τις προεκτάσεις της στους κόλπους της πολιτικής. Μολονότι δεν υπάρχουν απτές αποδείξεις στις γραμματειακές πηγές για αθηναϊκές συνωμοσίες, ο κίνδυνος φαίνεται να ταλαιπωρεί τη φοβική δημοκρατική Αθήνα, στους κόλπους της οποίας η κοινωνική κινητικότητα μη αστών γυναικών επιταχύνεται με αξιοθαύμαστους ρυθμούς (στο ίδιο: 210, 215). Ωστόσο, τα όσα προαναφέρθηκαν δεν πρέπει να μας οδηγήσουν σε βεβιασμένα συμπεράσματα για τον πολιτικό ρόλο των εταιρών, καθώς θα ήταν επισφαλές να υποστηρίξουμε ότι οι εταίρες διαδραμάτισαν έναν αποσταθεροποιητικό ρόλο στη δημοκρατία του Περικλή.

Κεφάλαιο 5

Όψεις ενός παράλληλου «αθέατου» κόσμου

Στην κοινωνία της δημοκρατικής Αθήνας ήταν σαφής ο διαχωρισμός και η άνιση μεταχείριση ανάμεσα σε δύο κατηγορίες γυναικών: τις νόμιμες συζύγους και όλες τις υπόλοιπες (Davidson 2003: 126). Μέσα από αυτή την ευρύτερη ομαδοποίηση των γυναικών, ορίζεται μια αυστηρή κατανομή των γυναικείων ρόλων, σύμφωνα με τον Δημοσθένη, η οποία διέπει την αντίληψη της ανδροκρατούμενης αθηναϊκής κοινωνίας. Η γυναίκα προσδιορίζεται ως προς τη σεξουαλικότητά της ανάλογα με το εάν προορίζεται για την απόκτηση νόμιμων τέκνων, για την φροντίδα του αντρικού σώματος ή για την σαρκική απόλαυση. Έτσι, ο γάμος δεν ορίζεται ως μία ερωτική σχέση που μπορεί να προσφέρει ηδονή, αλλά ως μια κοινωνική σύμβαση τεκνοποιίας, για την απόκτηση δηλ. γνήσιων αθηναίων απογόνων. Ως εκ τούτου, η εναγώνια αναζήτηση αφροδίσιων απολαύσεων των αντρών, εκτός συζυγικής κλίνης δημιούργησε την ανάγκη νομικής υποστήριξης του θεσμού του γάμου και την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση μοιχείας. Ωστόσο, αυτή η πρακτική δεν απέτρεψε τις πολυάριθμες νομικές διενέξεις, καθώς αρκετοί επιχειρήσαν να επωφεληθούν της ιδιότητας του αθηναίου πολίτη με δόλια μέσα, όπως στην περίπτωση του Στεφάνου στον λόγο *Κατά Νεαίρας* (Foucault 2013: 177- 179).

Το κοινωνικό φαινόμενο της μοιχείας, λοιπόν, γίνεται αντιληπτό ως ποινικό αδίκημα από την αθηναϊκή κοινωνία και μολονότι η νομοθεσία επέσυρε βαρύτερες κυρώσεις, δεν φαίνεται να περιορίζεται δραστικά. Αντίθετα, μέσα από τις γραμματειακές πηγές παρακολουθούμε ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο νεαρών αντρών, όπως του Καλλία, που στοχεύουν στον εκμαυλισμό παντρεμένων αστών γυναικών (Roy 1997: 15, 18- 19). Συνεπώς, ο μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου που επιβάλλει ο Σόλωνας δεν έχει τον αναμενόμενο αποτρεπτικό χαρακτήρα. Πώς θα μπορούσε, άλλωστε, καθώς η μοιχεία κρύβει ένα πολυσχιδές υπόβαθρο από ποικίλους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες. Οι προσυμφωνημένοι εκβιαστικοί γάμοι, το νεαρό της ηλικίας των δύο συζύγων, καθώς και η επιθυμία σύναψης ερωτικής σχέσης χωρίς εξαγορά δεν αφήνουν περιθώρια επιλογής. Εξαιτίας, λοιπόν, αυτού του ασφυκτικού κοινωνικού πλαισίου που δομείται εντός της αθηναϊκής δημοκρατίας, καλλιεργείται ένα εύφορο έδαφος για αρκετούς επιτήδειους συζύγους που αποβλέπουν στον πλουτισμό. Έτσι, αρκετά συχνός είναι ο εκβιασμός μοιχών από απατημένους συζύγους, αλλά και η εκπόρνευση αστών γυναικών από τους ίδιους τους συζύγους τους

με σκοπό την αφαίμαξη μεγάλων χρηματικών ποσών από αφελείς αλλοδαπούς εραστές.

Ως εκ τούτου, η κοινωνική διάσταση της πορνείας έχει πολλαπλές αναγνώσεις. Όπως αναφέρει ο Cohen, η εμπορευματοποίηση της γυναικείας σεξουαλικότητας αποτελεί την αιτία της κοινωνικής εκμετάλλευσης της γυναικείας υπόστασης. Ως επακόλουθο, η άνθιση της πορνείας αποτελεί σύμπτωμα μιας ευρύτερης κοινωνικής δυσφορίας (Cohen 2014: 8) και μιας αστικής ελευθερίας που δεν μπορούσαν να απολαύσουν στον συζυγικό έρωτα οι Αθηναίοι (Corner 2011: 69). Έτσι, ευεξήγητο το φαινόμενο κοινές γυναίκες να διαθέτουν τον εαυτό τους έναντι αμοιβής στα πολύβουα και ρυπαρά στενά δρομάκια της κλασικής Αθήνας, αλλά και πολυδάπανες εταίρες να σφετερίζονται αθέατα τον χώρο του νόμιμου συζυγικού βίου, θορυβώντας πολίτες, όπως τον Απολλόδωρο στον λόγο *Κατά Νεαίρας* (Davidson 2003: 128).

Κατά συνέπεια, οι εταίρες αναλαμβάνουν να διαδραματίσουν τον ρόλο του υποκατάστατου του γάμου ή του συμπληρώματός του. Γυναίκες απaráμιλλου κάλλους, ιδιαιτέρως πνευματώδεις και καλλιεργημένες, με συμμετοχή σε πολιτικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους, κατατάσσονται στην κορυφή της κλίμακας του πληρωμένου έρωτα. Στην πλειοψηφία τους πρόκειται για αλλοδαπές, απελεύθερες ή έκθετες κοπέλες, την ανατροφή των οποίων αναλαμβάνουν μαστροποί. Οι ίδιες διάγουν έναν τρυφηλό και σπάταλο βίο, χάρη στα υπέρογκα ποσά που χρεώνουν στους εραστές τους ανά βραδιά και, παρόλο που η νομική τους υπόσταση παραμένει αμφίβολη, διατηρούν μεγάλη περιουσία, εξαιρώντας τον εαυτό τους από την οικονομία της δημόσιας σφαίρας.

Οι εταίρες συχνάζουν σε συμπόσια δηλώνοντας τη σεξουαλική τους διαθεσιμότητα, ενσαρκώνοντας την ελευθερία που προσφέρουν οι αφροδισιακές ηδονές. Παράλληλα, διεκδικούν μια ισάξια θέση στον κόσμο με τους άντρες συνδαιτυμόνες, εξαλείφοντας έστω και περιστασιακά το δίπολο άντρας-γυναίκα ή ελεύθερος-δούλος. Σημσιολογικά κινούνται σε ένα ευρύ φάσμα, καθώς η ρευστή και αβέβαιη κοινωνική τους υπόσταση ευνοεί την ανέλιξή τους στον κοινωνικό ιστό, όπως λ.χ. ισχύει με τη Νεαίρα, συχνά σφετεριζόμενες ακόμη και τη συζυγική θέση μιας αστής, χωρίς όμως να την εξασφαλίζουν εσαεί. Αυτή η θολή υπόσταση καλλιέργησε μια κοινωνική κινητικότητα που καταδεικνύει τη διατηρητικότητα του θεσμού της πορνείας, και τον μη διακριτό διαχωρισμό εταίρας-πόρνης.

Ο εταιρισμός, λοιπόν, στην κλασική Αθήνα δομείται πάνω σε ένα πεδίο αβεβαιότητας και ενός διφορούμενου ερωτικού «παιχνιδιού», με γυναίκες που ήταν αμφίβολο εάν ήταν προσιτές και διαθέσιμες (στο ίδιο: 200). Αυτή η ασάφεια και η συστηματική αποφυγή του αυτοπροσδιορισμού (Robson 2013: 84) εντάσσουν τις εταίρες στην θολή οικονομία του δώρου και της ανταλλαγής (Mc Clure 2003: 24). Ακολουθούν μία πολύπλοκη στρατηγική στηριζόμενες στην αβέβαιη οικονομία του δώρου και αποσκοπώντας στην αποπλάνηση των εραστών, έως ότου τους παγιδέψουν και τους οδηγήσουν στην «αυτοκαταστροφή» τους. Ο μόνος τρόπος αποφυγής αυτής της προδιαγεγραμμένης πορείας είναι η συνειδητοποίηση της σημασίας του δώρου από τους επίδοξους εραστές (Davidson 2003: 295).

Στον αντίποδα του εταιρισμού τοποθετούνται οι κοινές γυναίκες, οι πόρνες, οι οποίες βρίσκονται υπό την εποπτεία ενός πορνοβοσκού, συνήθως μετοίκου. Υποχρεωμένες να καταβάλλουν πορνικό τέλος και να προσφέρουν τις ερωτικές τους υπηρεσίες σε όποιον τις ζητήσει έναντι ενός οβολού, αποτελούν αντικείμενα προς αγορά και πώληση. Μολονότι, ο Σόλωνας επιχείρησε με την νομοθεσία του να ρυθμίσει το καθεστώς της πορνείας, οι συνθήκες διαβίωσής τους παρέμειναν εξαιρετικά δυσμενείς, καθώς συνωστίζονταν στα ανθυγιεινά, ακάθαρτα, σκοτεινά δωμάτια των πορνείων και των εργαστηρίων, αλλά και των δρόμων του Κεραμεικού και του Πειραιά. Οι πόρνες δηλώνουν τη διαθεσιμότητά τους με την συνεχή έκθεση του σώματός τους στα αδιάκριτα βλέμματα των εραστών. Συνεπώς, το σώμα τους είναι προσβάσιμο σε όποιον επιθυμεί να το χρησιμοποιήσει, όπως άλλωστε είναι και οι δημόσιες υποδομές της πόλης. Οι ίδιες, λοιπόν, δεν αποτελούν τίποτα περισσότερο από μια προέκταση του δρόμου: έναν κοινόχρηστο υποδοχέα απεκκρίσεων.

Μολαταύτα, τα αχαλίνωτα σαρκικά πάθη αποτελούν ένα ακανθώδες πρόβλημα στην αθηναϊκή κοινωνία. Οι επίδοξοι εραστές βυθίζονται στη σεξουαλική ασωτία σπαταλώντας υπέρογκα ποσά προς τέρψη των ερωτικών τους συντρόφων, παραβλέποντας τους κινδύνους που παραμονεύουν. Ο έκλυτος ιδιωτικός βίος των πολιτών και οι υπέρμετρες δαπάνες, λοιπόν, δημιουργούν έντονους τριγμούς και μια εν δυνάμει απειλή για τα συμφέροντα της πόλης, σκιαγραφώντας έναν πολίτη-έρμαιο, που τον ορίζει το σώμα του και χειραγωγείται από τις ακόρεστες επιθυμίες του. Σε ένα περαιτέρω επίπεδο, γίνεται εμφανές ότι τα πάθη του ιδιωτικού βίου επιδρούν στον πολιτικό, καθώς ευνοείται η παραβατική συμπεριφορά, πολιτικό επακόλουθο των ακόρεστων επιθυμιών. Έτσι, οι συκοφαντίες, η ψευδορκία, η πολιτική διαφθορά, η κλοπή και οι δωροδοκίες διεκδικούν την μερίδα του λέοντος. Αρκεί να συλλογιστούμε

ότι οι οικονομικές απολαβές που αποφέρουν οι ψευδορκίες είναι σε θέση να χρηματοδοτήσουν μία μικρότερη ή μεγαλύτερη απόλαυση, όπως έναν αμφορέα ποιοτικού εισηγμένου κρασιού ή μία βραδιά με την εταίρα της επιλογής σου. Οι παραβατικές συμπεριφορές αποτελούν «παρενέργειες» της επιθυμίας απελπισμένων υποκειμένων να ικανοποιήσουν τα πάθη τους, ακόμη και αν αυτό σημαίνει την οικονομική τους καταστροφή ή τον εμπαιγμό τους από την κοινωνία. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι η ιδιωτική συνδέεται με τη δημόσια κατανάλωση. Ως εκ τούτου, η ασωτία έχει διττή υπόσταση: παράλληλα με τον εαυτό του και την αφαίμαξη της περιουσίας του, ο εμπλεκόμενος καταστρέφει και την ίδια την πόλη, με τα αποθέματα του πλούτου της να μειώνονται δραματικά στον βωμό των σαρκικών απολαύσεων.

Μολαταύτα, ο προβληματισμός των Αθηναίων σχετικά με τις δαπάνες δεν αποτελούσε απλώς προϊόν ενός υπολογισμού των υπέρογκων εξόδων. Αντίθετα, οφειλόταν στον προβληματισμό για την επιθυμία και τους κινδύνους που αυτή συνεπάγεται. Η σπατάλη χρημάτων ταυτίζεται με τη γέννηση των επιθυμιών και της ηδονής, καθώς δομούνται διαφορετικές σχέσεις μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου του πόθου⁶⁶. Έτσι, δημιουργούνται διαφορετικές πιθανότητες αλλά και εμπόδια για την ικανοποίηση της επιθυμίας του ενδιαφερόμενου. Η παρατεταμένη συναναστροφή με τις εταίρες πιθανώς να μην προξενεί μόνο ανησυχία για την οικονομική αφαίμαξη του εραστή, αλλά μία γενικότερη ανησυχία για τον βαθμό αυτοελέγχου που εκείνος διαθέτει (μέχρι πού είναι ικανός δηλ. να φτάσει για να ικανοποιήσει το πάθος του χωρίς να έχει συναίσθηση της αυτοκαταστροφής του) και κατά πόσον είναι σε θέση να βλάψει ή όχι την αθηναϊκή δημοκρατία (Davidson 2003: 295, 300). Η εξάρτηση από τις αφροδίσιες απολαύσεις και τη σεξουαλική ασωτία μετατρέπουν έναν πολίτη σε «δούλο» των επιθυμιών του (Ξεν. *Οικ.* 1), φόβος που διατρέχει μονίμως την αθηναϊκή κοινωνία (Davidson 2003: 295, 300).

Συνεπώς, η πολυδάπανη συντήρηση των εταιρών λειτουργούσε ως ένα κριτήριο οικονομικής διάκρισης και ταξινόμησης μεταξύ των πολιτών. Όσο μεγαλύτερος ήταν ο πλούτος κάποιου, τόσες περισσότερες εταίρες μπορούσε να συντηρεί, γεγονός που τον κατέτασσε στους κύκλους της αριστοκρατίας. Ωστόσο, και πάλι αυτή η ταξινόμηση ήταν επισφαλής και αμφίβολη, καθώς στην αθηναϊκή δημοκρατία δεν υφίσταται επίσημη καταγραφή περιουσιακών στοιχείων. Έτσι,

⁶⁶ Άλλωστε, δεν αποτελεί σύμπτωση ότι η εμφάνιση των εταιρών στην Αθήνα συμπίπτει σχεδόν με την υιοθέτηση της νομισματοκοπίας από τις ελληνικές πόλεις (Kurke 1999: 181).

οποιοσδήποτε μπορούσε να χαρακτηριστεί οικονομικά εύρωστος, έστω και αν «συλλαμβανόταν» μια και μόνο φορά να απολαμβάνει την συντροφιά μιας εταίρας ή να περιτριγυρίζει τον πάγκο κάποιου ιχθυοπώλη, διαβόητου για τις υψηλές τιμές τηςπραμάτειας του.

Η αθηναϊκή κοινωνία, λοιπόν, βλέπει την διαφθορά να αντικατοπτρίζεται στα πρόσωπα των εταιρών και τους πάγκους των ιχθυοπωλών. Εντούτοις, η σχέση χρημάτων και ανηθικότητας είναι αμφίδρομη, καθώς τα χρήματα αντικατοπτρίζουν και χαρακτηρίζουν τις ανήθικες συναλλαγές. Άλλωστε όπως αναφέρει και ο Graeber «σε μια ανθρώπινη οικονομία, το χρήμα δεν είναι ένας τρόπος αγοράς ή εμπορίας ανθρώπινων όντων, αλλά ένας τρόπος έκφρασης του πόσο ακριβώς δεν μπορεί κανείς να το κάνει αυτό» (Graeber 2013: 296).

Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο παράλληλος κόσμος της βιομηχανίας του έρωτα διεκδικεί σθεναρά το μερίδιο που του αναλογεί, διεισδύοντας εντέχνως σε όλες τις εκφάνσεις του καθημερινού βίου των Αθηναίων. Ωστόσο, θα ήταν τουλάχιστον επισφαλές να φανταστούμε μία αθηναϊκή κοινωνία βυθισμένη στη σεξουαλική ασωτία, κατακλυσμένη από ακόλαστους πολίτες και παραδομένη στις πάσης φύσεως απολαύσεις. Την πρωτοκαθεδρία αυτή διατηρεί η Ρώμη.

ΜΕΡΟΣ II

ΡΩΜΗ

Κεφάλαιο 1

Οριοθετώντας τις σαρκικές απολαύσεις

1.1 Μία διαφορετική ταξινόμηση

Σε μία κοινωνία που είναι σύμφυτη με την ασωτία και κατακλύζεται από τα ελευθεριάζοντα ήθη, η ταξινόμηση ανάμεσα σε δέσποινες και πόρνες δεν κρίνεται απαραίτητη. Σε αντίθεση με την αθηναϊκή κοινωνία, η ρωμαϊκή δεν φαίνεται να προβληματίζεται σχετικά με την ταξινόμηση των ενάρετων γυναικών και των γυναικών της βιομηχανίας του έρωτα. Ο διαχωρισμός στα μάτια των Ρωμαίων είναι εμφανής και διακριτός, για αυτό άλλωστε το ενδιαφέρον στρέφεται στις εσωτερικές κατηγοριοποιήσεις και ονοματοδοσίες των γυναικών της σαγήνης.

Με άξονα αυτήν την θεώρηση, οι γυναίκες του πληρωμένου έρωτα διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: στις προνομιούχες και σε εκείνες της κατώτερης κοινωνικής υποστάθμης. Οι πληροφορίες που αντλούμε από τους λατίνους κωμικούς ποιητές είναι αρκούτως διαφωτιστικές, καθώς μέσω των γλαφυρών περιγραφών τους κατηγοριοποιούν τις μη προνομιούχες πόρνες ανάλογα με τις ερωτικές υπηρεσίες που παρέχουν, την επαγγελματική τους δραστηριότητα, την κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση, την περιοχή που δραστηριοποιούνταν, καθώς και τα ποσά που χρέωναν για την παροχή υπηρεσιών τους. Ενδεικτικά, ο Πλαύτος αλλά και η Παλατινή Ανθολογία (5, 7) μας διδάσκουν ότι οι εξαθλιωμένες *meretriculae* (κοινές πόρνες) της Σοβώρας διακρίνονται σε *cularae* (εκείνες που επιθυμούν σοδομισμό), σε *fellatrices*⁶⁷ (εκείνες που πεολεύουν) και, τέλος, σε εκείνες που προσφέρουν οργιαστικές συνευρέσεις με πολλούς εραστές ταυτόχρονα⁶⁸ (Vanoyeke 2006: 93).

1.2 Η πορνεία ως «εχέγγυο» του γάμου

Οι αλλεπάλληλοι νικηφόροι πόλεμοι, εμφύλιοι και μη, οδήγησαν στη συσσώρευση ασύλληπτου πλούτου στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Η κοινωνική

⁶⁷ Ο Μαρτιάλιος σε ένα επίγραμμα της Παλατινής Ανθολογίας (7) στρέφεται δεικτικά προς μία πόρνη *felatrice*: *Η Λυρίς πεολεύει ακόμα και όταν δεν είναι μεθυσμένη.*

⁶⁸ Ο Tudicius Gallus σε ένα επίγραμμα της Παλατινής Ανθολογίας (7) εξυμνεί την ικανότητά της πόρνης Λυδίας να ικανοποιεί ερωτικά πολλούς άντρες ταυτόχρονα.

διαφθορά και η χαλαρότητα στα οικογενειακά ήθη δεν άργησαν να κάνουν την εμφάνισή τους, ιδίως στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, τα οποία απολάμβαναν μια αυξανόμενη πολυτέλεια. Η επιδειξιμανία και ο τρυφηλός βίος έγιναν σύμφυτα με την ύπαρξη του Ρωμαίου, ο οποίος αδιαφορούσε επιδεικτικά για την τεκνοποιία και τη σύναψη γάμου, αλλά έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σύναψη εξωσυζυγικών σχέσεων. Έτσι, ο Αύγουστος εισήγαγε μια άκρως αυστηρή νομοθετική ρύθμιση, στην προσπάθειά του να αντιστρέψει τις συνέπειες αυτής της ανεξέλεγκτης κατάστασης. Η εν λόγω νομοθεσία επικεντρώθηκε σε ευνοϊκές ρυθμίσεις για την υποβοήθηση του γάμου και της τεκνοποιίας, ενώ επέβαλε αυστηρές κυρώσεις στους μοιχούς (Καρτζής 1997: 230- 231).

Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα από την αρχή. Η ιστοριογραφία τεκμηριώνει την κοινωνική και σεξουαλική χειραφέτηση των Ρωμαίων γυναικών κατά τον 1^ο και 2^ο αιώνα, ειδικά στους κόλπους της αριστοκρατίας (Feitosa 2013: 45). Η θέση της γυναίκας των ανώτερων τάξεων στη ρωμαϊκή κοινωνία ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη με εκείνη της αθηναίας συζύγου. Αρκεί να συλλογιστούμε ότι, στη Ρώμη του Αυγούστου, η γυναίκα είχε απόλυτη εξουσία στις οικιακές δούλες, δεν περιοριζόταν σε κάποιο χώρο του οίκου, όπως η αθηναία ομόλογός της, αλλά κυκλοφορούσε ανενόχλητη στο *atrium*⁶⁹ και δειπνούσε μαζί με τον σύζυγό της⁷⁰, ενώ συμμετείχε στις δοσοληψίες του νοικοκυριού και ήταν η κλειδοκράτορας του οίκου. Ωστόσο, εάν μία πατρικία (*matron*) επιθυμούσε να απομακρυνθεί από την οικία της, θα έπρεπε να έχει την άδεια του συζύγου της, να συνοδεύεται και να κυκλοφορεί πάνω σε ένα φορείο, το οποίο θα μεταφερόταν από ζυγό αριθμό δούλων (Καρτζής 1997: 217, 220).

Μολαταύτα, ο γάμος για την ρωμαία γυναίκα αποτελούσε μια απλή «μεταβίβαση από την εξουσία του πατέρα στην εξουσία του συζύγου». Σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο, ο γάμος χαρακτηριζόταν ως μια συναλλαγή *cum manu*⁷¹ (με χέρι, υπό την εξουσία του συζύγου), συνυφασμένη με τη διαφύλαξη της παρθενίας, την εξασφάλιση της εντιμότητας του οίκου και τη γέννηση γνήσιων τέκνων (στο ίδιο: 221-222, 226). Κάτω από αυτή τη συνθήκη φυσικής αναγκαιότητας, η νομική υπόσταση

⁶⁹ Κεντρικό ευρύχωρο δωμάτιο του οίκου.

⁷⁰ Ωστόσο, απαγορευόταν ρητά η κατανάλωση οίνου στις γυναίκες. Κατά τη διάρκεια των γευμάτων ο σύζυγος ήταν ξαπλωμένος, ενώ η γυναίκα δειπνούσε καθιστή (Καρτζής 1997: 220).

⁷¹ Το *cum manus* αντικαταστάθηκε σταδιακά με το *sine manus* (χωρίς χέρι), ώστε να εξασφαλίζεται η επιστροφή της προίκας σε περίπτωση διαζυγίου. Οι μελετητές της ρωμαϊκής ιστορίας καταλήγουν ότι το *manus* αναφέρεται στην ρύθμιση σχέσεων της γυναίκας με τρίτους, μέσω του συζύγου της, ο οποίος άλλωστε θεωρούνταν εκπρόσωπός της. Ωστόσο, το νομικό καθεστώς ουσιαστικά προωθούσε την ισοτιμία των δύο συζύγων και πιθανώς το *manus* να σχετίζεται με «μια τυπική επιβίωση αρχαϊκών ηθών» (στο ίδιο: 222-223).

της γυναίκας των μεσαίων και χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων καθοριζόταν με άξονα τη διαθέσιμη προίκα. Η αδυναμία καταβολής της από την οικογένεια της κοπέλας στον μέλλοντα σύζυγο μπορούσε να τη μετατρέψει αστραπιαία σε *παλλακίδα*. Συνεπώς, η μετακύλιση από το καθεστώς της ελευθερίας στην *παλλακεία* ήταν όχι μόνο εφικτή αλλά ιδιαιτέρως εύκολη και καθοριζόταν αποκλειστικά από οικονομικούς παράγοντες. Για να αντιληφθούμε τον βαθμό ευκολίας μετάβασης από τη μία κατάσταση στην άλλη, καθώς και την έντονη κοινωνική κινητικότητα εντός της ρωμαϊκής κοινωνίας, αντλούμε πληροφορίες από την *Trinummus* του Πλάτου και την ιστορία του νεαρού Λεσβόνικου, ο οποίος αγωνίζεται να συγκεντρώσει τα απαιτούμενα χρήματα για τον γάμο της αδελφής του, ώστε να αποφύγει την υποβάθμισή της σε *παλλακίδα*. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Baldson, δεν υπάρχουν μαρτυρίες που να αποδεικνύουν την ταυτόχρονη ύπαρξη *παλλακίδας* και νόμιμης συζύγου εντός του οίκου ενός ρωμαίου πολίτη, αλλά ούτε και τη συνύπαρξη πολλών *παλλακίδων* για τον ίδιο⁷². Ακόμη και ο Βεσπασιανός, μόλις χήρεψε, αποφάσισε να μην παντρευτεί εκ νέου αλλά να διάγει ολόκληρο τον αυτοκρατορικό του βίο μαζί με την απελεύθερη *παλλακίδα* Αντωνία Καινίδα⁷³. Κατά συνέπεια, ο θεσμός της *παλλακείας* (*concubinatus*)⁷⁴ προσομοίαζε με τον γάμο και αποτελούσε μία κοινωνική σύμβαση αναγνωρισμένη από τη ρωμαϊκή νομοθεσία. Τα τέκνα από τη σχέση της *παλλακείας* δεν ήταν νόμιμα, μολαταύτα από την εποχή του Κωνσταντίνου και έπειτα χαρακτηρίζονταν ως *φυσικά παιδιά* (*liberi naturales*) (Baldson 1982: 302-304).

Ιδιαιτέρως αυστηρή επίσης ήταν η νομοθεσία περί του γάμου πολιτών με *infames personae* (*ατιμασμένα πρόσωπα*). Έτσι, η αυγούστεια νομοθεσία απέκλειε τη σύναψη γάμου ενός ρωμαίου πολίτη με μία *εταίρα*, εν ενεργεία πόρνη ή πρώην πόρνη. Το ίδιο ίσχυε και για τις *μαστροπούς*, *μοιχαλίδες*, *ηθοποιούς* αλλά και όσες είχαν διαπράξει *κακουργήματα*. Εντούτοις, εάν μία ρωμαία *εταίρα* ήταν *έγγαμη* και *εξασκούσε το επάγγελμά της*, δεν υπόκειτο στην κατηγορία της *μοιχείας*. Αντίστοιχα, οι άντρες που *σχετίζονταν ερωτικά με γυναίκες ελευθερίων ηθών* δεν χαρακτηρίζονταν *μοιχοί* ή *ένοχοι αφύσικης ακολασίας* (*stuprum*) (στο ίδιο: 297- 300), καθώς η επί

⁷² Ο Baldson αναφέρεται αποκλειστικά στα πρώτα χρόνια της αυτοκρατορίας (Baldson 1982: 303).

⁷³ Το ίδιο έπραξαν και οι Αντωνίνος Πίος και Μάρκος Αυρήλιος. Ωστόσο, υπήρξαν αρκετοί σεξουαλικά ασύδοτοι αυτοκράτορες που δεν ικανοποιούνταν από τις ερωτικές υπηρεσίες μιας μόνο *παλλακίδας*. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Γορδιανός Β' (3^{ος} αιώνας μ.Χ.), ο οποίος απολάμβανε τη συντροφιά είκοσι δύο *παλλακίδων*, κάθε μία εκ των οποίων έφερε στον κόσμο τουλάχιστον τρία παιδιά (στο ίδιο: 304).

⁷⁴ Η απαγόρευση γάμου στους στρατιώτες των λεγεώνων δεν απέκλειε τη συμβίωση τους με μια *παλλακίδα*. Επιπλέον, διατηρούσαν το δικαίωμα να την παντρευτούν έπειτα από την αποστράτευσή τους (στο ίδιο: 303).

πληρωμή ερωτική συνεύρεση δεν θεωρούταν επονείδιστη πράξη (Criminal 1990: 162). Ωστόσο, οι Ρωμαίοι απαγορευόταν ρητά να συνάπτουν ερωτικές σχέσεις με χήρες των ανώτερων τάξεων ή ανύπαντρες γυναίκες (Pomeroy 2008: 225). Στην *Curculio*⁷⁵ του ο Πλάυτος (33- 38) παραθέτει τον διάλογο του ευγενή Φαίδρομου με τον δούλο Παλίνουρο, εκφράζοντας αυτήν ακριβώς τη θεωρία για τη μοιχεία. Επισημαίνει, λοιπόν, ο ευγενής νεαρός ότι «κανένας δεν σταματάει ή δεν εμποδίζει κάποιον να αγοράσει ό,τι είναι για πούλημα, εάν έχει τα λεφτά για να το κάνει. Κανείς δεν εμποδίζει κανένα να περπατήσει σε δημόσιο δρόμο, αρκεί να μην εισβάλει σε περιφραγμένη ιδιοκτησία και, εφόσον δεν πλησιάζει παντρεμένες, χήρες, παρθένες, νεαρούς και ελεύθερα αγόρια, μπορεί να κάνει έρωτα με όποια θέλει» (Λεντάκης 1998: 28).

Η πιθανή διακύβευση, λοιπόν, της καθαρότητας του αίματος του οίκου, σε συνδυασμό με τον φόβο νόθευσης του πολιτικού σώματος, κατέταξε τη μοιχεία στην κατηγορία των δημόσιων εγκλημάτων. Αυτό το επαίσχυντο είδος συναινετικής σεξουαλικής ασυδοσίας επέσυρε μια σειρά από βαρύτερες κυρώσεις και για τους δύο εραστές⁷⁶. Έτσι, σε περίπτωση μοιχείας, ο *pater familias*, διατηρώντας το δικαίωμα ζωής και θανάτου στην οικογένειά του, μπορούσε να θανατώσει τη μοιχαλίδα κόρη του⁷⁷ και τους εραστές της (Pomeroy 2008: 224). Από την πλευρά του, ο απατημένος σύζυγος όφειλε να εκδιώξει τη μοιχαλίδα από τη συζυγική κλίνη, να τη διαζευχθεί άμεσα και να καταφύγει στην δικαστική οδό. Αντίθετα, εάν επιχειρούσε να πουλήσει τη σύζυγό του ως δούλη, τότε ο ίδιος καταδικαζόταν σε θάνατο. Επιπλέον, η διάπραξη μοιχείας συνεπαγόταν την εξορία των εραστών, δήμευση του 1/3 της ακίνητης περιουσίας τους, καθώς και της μισής προίκας της μοιχαλίδας (Καρτζής 1997: 228, 230). Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση του μοιχού συζύγου, η γυναίκα μπορούσε να επιλέξει εάν ήθελε να τον διαζευχθεί (Pomeroy 2008: 225).

Μολαταύτα, το πολυσχιδές πρόσωπο της μοιχείας και των παράνομων σχέσεων δεν ολοκληρώνεται εδώ. Στα πρώτα χρόνια της Ιουλιο-Κλαυδιανής δυναστείας, ο αριθμός των ελεύθερων γυναικών, οι οποίες συνήπταν ερωτικές σχέσεις

⁷⁵ *Σιταρόπειρα*.

⁷⁶ Ωστόσο, η μοιχεία διακρινόταν από την αποπλάνηση και τον βιασμό, καθώς και τις ποινικές κυρώσεις που το κάθε αδίκημα επέσυρε. Στην περίπτωση βιασμού υπήρχε ποινική δίωξη για τον άνδρα, ενώ η γυναίκα, ανάλογα με τον βαθμό συμμετοχής της, είτε καιγόταν στην πυρά είτε της επιβαλλόταν μια πιο επιεικής τιμωρία (Pomeroy 2008: 226).

⁷⁷ Οι σχέσεις του *pater familias* με τα μέλη της οικογένειάς του είναι σχέσεις εξουσιαστή-εξουσιαζομένων (Καρτζής 1997: 214).

και διέμεναν με δούλους⁷⁸, ήταν αρκετά μεγάλος. Αυτό οδήγησε τον απελεύθερο Πάλλα στη σύνταξη ενός νομοθετικού διατάγματος, του λεγόμενου *Senatus consultum Claudianum*⁷⁹, με το οποίο απαγόρευε τέτοιου είδους ενώσεις. Επιπλέον, η νομοθεσία απαγόρευε ρητά τον γάμο ελεύθερων γυναικών με δούλους, ενώ προέβλεπε τον υποβιβασμό τους σε δούλες στην περίπτωση που η ένωση πραγματοποιούνταν κρυφά από τον κύριο του δούλου (Μαντάς 2009: 175). Συνεπώς, οι σχέσεις ανάμεσα σε ελεύθερες γυναίκες και δούλους δεν ήταν αποδεκτές⁸⁰. Μία ρωμαία δέσποινα ήταν ανεπίτρεπτο να απελευθερώσει έναν δούλο με σκοπό τον γάμο, εκτός και εάν ήταν η ίδια απελεύθερη (οπότε χαρακτηριζόταν ως πρώην δούλη και η ίδια)⁸¹ (Balsdon 1982: 305).

Οι Ρωμαίοι αντιλαμβάνονται την πορνεία ως αναγκαιότητα, ένα εχέγγυο για την ασφάλεια της οικογενειακής τους ισορροπίας. Κατά συνέπεια, η πορνεία, αν και ανεπιτυχώς, επιχείρησε να λειτουργήσει ως μηχανισμός προάσπισης της ηθικής των ρωμαίων δεσποινών (Vanoyeke 2006: 87). Εντούτοις, η ροπή στην πολυτέλεια, τα αχαλίνωτα πάθη και την ασωτία αποτέλεσαν συμπτώματα μιας «παρακμής» των ηθών. Αυτή εκδηλώνεται ακόμη και μετά από την αυτοκρατορία του Αυγούστου, καθώς και οι υπόλοιπες γυναίκες ακολούθησαν το παράδειγμα των ρωμαίων πατρικίων. Έτσι, το όριο μεταξύ ελευθερίας και ελευθεριότητας καταρρίπτεται μεταξύ 2^{ου} και 1^{ου} αιώνα π.Χ., περίοδος που συμπίπτει με την παρακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Καρτζής 1997: 231- 232).

1.3 Οι υλικές μαρτυρίες ενός έκλυτου βίου

Οι περί πορνείας αρχαιολογικές μαρτυρίες είναι αρκετές. Ωστόσο, το μεγαλύτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον συγκεντρώνουν τα οικιστικά κατάλοιπα των σαράντα πέντε πορνείων της Ρώμης και των περισσότερων από εκατό πανδοχείων και

⁷⁸ Οι δούλοι χαρακτηρίζονταν ως «προικίωι», καθώς αποτελούσαν μέρος της κινητής προίκας της γυναίκας (Μαντάς 2009: 177). Προφανώς, κατά τη γνώμη μας, η νομοθεσία που εισήγαγε ο Πάλλας δεν αφορούσε τους οικοσίτους δούλους των οποίων την κυριότητα είχαν ήδη οι ελεύθερες γυναίκες.

⁷⁹ Η Σύγκλητος ενέκρινε το εν λόγω διάταγμα το 52 μ.Χ. (στο ίδιο: 175).

⁸⁰ Οι ελεύθερες γυναίκες, οι οποίες σύναπταν ερωτικές σχέσεις με δούλους τιμωρούνταν με θάνατο (Pomeroy 2008: 226).

⁸¹ Ωστόσο, στην Παλατινή Ανθολογία παρατίθεται ένα επίγραμμα του Ρουφίνου (5. 18), στο οποίο ρητά αναφέρεται ότι οι Ρωμαίοι προτιμούν περισσότερο τις δούλες των ελεύθερων κυριών από ό,τι τις ίδιες, μία δήλωση που επαληθεύει τη στροφή στην ασφάλεια του πληρωμένου έρωτα. Σε ένα άλλο επίγραμμα, ο Μάρκος Αργεντάριος (Παλ. Ανθολ. 7. 403) εμφανίζει τον πορνοβοσκό Ψύλλο, ο οποίος εκμίσθωνε συμποτικές εταίρες, να εκλιπαρεί για συμπάθεια με τη δικαιολογία ότι λόγω του επαγγέλματός του δεν διέφθειρε τους νέους, αλλά αντίθετα τους απέτρεψε από τη διάπραξη μοιχείας.

είκοσι οινοπωλείων, τα οποία προσέφεραν παράλληλα υπηρεσίες πληρωμένου έρωτα. (Λεντάκης 1998: 72, 74). Οι οίκοι ασωτίας που αποκαλύφθηκαν στην Πομπηία έρχονται να συμπληρώσουν τις γνώσεις μας από τις λεπτομερείς περιγραφές των ρωμαίων συγγραφέων⁸²: πολλαπλά, μικρού μεγέθους, ελλιπώς φωτισμένα δωμάτια, περιμετρικά ενός αύλειου ανοιχτού χώρου ή κατά μήκος ενός διαδρόμου, υποδέχονταν αδιαλείπτως πελάτες από τις απογευματινές ώρες και έπειτα. Εύλογα, λοιπόν, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το ρωμαϊκό πορνείο (*lupanarium* ή *fornix*) παρουσίαζε ελάχιστες διαφορές από το αθηναϊκό⁸³ (Reinsberg 2008: 207).

Η εξωτερική κεντρική είσοδος του πορνείου καλυπτόταν από ένα απλό ύφασμα, πίσω από το οποίο κυκλοφορούσαν ολόγυμνες πόρνες⁸⁴ (Πετρ. Σατ. 7, Γιουβενάλης 6). Μολονότι η πρόσοψη δεν πρόδιδε την ιδιότητα του χώρου, ένας υπερμεγέθης ερυθρός φαλλός σε θέση μάνταλου, δεν άφηνε περιθώρια αμφιβολίας (Vanoyeke 2006: 127). Στην είσοδο κάθε δωματίου, οι πόρνες, *blitidae* (*μαχλάδες*) (Παλ. Ανθ. 5. 301, 2), ανέγραφαν σε πινακίδα (*tabella, titulus*) την προκαθορισμένη από το κράτος τιμή παροχής ερωτικών υπηρεσιών και το όνομά τους προς αποφυγήν παρεξηγήσεων (Μαρτιάλης 11. 45, Σενέκας *Contr.* 1. 2, Γιουβενάλης 6). Μόλις ο πελάτης εισερχόταν στο δωμάτιο, η είσοδος έκλεινε είτε με πόρτα είτε με κουρτίνα (Πλάυτος, *Asinaria* 4. 760) και η πόρνη αναρτούσε πινακίδα με τη λέξη «κατειλημμένη» (*occupata*)⁸⁵. Ωστόσο, η ιδιωτικότητα της συνεύρεσης δεν ήταν εξασφαλισμένη (Μαρτιάλης, 11. 45). Οι ηδονοβλεψίες ήταν αρκετοί και ιδιαίτερος εφευρετικοί, ανοίγοντας χαραμάδες στον τοίχο ή οπές στο ύφασμα κατά τη διάρκεια της ερωτικής συνεύρεσης του προηγούμενου από αυτούς πελάτη⁸⁶. Το ζήτημα της ιδιωτικότητας απασχόλησε εντόνως τους συγγραφείς της περιόδου, όπως μας

⁸² Η Πομπηία καταστράφηκε από την έκρηξη του Βεζούβιου το 79 μ.Χ. Εντούτοις, η ηφαιστειακή τέφρα κάλυψε ολόκληρη την πόλη διασώζοντας *in situ* το σύνολο των ευρημάτων (Λεντάκης 1998: 72).

⁸³ Τα ρωμαϊκά πορνεία, εκτός των άλλων, ομοιάζαν με τα αθηναϊκά στην τοιχογράφηση του εσωτερικού (κρίνοντας από την ερωτική αττική αγγειογραφία) αλλά και τον καθορισμό της τιμής από το κράτος (στο ίδιο: 82).

⁸⁴ Η αναφορά σε γυμνές (*nudae*) πόρνες είναι παραπλανητική, καθώς ο εν λόγω χαρακτηρισμός χρησιμοποιείται για να δηλώσει πόρνες γυμνόστηθες ή με ιδιαίτερος προκλητική περιβολή (Herter 2007: 420). Ωστόσο, η αδιάντροπη περιβολή ήταν χαρακτηριστικό των εταιρών της Ρώμης και του αγοραίου έρωτα εν γένει. Οι εταιρές επενδύοντας στη σαγήνη, κυκλοφορούσαν με διαφανή (*ταραντινίδια*), κοντά φορέματα και πολύχρωμους κεφαλόδεσμους (*κεκρυκέφαλους*), χαρακτηριστικά τα οποία δήλωναν την ιδιότητά τους (στο ίδιο: 421), ενώ τα εξωτικά ανατολίτικα αραχνοϋφαντα υφάσματα ενίσχυαν το μυστηριακό τους χαρακτήρα (Vanoyeke 2006: 132).

⁸⁵ *in foribus scribat occupatam esse.*

⁸⁶ «Όταν περνάς το κατώφλι ενός δωματίου μπουρδέλου όπου είναι γραμμένη η τιμή είτε είναι ένα αγόρι είτε κορίτσι που σου χαμογελά, δεν είσαι ευχαριστημένος από τις πόρτες, την κουρτίνα και τον σύρτη/αποζητάς μεγαλύτερη μυστικότητα/το παραμικρό ίχνος σχισμάδας το βουλώνεις, όπως τις τρυπούλες που ανοίχτηκαν από μια λάγνα βελόνα κάποιου ματάκια» Μαρτιάλης (11.45), μτφ. Ν. Α. Γκούμας.

πληροφορεί ο Οβίδιος στους *Amores* (3. 14, 9-10), με τον ίδιο να τονίζει την ανάγκη προστασίας της συνουσίας από αδιάκριτα βλέμματα ακόμη και για την πιο άπειρη πόρνη (*ignoto meretrix*) (Λεντάκης 1998: 80-82).

Εντούτοις, για να κατανοήσουμε την εσωτερική δόμηση και χρήση των οίκων ηδονής, οφείλουμε να περιγράψουμε εν τάχει δύο από τα πλέον αρτιότερα σωζόμενα κτίσματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα πορνείου, λοιπόν, αποτελεί το *Vico Lupanare* ένα οίκημα δύο ορόφων με ξεχωριστή είσοδο και έξοδο, το οποίο διεύθυνε ο *Africanus*⁸⁷ και ο συνétaιρός του *Victor*. Το ισόγειο αποτελούνταν από τον χώρο αναμονής των πελατών, περιμετρικά του οποίου αναπτύσσονταν πέντε μικρού μεγέθους δωμάτια (*cellae*) (Πετρώνιος 8, Γιουβενάλης 6). Στο εσωτερικό τους, ένα εντοιχισμένο κτιστό *θρανίο* (ορθογώνιο κρεβάτι) αντικαθιστούσε την κλίνη, καταλαμβάνοντας το 1/3 του χώρου, και στην επιφάνειά του τοποθετούνταν η *στρωμνή*. Στον χώρο αναμονής αποκαλύφθηκαν αρκετές πορνογραφικές παραστάσεις με συνουσιαστικές στάσεις, πιθανώς για να δηλώσουν την ιδιότητα του οικήματος αλλά και να λειτουργήσουν διεγερτικά στο θυμικό των πελατών. Ακριβώς κάτω από τις τοιχογραφίες οι πελάτες χάραζαν το όνομά τους, το όνομα των πορνών που προτιμούσαν αλλά και τις τιμές της συνεύρεσης, οι οποίες κυμαίνονταν μεταξύ δύο και δεκαοκτώ *ασσαρίων*⁸⁸. Για να αντιληφθούμε την κοστολόγηση της ερωτικής πράξης, καθώς και την ευτελή αξία του χάλκινου αυτού νομίσματος, αρκεί να αναφέρουμε ότι η ημερήσια μερίδια ψωμιού (ή ενός ποτηριού κρασιού) κόστιζε μόλις δύο *ασσάρια* (Λεντάκης 1998: 72, 74, 76).

Ένα άλλο εξίσου σημαντικό πορνείο αποκαλύφθηκε στη *Via Stabiana*. Το διώροφο αυτό οίκημα είχε διττή χρήση, καθώς χαρακτηρίστηκε ως «λέσχη τυχερών παιχνιδιών» λόγω της αναπαράστασης ενός *φιμού*⁸⁹ στην είσοδο, ενώ η παράλληλη χρήση του ως πορνείου τεκμηριώνεται από τον πορνογραφικό τοιχογραφικό διάκοσμο του ισογείου (στο ίδιο: 79).

Μια προσεκτική εξέταση των χώρων επιβεβαιώνει την προβληματική αυτών των διαμερισμάτων ερωτικής συνεύρεσης επί πληρωμή. Η ειδιοποιός διαφορά από την Αθήνα έγκειται στο ότι εννέα χώροι ήταν αυτόνομα δωμάτια πορνών, δεκαεννιά

⁸⁷ Έχει διασωθεί το εθνωνύμιό του και όχι το πραγματικό του όνομα (Λεντάκης 1998: 76).

⁸⁸ Στην Πομπηία απαντούν συχνά επιγραφές εντός και εκτός πορνείων, οι οποίες δηλώνουν την αντιστοιχία τιμών και παροχής ερωτικών υπηρεσιών:

Felix felat as (sibus) I, δηλαδή *Ο Ευτύχης ή η Ευτυχία πωλείγει για ένα ασσάριο*
Euplia f(ellat) as(sibus) V n(umum), δηλαδή *Η Εύπλια πωλείγει για πέντε ασσάρια*
(στο ίδιο: 76).

⁸⁹ Πρόκειται για πήλινο κυπελλόσχημο αγγείο εντός του οποίου τοποθετούνταν οι πεσσοί (ζάρια).

αποτελούσαν ειδικές εγκαταστάσεις και εφτά ήταν εγκαταστάσεις προσαρτημένες σε οικίες. Συνεπώς, δεν αποτελούσαν όλοι αυτόνομους χώρους, αποκλειστικούς για την τέλεση της γενετήσιας πράξης.

Για ποιον λόγο, όμως, δεν έχουμε στη Ρώμη τον έντονα δημόσιο χαρακτήρα της πορνείας, όπως συνέβαινε άλλωστε στην Αθήνα; Πιθανώς, η απάντηση βρίσκεται στα ελευθεριάζοντα ήθη της περιόδου. Πρόκειται για συνήθη πρακτική των εύπορων Ρωμαίων, να προσαρτούν στα πολυτελή διαμερίσματά τους δωμάτια-πορνεία, σε κοντινή απόσταση από τα δωμάτια υπηρεσίας. Για παράδειγμα, στην πολυτελή οικία της διάσημης οικογενείας εμπόρων των Vetti βρέθηκε μικρών διαστάσεων δωμάτιο, στο οποίο εργαζόταν ως πόρνη μία νεαρή ελληνίδα δούλη, σύμφωνα με την επιγραφή που προθαλάμου: *Η Ευτυχίς, Ελληνίδα, με τους αβρούς τρόπους, στοιχίζει δύο ασάρια*⁹⁰. Αντίστοιχα, ο Μένανδρος διατηρούσε στην έπαυλή του πορνείο⁹¹ με δύο *vernae*, δούλες, οι οποίες γεννήθηκαν εντός της οικίας του. Συνεπώς, οι Ρωμαίοι, εκτός από τους δηλωμένους χώρους ερωτικής συνεύρεσης, συνήθιζαν να διατηρούν πορνεία και να τοιχογραφούν το εσωτερικό των οικιών τους με αφροδίσιες και συνουσιαστικές σκηνές (Οβίδιος, *Tristia* 2. 521- 524). Ιδιαίτερος χαρακτηριστικές είναι οι ερωτικές παραστάσεις από την έπαυλη των Vetti, αλλά και τη βίλα του Τιβέριου στο Κάπρι η οποία διέθετε αρκετές κρεβατοκάμαρες, όλες διακοσμημένες με διεγερτικές τοιχογραφίες, πορνογραφικούς πίνακες⁹² και γλυπτά, ενώ δεν έλειπαν οι σεξουαλικοί οδηγοί (Λεντάκης 1998: 79, 86).

Η διάκριση, λοιπόν, του δίπολου δημόσιου-ιδιωτικού στην περίπτωση της πορνείας δεν είναι τόσο εμφανής ανάμεσα στους εύρωστους Ρωμαίους. Οι ίδιοι διαχειρίζονται τη σεξουαλικότητά τους με έναν διαφορετικό τρόπο από τους Αθηναίους. Εντάσσουν την πορνεία εντός του οίκου τους, απογυμνώνοντας την από τον δημόσιο χαρακτήρα της και προσδίδοντάς της χαρακτηριστικά ιδιωτικής επιχείρησης πλουτισμού. Διατηρούν πόρνες όχι μόνο για τη δική τους απόλαυση και των φίλων τους αλλά και όσων τρίτων επιθυμούν να συνευρεθούν με τις νεαρές, εξωτικές δούλες τους, πάντοτε φυσικά επί πληρωμή. Οι ίδιοι, λοιπόν, κινούν τα γρανάζια της βιομηχανίας του πληρωμένου έρωτα προς όφελός τους, ειδικά εάν αναλογιστούμε ότι προσφέρουν ερωτικές συνευρέσεις ανώτερης ποιότητας από ό,τι με

⁹⁰ *Eutychis/ [Graec]a a(ssibus) II/ moribus bellis* (στο ίδιο: 79).

⁹¹ Το πορνείο ήταν τοποθετημένο κοντά στο αίθριο της έπαυλης, με ανεξάρτητη πρόσβαση στο δρόμο (στο ίδιο: 79).

⁹² Ενδεικτικά αναφέρουμε τον πορνογραφικό πίνακα του Παράσιου, ο οποίος απεικόνιζε την Αταλάντη να πεολεύγει τον Μελέαγρο (στο ίδιο: 86).

τις κοινές εξαθλιωμένες, ασθενικές πόρνες των δρόμων και των δημόσιων οίκων ηδονής. Έτσι, δημιουργούν μια «μεσαιά» κατηγορία εκδιδομένων γυναικών, για όσους δεν επιθυμούν ούτε να προσφεύγουν στα βδελυρά πορνεία με τις χαμηλής υποστάθμης γυναίκες, αλλά ούτε και να καταβάλλουν τα υπέρογκα ποσά μίσθωσης που απαιτούσαν οι περιζήτητες εταίρες.

Κεφάλαιο 2

Οι ποικίλες διαβαθμίσεις του κόσμου της σαγήνης

2.1 Η πορνεία

Η Ρώμη συγκέντρωνε τον μεγαλύτερο αριθμό εκπορνευόμενων γυναικών στον αρχαίο κόσμο. Αυτό οφειλόταν κυρίως στην έντονη οικονομική δυσπραγία των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων και την ασφυκτική δημογραφική αύξηση. Έτσι, στο τέλος της Δημοκρατίας, η Ρώμη αριθμεί λίγο περισσότερους από ένα εκατομμύριο ανθρώπους, η πλειοψηφία των οποίων διαβιώνει σε συνθήκες εξαθλίωσης, μαστίζεται από βαρύτερες ασθένειες (ελονοσία, πανώλη), ενώ συχνά έρχεται αντιμέτωπη με τις φυσικές καταστροφές (πλημμύρες Τίβερη, σεισμοί). Συνεπώς, η ένδεια και οι κακουχίες υποχρεώνουν όλο και περισσότερους να στραφούν στη βιομηχανία του αγοραίου έρωτα για να επιβιώσουν, με αποτέλεσμα ο αριθμός των εκδιδόμενων γυναικών να αγγίζει τις τριάντα χιλιάδες (Vanoyeke 2006: 82).

Ωστόσο, υπήρξε ακόμη ένας καθοριστικός παράγοντας που συνέβαλε στην άνθιση της πορνείας: η ελληνική επιρροή και μίμηση των ηθών. Η προοδευτική μετακίνηση των Ελλήνων στους κόλπους της Αυτοκρατορίας αλλά και ξένων, οδήγησε στην καλλιέργεια της αισθητικής των τέρψεων και της λογοτεχνίας, με αποτέλεσμα η ελληνική επιρροή να είναι εμφανής στα ρωμαϊκή ήθη και σε όσα απορρέουν από αυτά. Παρόλο που η αρχική αντίδραση στην «εισβολή» των Ελλήνων είναι επιφυλακτική, το κλίμα ξενοφοβίας σταδιακά εγκαταλείπεται και υιοθετούνται καινούργιες συνήθειες, όπως η ροπή στην ηδονή και τις απολαύσεις (στο ίδιο: 83).

Εντούτοις, πριν προβούμε στην ανάλυση των επιμέρους στοιχείων που συνθέτουν την πρακτική της πορνείας, θα πρέπει να επισημάνουμε τον κοινωνικό και ηθικό ετεροχρονισμό που υφίσταται μεταξύ Ελλάδας και Ρώμης. Η ελληνική επιρροή συμπυκνώνεται σε μια θελκτική αλλά υλιστική εκλέπτυνση της ζωής, συχνά όμως αρκετά επίφοβη. Στα έργα του Τερέντιου και του Πλάτου πυκνώνουν οι εκλεπτυσμένοι, αλλά συνάμα οκνηροί, χαρακτήρες, οι οποίοι συναναστρέφονται με πόρνες. Είναι εμφανές, λοιπόν, ότι ο κόσμος των απολαύσεων και της σαγήνης απασχολεί τους συγγραφείς και το επιδεικνύουν μέσα από ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο: ένας έκφυλος εύπορος νεαρός άνδρας συνδέεται ερωτικά με μια ευφυή και άπληστη εταίρα. Από την πλευρά της, εκείνη φέρεται να είναι πάντα πρόθυμη να τον μύσει στη σεξουαλική ασωτία και τις σαρκικές απολαύσεις. Εντός αυτού του

πλαϊσίου, δηλαδή μιας ανεκτικής κοινωνίας στην οποία ανθεί ο αγοραίος έρωτας, εμφανίζεται ο φιλάργυρος και επιθετικός μαστροπός (*leno*): ένας έμπορος και διακινητής πορνών, ανάμεσα στους εύρωστους, κυριευμένους από σαρκικά πάθη νεαρούς (Vanoyeke 2006: 85- 86).

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε σε βάθος την περιρρέουσα ατμόσφαιρα οφείλουμε να εξετάσουμε πιο λεπτομερώς την ελευθεριάζουσα ρωμαϊκή κοινωνία. Κατά τον 2^ο αιώνα π.Χ. το κέντρο της Ρώμης περιστρέφεται γύρω από το *Forum*⁹³. Εκεί, οι ποικίλες πολιτικές και θρησκευτικές δραστηριότητες περιγράφονται από τον Πλάτο στην *Curculio* (470) με μία σατυρική, αλλά αρκετά ρεαλιστική διάθεση. Επίορκοι βολιδοσκοπούν περιμετρικά του βήματος των ρητόρων, εύποροι σύζυγοι συναναστρέφονται «μαραμμένες πόρνες» και αρκετοί «νοικιάζουν το κορμί τους βάσει συμβολαίου» στην Λευκαδία Οπία. Σε κοντινή απόσταση, η Βήλαβρος οδός (στο ύψος του Μεγάλου Ιπποδρόμου) βρίθει από μαστροπούς και πόρνες, οι οποίες προσκαλούν στην ασωτία εύρωστους Ρωμαίους και νικητές αρματοδρομιών. Λίγο πιο κάτω, έμποροι κοσμημάτων, υποδηματοποιοί και κουρείς, εκτός του κύριου επαγγέλματός τους, δραστηριοποιούνταν παράλληλα σε άνομες συναλλαγές, με τις πόρνες να προσεγγίζουν εύπορους πελάτες έξω από τα καταστήματα τους (κυρίως των αργυραμοιβών). Συνεπώς, το *Forum* δεν είναι τόπος συνάθροισης των ευπόληπτων ρωμαίων δεσποινών (Vanoyeke 2006: 77- 79).

Βέβαια, ακόμη και στην σπάνια περίπτωση που ματρόνες τύχαινε να βρεθούν στην πλατεία, η διάκρισή τους από τις γυναίκες ελευθερίων ηθών ήταν εμφανής λόγω της ενδυμασίας τους. Οι πόρνες (*scortae, meretrices, nonariae, lupae*) (Πέρσιος 1, 133) δεν ενδύονταν με την λευκή ποδήρη εσθήτα (*scola*) των ρωμαίων ευπόληπτων γυναικών (Balsdon 1982: 293), αλλά με κοντούς πολύχρωμους χιτώνες (*tunicam*), τους οποίους συνδύαζαν με μια μαύρη τήβεννο (*toga*) (Λεντάκης 1998: 35). Επιπλέον, όφειλαν να βάζουν την κόμη τους σε έντονα ερυθρούς και ξανθούς χρωματισμούς και να μην χρησιμοποιούν κορδέλα (Sanger 2013: 118).

Παρ' όλα αυτά, η εντυπωσιακά προκλητική αμφίεση δεν ήταν ικανή να καλύψει την εξαθλίωση που βιώνουν οι πόρνες. Στις πυκνοκατοικημένες πολύβουες και ανθυγιεινές συνοικίες του Βήλαβρου και της Σοβώρας κατοικεί η πλειοψηφία των

⁹³ Η κεντρική πλατεία (100μ. μήκος επί 60μ. πλάτος) συγκέντρωνε ένα αναρίθμητο πλήθος ξένων και Ρωμαίων που συνέρρεαν από τις πυκνοκατοικημένες *insulae* ή τις αριστοκρατικές *domi*. Σε αυτόν τον πολύβουο δρόμο, ανάμεσα σε οπωροπώλες, κρεοπώλες, ιχθυοπώλες και κουρείς, διαδραματιζόνταν σύννομες και παράνομες συναλλαγές (Vanoyeke 2006: 78).

εκδιδομένων γυναικών και των *lenones*. Τα υψηλά ενοίκια της Ρώμης τις υποχρεώνουν το χειμώνα να στοιβάζονται στις *insulae* αρκετές μαζί, ενώ το καλοκαίρι να βρίσκουν καταφύγιο στους θόλους και τις αυλές δημόσιων κτηρίων. Στις κακόφημες αυτές περιοχές συχνάζουν εγκληματίες, δραπέτες δούλοι και φορτοεκφορτωτές, προς αναζήτηση μιας (σχεδόν) ανέξοδης και εφήμερης ικανοποίησης των γενετήσιων ορμών τους. Ωστόσο, η εξαθλίωση είναι τόσο μεγάλη που αρκετοί Ρωμαίοι χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων εκπορνεύουν τις γυναίκες τους και τις θυγατέρες τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του βαθμού εξαθλίωσης είναι το απόσπασμα που παραθέτει ο Πλάυτος στον *Μικρό Καρχηδόνιο* (265- 270): «Θέλεις να βρεθείς ανάμεσα στις τρισάθλιες αυτές πόρνες, κορίτσια πειναλέα, γλιτσερά από αρώματα κακής ποιότητας, βδελυρές τέρψεις που σου προσφέρει το απόβρασμα των σκλάβων; Ποτέ ένας ελεύθερος δεν τις αγγίζει, μήτε τις βάζει στο σπίτι του». Μολαταύτα, παρά τη ρητή υπόδειξη του Πλάυτου ότι κανείς ελεύθερος δεν πρέπει να συχνάζει σε τέτοια κακόφημα μέρη, αλλά ούτε να συνευρίσκεται ερωτικά με τις ρυπαρές πόρνες του υποκόσμου, αρκετοί έφηβοι με πενιχρούς πόρους αναζητούν την σαρκική ηδονή στα σοκάκια της Σοβώρας (Vanoyeke 2006: 81- 82).

Ο Τερέντιος άλλωστε αναφέρει στους *Αδελφούς* (101) ότι «δεν είναι ντροπή για έναν έφηβο να πίνει και να συναναστρέφεται πόρνες» αλλά, όταν πλέον μεταβαίνει από τη νεανική στη γεροντική ηλικία, όπως ο Πλάυτος επισημαίνει στον *Έμπορο* (983- 987), θα πρέπει να αποφεύγει τέτοιου είδους ηδονές, καθώς «κάθε ηλικία έχει τις ασχολίες της. Αν δώσουμε στους γέροντες το δικαίωμα να τρέχουν πίσω από τα κορίτσια, πού θα πάει το Κράτος; [...] Αυτοί που οφείλουν να επιδίδονται σε τέτοιες τέρψεις είναι οι νέοι» (Vanoyeke 2006: 87- 88).

Οι πόρνες της Ρώμης, λοιπόν, ομοιάζουν αρκετά με τις αθηναίες ομολόγους τους. Αντίστοιχα με την Αθήνα, ο πολυεθνικός κόσμος των γυναικών ελευθερίων ηθών χαρακτηρίζει την πορνεία, με τον εξωτικό τους χαρακτήρα να είναι ιδιαίτερος ελκυστικός για τους επίδοξους εραστές τους (Pomeroy 2008: 280). Έτσι, την πρακτική της πορνείας ασκούν ως επί το πλείστο δούλες από τη Συρία και την Αίγυπτο που στοχεύουν στην εξαγορά της ελευθερίας τους, αλλά και αρκετές απελεύθερες που αποβλέπουν στην οικονομική τους ανεξαρτησία⁹⁴ (Vanoyeke 2006: 90- 91).

⁹⁴ Ωστόσο, αρκετές ήταν οι απελεύθερες που επέλεξαν να συνεχίσουν να εργάζονται για τους προηγούμενους πάτρωνές τους (Pomeroy 2008: 280).

Ωστόσο, εκτός από τις απελεύθερες και δούλες, είναι αρκετά πιθανό να βιοπορίζονταν από την πορνεία, ως ανειδίκευτες, γυναίκες των κατώτερων στρωμάτων (Pomeroy 2008: 280), αλλά και αρκετές χήρες Ρωμαίες που εξαναγκάζονταν από τη δυσμενή οικονομική τους κατάσταση να προσφέρουν ερωτικές υπηρεσίες επί πληρωμή (Τερέντιος, *Ανδρία* 69- 79). Εντούτοις, στη Ρώμη δεν εκδίδονταν νεαρές κοπέλες κάτω της ηλικίας των δεκατεσσάρων ετών, με μοναδική εξαίρεση πιθανώς την εκπόρνευση από τις ίδιες τους τις οικογένειες⁹⁵ (Vanoyeke 2006: 90).

Στη χαμηλότερη βαθμίδα της νόμιμης πορνείας βρίσκονταν οι πλέον προσιτές γυναίκες ελευθερίων ηθών της Ρώμης, οι *diobolares*. Η τιμή ερωτικής συνεύρεσης⁹⁶ ανερχόταν στους δύο οβολούς και τις επισκέπτονταν κυρίως δούλοι (Λεντάκης 1998: 121). Μια σύντομη σύγκριση, όμως, πορνών-δούλων, τοποθετεί τους δούλους σε ευνοϊκότερη θέση. Η διαβίωση των εκδιδομένων γυναικών ήταν σαφώς χειρότερη από εκείνη των δούλων, καθώς οι δεύτεροι αποτελούσαν περιουσιακό στοιχείο των κυρίων τους. Συνεπώς, η μεταχείρισή τους ήταν ανάλογη της εμπορικής τους αξίας (Pomeroy 2008: 281). Αντίθετα, οι πόρνες βρίσκονταν σε ιδιαίτερος δυσμενή θέση λόγω της αντιμετώπισής τους ως αναλώσιμων κοινόχρηστων αντικειμένων προς αγορά και πώληση (Edwards 1997: 76). Ως εκ τούτου, το σώμα της πόρνης συγκέντρωνε όλα τα χαρακτηριστικά ενός αγαθού που το χρησιμοποιείς όσο και όποτε το χρειάζεσαι και έπειτα το απορρίπτεις⁹⁷ (Vanoyeke 2006: 89).

Η πλειοψηφία των γυναικών ελευθερίων ηθών προσέφερε ερωτικές υπηρεσίες εντός των δημόσιων πορνείων, χώρων νομικά κατοχυρωμένων⁹⁸ και αναγνωρισμένων, κατάλληλων για άνδρες χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων και δούλους. Οι εν λόγω οίκοι, λοιπόν, αποτελούσαν ιδιαίτερος ελκυστικές επιχειρήσεις, καθώς αρκετοί τις θεωρούσαν προσοδοφόρες επενδύσεις, ακόμη και εάν αρκετά συχνά οι εκδιδόμενες γυναίκες εργάζονταν χωρίς την επίβλεψη κάποιου μαστροπού. Οι γυναίκες ήταν υποχρεωμένες να καταβάλλουν ενοίκιο στον ιδιοκτήτη του πορνείου ή

⁹⁵ Βέβαια, αυτή η γενετήσια διαθεσιμότητα, σήμαινε την εκ των προτέρων αφαίρεση των πολιτικών τους δικαιωμάτων (Vanoyeke 2006: 91).

⁹⁶ Η τιμή της ερωτικής συνεύρεσης, το λεγόμενο *μισθωμα* (Αθήν. *Δειπν.* 13. 581a) προκαταβαλλόταν, καθώς ελλόχευε ο κίνδυνος, ύστερα από την τέλεση της ερωτικής πράξης, ο πελάτης να αποχωρήσει χωρίς να καταβάλει το προσυμφωνημένο αντίτιμο. Ο Φιλόδημος (Παλ. Ανθολ. 5. 46) αναφέρει χαρακτηριστικά έναν νεαρό να προσεγγίζει μία πόρνη, η οποία προς μεγάλη του έκπληξη αρνείται την καταβολή αντιτίμου εκ των προτέρων (Λεντάκης 1998: 125, 128).

⁹⁷ «Κανείς δεν σου απαγορεύει να πας στον προαγωγό ούτε να αγοράσεις ό,τι πουλιέται... Αγάπα όποιον θέλεις, αρκεί να μην εκτεθείς σε ένα ιδιωτικό έδαφος, να μην αγγίξεις μια παντρεμένη γυναίκα, μια χήρα, μια παρθένα, ένα νεαρό άντρα ή παιδιά που γεννήθηκαν ελεύθερα» (Πλάυτος, *Curculio*, 33- 38).

⁹⁸ Η νομοθεσία περί πορνείας εισάγεται την εποχή του Αυγούστου (Sanger 2013: 63).

του πανδοχείου (*tabernae cauroniae*), στο οποίο έβρισκαν προσωρινό κατάλυμα με τον εκάστοτε εραστή τους, συνάμα με το *πορνικό τέλος* (Pomeroy 2008: 281). Κατά συνέπεια, οι ιδιοκτήτες τέτοιων ενδιαιτημάτων συσώρευαν πλούτο, χωρίς να χρειάζεται να καταβάλουν καμία απολύτως προσπάθεια και χωρίς να διατρέχουν κανέναν κίνδυνο από την εμπλοκή τους στο εμπόριο του αγοραίου έρωτα (Balsdon 1982: 294-295).

Η ρωμαϊκή κοινωνία εμμέσως παρότρυνε τους νέους, ακόμη και τους εύπορους, να συχνάζουν σε τέτοιου είδους ενδιαιτήματα, χωρίς όμως να τους «επιτρέπει» να υποπέσουν σε υπερβολές και να μετατραπούν σε «δούλους» των απολαύσεων και των σαρκικών ηδονών⁹⁹. Ο Κάτωνας ο πρεσβύτερος (*Schol, ad Horat. serm.* 1, 2, 31) λέγεται ότι συνεχάρη έναν νεαρό τη στιγμή που έβγαινε από ένα πορνείο ντροπιασμένος. Ο νεαρός, παρερμηνεύοντας την αντίδρασή του, ξεκίνησε να συχνάζει στα κακόφημα αυτά οικήματα, με αποτέλεσμα ο Κάτωνας να αντιδράσει λέγοντάς του ότι «δεν εννοούσα ότι έπρεπε αυτό το μέρος να το κάνεις σπίτι σου» (Balsdon 1982: 295).

Εκτός των νόμιμων πορνείων, αφροδισιακές υπηρεσίες προσέφεραν οι ταβέρνες και έτεροι ποικίλοι οίκοι ψυχαγωγίας (Sanger 2013: 113). Συγκεκριμένα, οι ταβέρνες αποτελούνταν από μονές ή διπλές αίθουσες, διέθεταν όροφο (Pomeroy 2008: 280) και φιλοξενούσαν πελάτες που επιδίδονταν στην οινοποσία και σε τυχερά παίγνια με πεσσούς. Οι εκδιδόμενες γυναίκες στέκονταν (*prostare*) στην είσοδο, επιδεικνύοντας τα κάλλη τους, προσκαλώντας στο εσωτερικό τους διερχόμενους, ώστε να τους παράσχουν στον άνω όροφο της ταβέρνας τις ερωτικές τους υπηρεσίες (Balsdon 1982: 293).

Επιπλέον, σύμφωνα με την Παλατινή Ανθολογία (5. 82), πορνεία ασκούσαν εξίσου στα δημόσια ρωμαϊκά λουτρά. Τα λουτρά, ως χώροι αφροδίσιων απολαύσεων, συγκέντρωναν μεγάλο αριθμό εκδιδόμενων γυναικών, οι οποίες προσέφεραν ερωτικές περιποιήσεις, παράλληλα με την προετοιμασία του βαλανείου (Λεντάκης 1998: 172). Με το τέλος των πολέμων του Σύλλα, άνδρες και γυναίκες κινούνταν πλέον ελεύθερα στους διαδρόμους των λουτρών, καλλιεργώντας ένα εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη της πορνείας. Έτσι, την περίοδο του Αυγούστου η πορνεία ήταν πλέον εδραιωμένη σε

⁹⁹ Τα ρωμαϊκά πορνεία βάσει νομοθεσίας δέχονταν την πελατεία τους στις τρεις ή τέσσερις το απόγευμα σύμφωνα με τον Πέρσιο (1. 133), πιθανώς για να μην αμελούν τα μαθήματά τους οι νεότεροι αλλά και για να μην παραμελούν τις εργασίες τους οι ωριμότεροι (Λεντάκης 1998: 90-91). Αντίθετα, στην Αθήνα, όπως μας ενημερώνει ο Αριστοφάνης στους *Σφήκες* (στ. 500- 502), τα πορνεία λειτουργούσαν από το μεσημέρι.

τέτοιο βαθμό, ώστε μικρού μεγέθους δωμάτια προσαρτήθηκαν περιμετρικά των λουτρών για να έχουν απρόσκοπτη πρόσβαση οι θαμώνες στις ερωτικές τους συνενυρέσεις με τις επιμελήτριες (Sanger 2013: 109- 112).

Παράλληλα, οι γυναίκες ελευθεριαζόντων ηθών εξασκούσαν το επάγγελμά τους στους δρόμους της Ρώμης και πιθανώς κάτω από αψίδες¹⁰⁰ (Pomeroy 2008: 281). Σύχναζαν εντός πόλεως στη Via Sacra, στη Subura αλλά και εκτός των τειχών, στην περιοχή του Εσκυλίνου-Βιμιναλίου, του Μεγίστου Ιππόδρομου και στον Καίλιο¹⁰¹ (Balsdon 1982: 293). Έτσι, ο Πλάυτος περιγράφει ένα οικείο στιγμιότυπο της Ρώμης στον *Epidicus* (208- 215), για τον τρόπο με τον οποίο αντιδρούν οι περιπατητικές πόρνες. Πρόκειται για τη στιγμή που ο νικηφόρος στρατός εισέρχεται στην πόλη γεμάτος λάφυρα από την εκστρατεία και τότε οι γυναίκες του αγοραίου έρωτα ξεχύνονται προς άγραν πελατών στους δρόμους της Ρώμης, προβάλλοντας με κάθε τρόπο τα κάλλη τους (Vanoyeke 2006: 95).

Αυτή η φαινομενική ελευθερία των εκδιδομένων γυναικών περιοριζόταν δραστικά από τους μαστροπούς. Η εμπορευματοποίηση του έρωτα και η αποκόμιση υπέρογκων χρηματικών ποσών δεν τους άφησε αμέτοχους. Αντίθετα, η συμμετοχή τους ήταν καταλυτική στην άνθιση και εδραίωση της πορνείας στην Αυτοκρατορία. Ποιος όμως ήταν ο πραγματικός ρόλος των προαγωγών; Οι *πορνοβοσκοί* (*lenones*), άτομα ανόσια και περιφρονητέα, αισχροί εκμαυλιστές, όπως αναφέρει ο Τερέντιος στις κωμωδίες του *Φορμίων* (83) και *Ευνούχος* (159), ασκούσαν παράλληλα το επάγγελμα του αρτοποιού, του πανδοχέα ή του κουρέα (Sanger 2013: 96). Άτομα εξαιρετικά φιλάργυρα, δεν δίσταζαν να εκπορνεύουν στα καταστήματα που διατηρούν ακόμη και τις συζύγους τους¹⁰² (Vanoyeke 2006: 124). Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τη νομοθεσία, κατατάσσονται στην κατηγορία των «κακοποιών στοιχείων», στερούνται τα πολιτικά τους δικαιώματα και εξαιρούνται από τη διεκδίκηση αξιωμάτων (Λεντάκης 1998: 108). Έτσι, ο Πλάυτος στην *Curculio* (494- 504) προσδίδει στο πρόσωπο του Vecillus όλα τα επονείδιστα χαρακτηριστικά ενός leno. Ο Vecillus διεκδικεί μέρος των περιουσιακών στοιχείων, ως κληροδότημα από κάποιον πολίτη, από τον πραιτόρα Μέτελλο. Ο Μέτελλος, όμως, από την πλευρά του, αρνείται να ικανοποιήσει το αίτημά

¹⁰⁰ Στα λατινικά η λέξη *πορνεία* (*fornicatio*) παράγεται από την λέξη *αψίδα* (*fornix*) (Pomeroy 2008: 281).

¹⁰¹ Αρχικά κυκλοφορούσαν αποκλειστικά εκτός άστεως, με το πρόσωπό τους καλυμμένο με προσωπίδα (Herter 2007: 421).

¹⁰² Οι lenones, ως έμποροι δούλων, διατηρούν ένα *prostibulum*, χώρο εντός του οποίου ασκούν το επάγγελμα του προαγωγού (Vanoyeke 2006: 103).

του, καθώς θεωρεί ότι ένα «μιαρό όν» δεν χρήζει νομοθετικής εύνοιας (Vanoyeke 2006: 103).

Στα μέσα του 1^{ου} αιώνα μ.Χ. η πορνεία λαμβάνει ανεξέλεγκτες διαστάσεις. Οι πορνοβοσκοί προωθούσαν αγορασμένες δούλες¹⁰³ στα διάφορα χαμαιτυπεία της Ρώμης και «εγκαινιάζαν» πορνεία σε κάθε σημείο της πόλης και της αγοράς, ακόμη και δίπλα σε ναούς (Λεντάκης 1998: 111). Την εποχή του Πλαύτου είναι συνήθης αυτή η πρακτική γειτνίασης ιερού και βέβηλου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ένα από τα πλέον διάσημα και πολυσύχναστα πορνεία της Ρώμης στο *Forum*, το οποίο είχε οικοδομηθεί σε κοντινή απόσταση από το κυκλικό ιερό της Εστίας. Συνεπώς, φαίνεται να συνυπάρχουν ναοί και πορνεία, πολιτικές ελευθερίες και ελευθεριάζουσες πρακτικές (Vanoyeke 2006: 80), χωρίς να επηρεάζεται η εύρυθμη λειτουργία της πόλης.

Αυτοί οι αδιάντροποι, άπληστοι, μαστροποί, όπως μας πληροφορεί ο Τερέντιος (*Αδελφοί*, 196), επιλέγουν πελάτες «καλοπληρωτές», ενώ συχνά μετατρέπονται σε κλεπταποδόχους με τη βοήθεια θερμόαιμων νεαρών που απάγουν εταιρές, πόρνες ή δούλες. Επίσης, αρκετές είναι οι φιλονικίες που δημιουργούνται μεταξύ επίδοξων εραστών και πορνοβοσκών¹⁰⁴ (Vanoyeke 2006: 107), αλλά και οι βιαιοπραγίες των προαγωγών ενάντια των δούλων-πορνών που εργάζονταν στους ποικίλους οίκους ασωτίας (Πλαύτος, *Pseudolus* 1, 2). Ο Πλαύτος επισημαίνει τη χειραγώγηση των πορνών από τους μαστροπούς μέσα από διάφορα τεχνάσματα, βιαιοπραγίες, υποσχέσεις και απειλές, με σκοπό τη μετατροπή τους σε πειθήνια όργανα. Άλλωστε, οποιαδήποτε αντίδραση από μέρους τους θα τις οδηγήσει σε κάποια *pergola*¹⁰⁵. Κατά συνέπεια, ένας εύστροφος προαγωγός διαχειρίζεται τις πόρνες με τρόπο ώστε να καλύπτει όλες τις ανάγκες της βιομηχανίας του έρωτα (Vanoyeke 2006: 104).

Εξάλλου, οι υπερβολικά πολλές ώρες εργασίας, το ανθυγιεινό περιβάλλον και η άσκηση βίας ήταν καθημερινές προκλήσεις για τα ελευθεριάζοντα επαγγέλματα

¹⁰³ Ιδιαίτερως διαδεδομένη στους κύκλους των ιδιοκτητών πορνείων ήταν η αγοραπωλησία δούλων. Αυτή η εδραιωμένη πρακτική ανησύχησε τις ρωμαϊκές αρχές, κυρίως λόγω της κλιμάκωσής της με την πάροδο των ετών, σε βαθμό που να είναι δυσχερής ο έλεγχός της. Έτσι, ο Αδριανός επέβαλε περιορισμούς στην προσπάθειά του να προστατεύσει τις παρθένες δούλες από τους προαγωγούς (Balsdon 1982: 295).

¹⁰⁴ Όπως μας πληροφορεί στους *Αδελφούς* (196) ο Τερέντιος, ένας εύπορος νεαρός εισέβαλε σε ένα *postibulum*, χειροδίκησε εναντίον εντός πορνοβοσκού, απήγαγε την πόρνη της αρεσκείας του και την απελευθέρωσε καταβάλλοντας το αντίστοιχο ποσό στον Ιενο (Vanoyeke 2006: 107).

¹⁰⁵ Χώρος συγκέντρωσης ηλικιωμένων ή μη θελκτικών πορνών (στο ίδιο: 104).

(Keuls 1993: 188). Η επικινδυνότητα του επαγγέλματος σε συνδυασμό με τον εκτροχιασμό των ηθών, κατέστησε απαραίτητη τη λήψη μέτρων από την πολιτεία. Συνεπώς, η αστυνόμευση και η τήρηση της νομοθεσίας περί πορνείας κρίθηκε απαραίτητη. Έτσι, οι πόρνες επιτηρούνταν από τους *aediles* (την αστυνομία) (Balsdon 1982: 293), τους αγορανόμους και τους *tresviri nocturni* (τρεις νυχτερινούς επιμελητές) (Vanoyeke 2006: 107). Οι *aediles* περιπολούσαν στους δρόμους και διεξήγαγαν αιφνιδιαστικούς ελέγχους νυχθημερόν. Αντίστοιχα με τους αστυνόμους της Αθήνας, ήταν αρμόδιοι για την τήρηση της τάξης και τη διευθέτηση διαμαχών στους δρόμους της Ρώμης. Επιπλέον, επέβαλλαν πρόστιμα στους προαγωγούς και τους ιδιοκτήτες πορνείων σε περίπτωση που παρέλειπαν να δηλώσουν κάποιο από τα εκπορνευόμενα κορίτσια τους. Η παράλειψη αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη σύλληψη των εκδιδομένων γυναικών και την απομάκρυνσή τους από την πόλη. Μια ακόμη αρμοδιότητά τους ήταν η τήρηση μιας διακεκριμένης περιβολής και αμφίεσης των πορνών, ώστε η διάκρισή τους από τις ευπόληπτες δέσποινες να είναι εμφανής (Sanger 2013: 78, 80). Εντούτοις, ο αριθμός τους δεν ήταν ικανοποιητικός και δεν επαρκούσε για τον πληθυσμό των προαγωγών και πορνών που κυκλοφορούν στα αναρίθμητα ρυπαρά σοκάκια της Ρώμης (Vanoyeke 2006: 107- 108), με αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατος ο πλήρης έλεγχος των άνομων πράξεων πορνών και προαγωγών. Αυτό είχε ως συνέπεια οι χαμηλής υποστάθμης ηλικιωμένες πόρνες να βρίσκουν εύφορο έδαφος για τη διάπραξη παρανομιών, κυρίως ληστειών, όπως μας γνωστοποιεί ένα επίγραμμα της Παλατινής Ανθολογίας¹⁰⁶ (5. 161).

2.2 Αυτοκράτορες-μαστροποί και αυτοκράτειρες-πόρνες

Ήδη από τα μέσα του 2^{ου} αιώνα είναι διάχυτη η μιμητική τάση της Ρώμης προς τον ελληνικό πολιτισμό. Οι Ρωμαίοι εκδηλώνουν μια ροπή προς τις απολαύσεις και την ακολασία, με πρωτεργάτες τους ανώτερους αξιωματούχους της αυτοκρατορίας οι οποίοι κυκλοφορούν δημόσια με εταίρες, μουσικούς και χορεύτριες. Συγκεκριμένα, ο Σύλλας επιρρεπής στην ακολασία και τις σαρκικές απολαύσεις φαίνεται να είναι περιστοιχισμένος από χορεύτριες και πόρνες, ενώ έχει ιδιαίτερη αδυναμία στις ηθοποιούς. Αρκετά χρόνια αργότερα, ο Αντώνιος περιφέρει δημόσια την εταίρα ερωμένη του Κυθηρίδα, ενώ τον περιβάλλουν αρκετές γυναίκες ελευθερίων ηθών

¹⁰⁶ Σύμφωνα λοιπόν με τον Ηδύλο, τρεις πόρνες αφαίρεσαν όλα τα υπάρχοντα από τρεις εμπόρους και στην συνέχεια τους εκδίωξαν από το πορνείο (Παλατ. Ανθ. 5. 161).

(Vanoyeke 2006: 115, 117). Όπως μας πληροφορεί ο Πλούταρχος (*Αντώνιος*), οι Ρωμαίοι «θα μισήσουν τον τρόπο ζωής του, τις σκανδαλώδεις σπατάλες του. Η συναναστροφή του με τις πόρνες θα τους αποτροπιάσει. Δεν θα κάνει τίποτα άλλο από να κοιμάται ολημερίς, να περιφέρεται τρεκλίζοντας υπό την επήρεια της μέθης, να γλεντά ξέφρενα τη νύχτα».

Ωστόσο, τα επόμενα χρόνια, το ζήτημα της «έκλυσης» των ηθών φαίνεται να λαμβάνει ανεξέλεγκτες διαστάσεις. Έτσι, κατά τη διάρκεια της αυτοκρατορίας του, ο Τιβέριος το 19 μ.Χ. επέβαλε αυστηρότατες κυρώσεις στις ρωμαίες δέσποινες που εκπορνεύονταν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα αρκετές να αποποιούνται τα δικαιώματα της ευυπόληπτης Ρωμαίας ματρόνας και να δηλώνονται επίσημα ως πόρνες, ώστε να είναι σε θέση να εξασκούν νόμιμα το εν λόγω επάγγελμα (Vanoyeke 2006: 141). Παρ' όλα αυτά, είναι απορίας άξιο πώς ένας ασύδοτος αυτοκράτορας, όπως εκείνος, επέβαλε τέτοια δυσμενή νομοθεσία σε όσους παρασύρονταν από τα αγαλίνωτα πάθη τους, ειδικά εάν λάβουμε υπόψιν ότι οι αυτοκράτορες λειτουργούσαν ως προαγωγοί καθ' όλη την διάρκεια της Αυτοκρατορίας (Edwards 1997: 89). Ο ίδιος, λ.χ., στην εξοχική του κατοικία στο Κάπρι, διέθετε έναν ικανό αριθμό πορνών και ασύδοτων νεαρών τους οποίους υποχρέωνε να ασκούν οργιαστικές πρακτικές μπροστά του με ποικίλους τρόπους που ο ίδιος υποδείκνυε¹⁰⁷ (Vanoyeke 2006: 141).

Τη σκντάλη από τον Τιβέριο παίρνει ο Καλιγούλας ιδρύοντας πορνείο εντός του αυτοκρατορικού ανακτόρου. Είναι κοινός τόπος ότι ο Καλιγούλας έπασχε από κάποια άγνωστη σε εμάς ψυχική ασθένεια. Αυτός είναι και ο λόγος άλλωστε που χαρακτηρίζεται ως παρανοϊκός. Με την ιδιότητα του προαγωγού διαμορφώνει μια πτέρυγα του Παλατινού με τέτοιο τρόπο ώστε να προσομοιάζει στην άσωτη συνοικία της Σοβώρας και τα έκλυτα ήθη της (στο ίδιο: 142). Εντός των εν λόγω δωματίων εγκαθιστά και εκπορνεύει γυναίκες και παιδιά φημισμένων αριστοκρατικών οικογενειών. Ωστόσο, δεν σταματά εκεί. Αντίθετα, επιδίδεται και στην εκπόρνευση των ίδιων των αδελφών εντός του οίκου του, απαιτώντας ως αντίτιμο υπέρογκα ποσά (Λεντάκης 1998: 136- 137). Σε περίπτωση αδυναμίας αποπληρωμής των πελατών φροντίζει μέσω των ονοματοθετών να τους χορηγεί υποχρεωτικά τοκογλυφικά δάνεια (Vanoyeke 2006: 142). Συνεπώς, με την κίνησή του αυτή ο αυτοκράτορας κατάφερε

¹⁰⁷ Την ίδια πρακτική ακολούθησε και ο Κόμμοδος. Ο ίδιος μετέτρεψε το παλάτι σε οίκο ασωτίας με τριακόσιες πόρνες απaráμιλλης ομορφιάς (Sanger 2013: 140).

«να αργυρολογεί τους πάντες», και εκείνους που πήγαιναν εκούσια αλλά και όσους πήγαιναν ακούσια από φόβο ή εξαναγκασμό του ίδιου (Λεντάκης 1998: 136).

Τα κίνητρα του Καλιγούλα πιθανόν πήγαζαν από την αναγκαιότητα νομιμοποίησης της πορνείας μέσω της φορολόγησής της. Μολαταύτα, ο κυρίαρχος λόγος των εκτεταμένων φορολογικών εισφορών και ιδίως του πορνικού τέλους σε ολόκληρη τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, παραμένει η είσπραξη υπέρογκων ποσών, η αύξηση των εσόδων¹⁰⁸ αλλά και η χρησιμοποίησή τους στις ποικίλες κρατικές ανάγκες που ανέκυπταν¹⁰⁹ (στο ίδιο: 137, 140-141).

Ουδόλως δεν πρέπει να αντιληφθούμε τη φορολόγηση ως ποινή ή απλά ως μέσο πλουτισμού του Καλιγούλα και των δημόσιων ταμείων της Ρώμης. Οι ρωμαϊκές αρχές δεν απαγορεύουν τη δραστηριότητα των πορνών και των προαγωγών, καθώς αυτό θα σήμαινε τον χαρακτηρισμό του επαγγέλματος ως παράνομου. Μολαταύτα, το νομικό καθεστώς της πορνείας παραμένει θολό (Pomeroy 2008: 280). Στη ρωμαϊκή κοινωνία το επάγγελμα της πόρνης είναι νομικά εξισωμένο με εκείνο των ηθοποιών, καθώς και τα δύο επαγγέλματα χαρακτηρίζονται ως *infames* (κακόφημα) (Duncan 2006: 255). Πάντως, η φορολόγηση των πορνών δεν σχετίζεται με την αντιμετώπισή τους ως *infames personae* (ατιμασμένα πρόσωπα), μιας και η *infamia* των πορνών έγκειται καθαρά στην αντίληψη της κοινωνίας (κοινής γνώμης) για εκείνες και όχι στην εκάστοτε νομοθεσία ή φορολογία (Λεντάκης 1998: 136-137). Πόρνες και ηθοποιοί εξισώνονται, καθώς και οι δύο κινούνται στη σφαίρα του φανταστικού, του μη αληθινού, του προσποιητού: η πόρνη είναι μία ηθοποιός και η ηθοποιός είναι μια πόρνη (Duncan 2006: 256).

Στον κατάλογο των σεξουαλικά ασύδοτων αυτοκρατόρων, ο πλέον επινοητικός θεωρείται ο Νέρωνας: μεταμφιέζεται και συχνάζει σε κακόφημες περιοχές, ενοικιάζει εταίρες, αγοράζει πόρνες, εμπλέκεται σε φιλονικίες τις οποίες συνήθως υποκινεί ο ίδιος και φροντίζει τα συμπόσια του να διαρκούν τουλάχιστον μισή ημέρα. Στον Ιππόδρομο, ενδεδυμένος με δορά ζώου, συνευρίσκεται με πόρνες και κίμαιδους. Ο ίδιος άλλωστε είχε εκπορνεύσει και αρκετούς καλλιτέχνες, φιλόσοφους και ποιητές όπως μας ενημερώνει ο Σουητώνιος (*Βιτέλλιος*: πρβλ. Vanoyeke 2006: 142-144).

¹⁰⁸ Σε αρκετές απομακρυσμένες ρωμαϊκές επαρχίες οι ρωμαίοι αυτοκράτορες ανέθεταν την είσπραξη του πορνικού τέλους στην εκάστοτε τοπική φρουρά. Οι πολίτες συχνά κατήγγελλαν την ανάρμοστη συμπεριφορά των στρατιωτών, οι οποίοι με τη χρήση βίας αλλά και παράνομων μέσων, αποκόμιζαν υπέρογκα ποσά από τους φορολογούμενους (Λεντάκης 1998: 141).

¹⁰⁹ Αφορά την συντήρηση των κρατικών υποδομών, όπως την επισκευή του Ιπποδρόμου, του Αμφιθεάτρου, του Σταδίου και του Θεάτρου (στο ίδιο: 140).

Αρκετές, επίσης, είναι οι Ρωμαίες αριστοκρατικής καταγωγής που εκπορνεύονται. Ο Κάτουλλος σκιαγραφεί τη διεφθαρμένη αριστοκρατική κοινωνία, μια μικρογραφία του κόσμου των εταίρων, μέσα από τις πράξεις της ακόλαστης Λεσβίας¹¹⁰. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Βιστιλία, σύζυγος του ανθύπατου της Γαλατίας. Η ίδια δημοσίως, το 19 μ.Χ., μετά το διάταγμα του Τιβέριου, αποποιήθηκε την ευγενή καταγωγή της, ώστε να εισαχθεί επισήμως στους κόλπους της πορνείας και να μην διώκεται για μοιχεία. Την εκπόρνευση, όμως, φαίνεται να επέλεξαν και άλλες ευγενείς δέσποινες της τάξης των συγκλητικών, όπως η Ποππαία, η Κορνηλία, η Κλωδία, η Ιουλία και η Μεσσαλίνα (στο ίδιο: 129, 145- 146).

Η Ιουλία, θυγατέρα του Αυγούστου, συνήθιζε να εκδίδεται υπό τη σκιά του αγάλματος του Μαρσούα¹¹¹ (Sanger 2013: 115), ενώ η Μεσσαλίνα, μνημονεύεται από τον Γιουβενάλη (6) για τον εξαιρετικά έκλυτο βίο της και τα αχαλίνωτα πάθη της¹¹². Στον κατάλογο των εραστών της Μεσσαλίνας συμπεριλαμβάνονταν όλες οι κοινωνικές τάξεις της Ρώμης. Αποφασισμένη να δολοφονεί όποιον αρνούσαν να την ικανοποιήσει ερωτικά (Σουητώνιος, *Κλαύδιος*), διαμόρφωσε μια πτέρυγα του παλατιού ως πορνείο για να υποδέχεται τους πελάτες της. Μόλις έπαψε να την ικανοποιεί αυτή η πρακτική, αγόρασε ένα δωμάτιο στο πορνείο του Κυρινάλιου με το πορνικό όνομα Λυκίσκη. Μεταμφιεσμένη με περούκα και έντονα ψιμύθια, ενδεδυμένη αδιάντροπα (συνήθως γυμνόστηθη) δεχόταν όλους τους άνδρες που εισέρχονταν στο μικρό δωματάκι της ανεξαρτήτως ηλικίας. Το ποσό που της προκαταβαλλόταν ως αντίτιμο για την ερωτική πράξη, το κατέβαλλε αυτούσιο στον *leno* εκτός από ένα δηνάριο που κρατούσε ως ανάμνηση της πράξης (Vanoyeke 2006: 148- 149).

Η ακόρεστη επιθυμία της Μεσσαλίνας για εξουσία στις ερωτικές πρακτικές την μετέτρεψε σε μια πόρνη-αυτοκράτειρα (*meretrix Augusta*), μια γυναίκα με ανεξέλεγκτη σεξουαλικότητα. Οι υπερβολικές ενέργειες αυτοδιάθεσης του σώματός της δηλώνουν την κατάρρευση την κοινωνικής ιεραρχίας, ενώ η σεξουαλική της απληστία αντικατοπτρίζει τη διαφθορά της ρωμαϊκής κοινωνίας (Glancy- Moore 2011: 565) και προοικονομεί την αναμενόμενη πτώση που δε θα αργήσει να έρθει.

Σε αυτό το σημείο, όμως, εγείρεται ένα σημαντικό ερώτημα: Πόσο ανεκτική ήταν η κατά τα άλλα ελευθεριάζουσα κοινωνία της Ρώμης σε τέκνα προερχόμενα από

¹¹⁰ Η ίδια, αν και παντρεμένη, διάγει βίο άσωτο, απαριθμώντας στο ενεργητικό της έναν μακροσκελή κατάλογο εραστών.

¹¹¹ Θεότητα αντίστοιχη του Πρίαπου και του Σάτυρου.

¹¹² Η Ιουλία εξορίστηκε από τον πατέρα της σε ένα νησί όπου και πέθανε μερικά χρόνια αργότερα, ενώ η Μεσσαλίνα δολοφονήθηκε από τον σύζυγό της (Salles 2007: 302).

τις εφήμερες σχέσεις των αριστοκρατισσών συζύγων των συγκλητικών και των ιππέων ή ακόμη και των αυτοκρατόρων; Μπορούσε να παραβλεφθεί η νόθευση της καθαρότητας του αίματος σε σχέση με την αναγκαιότητα απόκτησης γνήσιων απογόνων; Μήπως η σιωπηρή αποδοχή ήταν το αποτέλεσμα μιας εδραιωμένης μιμητικής πρακτικής των ελληνικών ηθών; Είτε έτσι είτε αλλιώς, το διακύβευμα ήταν μεγάλο. Η όποια νομοθετική σύμβαση περί μοιχείας για την προάσπιση της αυτοχθονίας των πολιτών είχε αποτύχει θριαμβευτικά και η Ρώμη ήταν έτοιμη να δεχθεί τις συνέπειες αυτής της εκτροπής.

2.3 Οι εορτές του αγοραίου έρωτα

Στη Ρώμη αρκετές ήταν οι εορτές προς τιμή των γυναικών του αγοραίου έρωτα. Τα *Floralia* λάμβαναν χώρα ετησίως (από το 173 π.Χ.) προς τιμήν της θεάς Flora, διαρκούσαν έξι νύχτες και συμμετείχαν όλοι ανεξαιρέτως. Η εύρωστη εταίρα Flora διέθεσε την προερχόμενη από τον εταιρισμό περιουσία της στους Ρωμαίους με την προϋπόθεση να οργανώνουν Αγώνες στη μνήμη της, μετά τον θάνατό της. Κατά τη διάρκεια της εορτής οι πόρνες παρήλαυναν, έκαναν μιμήσεις και ξεγυμνώνονταν, μια κίνηση συμβολικού χαρακτήρα για τη γονιμότητα. Αρκετά φημισμένη γιορτή, επίσης, θεωρούνταν και τα *Vinalia*, στο πλαίσιο των οποίων οι εκπορνευόμενες γυναίκες έκαναν προσφορές και δώρα στην Αφροδίτη Ερυκίνη¹¹³ (Vanoyeke 2006: 108-110). Επιπλέον, ήταν υποχρεωμένες να δεχτούν οποιονδήποτε τις προσέγγιζε και επιθυμούσε να συνευρεθεί μαζί τους και το αντίτιμο της συνεύρεσης να το καταθέσουν στον θησαυρό της θεάς. Μια πιθανή άρνησή τους μεταφραζόταν σε άρνηση της θεάς στην προσφορά των θνητών (Light 1942: 391).

Ωστόσο, οι πλέον φημισμένες γιορτές της Αυτοκρατορίας θεωρούνταν τα αποκαλούμενα *Όργια*, τα οποία πραγματοποιούνταν προς τιμήν της Μητέρας Θεάς, της Bona Dea. Κατά τη διάρκεια των λατρευτικών πρακτικών εκπορνεύονταν ακόμη και γυναίκες αριστοκρατικής καταγωγής. Αυτές οι οργιαστικές τελετές αρχικά τελούνταν στους αγρούς και είχαν ένα γονιμικό χαρακτήρα, ενώ προσομοίαζαν αρκετά στην ιερά πορνεία που τελούνταν στην Κόρινθο. Οι πόρνες λειτουργούσαν ως μεταβιβαστικά σκεύη της θεάς, εξομοιώνονταν με εκείνη και λειτουργούσαν ως μια γενεσιουργός δύναμη. Την περίοδο της Μεσσαλίνας, οι γυναίκες, λόγω της ιερογαμίας,

¹¹³ Συχνά αφιέρωναν αναθήματα στους θεούς, ως δείγμα ευγνωμοσύνης για το επάγγελμα και την ευημερία που αυτό τους προσέφερε. Μουσικά όργανα, αγγεία καλλωπισμού, σμύρνα και κρόκοι εναποτίθενται στα πόδια των θεών (Παλατ. Ανθ. 5. 200, 201, 205).

εκπορνεύονταν με τους ιερείς και οι σύζυγοί τους αποδέχονταν τα νόθα παιδιά ως σπέρματα θεοτήτων που ενσαρκώθηκαν μέσω της ένωσης με τα γήινα. Έτσι, το θεϊκό μεταβιβαζόταν μέσω του γυναικείου σώματος ως υποδοχέως και λάμβανε γήινη υπόσταση (Vanoyeke 2006: 111, 151).

Εντούτοις, με την πάροδο των ετών, ο εκλαϊκευμένος χαρακτήρας της πορνείας μετέβαλε την αρχική ιδέα των εορτών. Έτσι, οι πόρνες σταδιακά αποκλείστηκαν από τις εορτές¹¹⁴ (στο ίδιο: 112), ενώ κατά την ύστερη ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, στον ναό της Αφροδίτης Ερυκίνης στη Σικελία, οι ιερόδουλες μειώθηκαν δραματικά (Στράβ. Γεωγρ. 6. 272).

2.4 Οι εταίρες

Στην κορυφή των εκδιδόμενων γυναικών βρίσκονταν οι ευφυείς, ετοιμόλογες και καλλιεργημένες εταίρες (*doctae puellae*), *famosae* και οι *delicatae*¹¹⁵. Η μόρφωσή τους περιελάμβανε (Balsdon 1982: 298) την «τέχνη της σαγήνης», συγκεκριμένες κινήσεις σώματος, την «αιδεολογία» του βλέμματος, την προσεκτική άρθρωση αλλά και τον αδιάντροπο *πορνικό λόγο*. Μία θεραπεία του έρωτα, όμως, δεν αρκούσαν σε αυτά τα τεχνάσματα. Όπως πληροφορούμαστε στην *Τέχνη του Έρωτα* του Οβίδιου, η μουσική προπαιδεία, η πνευματική καλλιέργεια, η γνώση των κλασικών συγγραφέων αλλά και της σύγχρονης τους λογοτεχνίας, η δεξιοτεχνία στον χορό και τα ευφυολογήματα επιστρατεύονταν συχνά στο «ξελόγιασμα» κάποιου εξευγενισμένου εραστή με υψηλές απαιτήσεις (Herter 2007: 423- 424, 428).

Σε αντίθεση με τις πόρνες της Ρώμης, οι εταίρες δεν προσομοιάζουν απόλυτα με τις αθηναίες ομόλογές τους, με εξαίρεση ίσως την αβέβαιη οικονομία του δώρου εντός της οποίας κινούνταν¹¹⁶. Πρόκειται είτε για Ρωμαίες ευγενικής καταγωγής είτε

¹¹⁴ Ωστόσο, η εορτή της *Άνοιξης* διατήρησε την ονομασία της ως «Ημέρας των ιερόδουλων» (Vanoyeke 2006: 112).

¹¹⁵ Ο Προπέρτιος (2, 6, 1-6) ερωτεύτηκε την Κυνθία, μια ελεύθερη γυναίκα, η οποία συνενυρισκόταν ερωτικά με άντρες της αρεσκείας της, χωρίς να χαρακτηρίζεται επισήμως ως εταίρα ή πόρνη. Ωστόσο, ο ίδιος την παρομοιάζει στα κάλλη, την ευστροφία και τη λαγνεία με τις διάσημες εταίρες των Αθηνών Λαΐδα, Θαΐδα και Φρύνη.

¹¹⁶ Η οικονομία του δώρου, η ανταλλαγή και η ανταπόδοση του δεν αποτελούν αποκλειστικό προνόμιο των εταίρων της Αθήνας. Αντίθετα, απαντά αρκετά συχνά και στις ρωμαϊκές κωμωδίες του Πλάττου και του Τερέντιου. Ενδεικτικά αναφέρουμε την πλοκή του *Ευνούχου* του Τερέντιου, η οποία περιστρέφεται γύρω από τα δώρα των επίδοξων εραστών της εταίρας Θαΐδος (Davidson 2003: 186). Η θεματολογία τους περιστρέφεται γύρω από ερωτικούς δεσμούς με εταίρες ή με ελεύθερες κόρες χαμηλής κοινωνικής τάξης, τις οποίες οι νέοι γνωρίζουν κυρίως σε θρησκευτικές γιορτές (Flaceliere 2009: 201- 202). Ωστόσο, αρκετές είναι οι ρωμαϊκές κωμωδίες που αναφέρονται στην εναγώνια προσπάθεια γιων να εξαγοράσουν την ελευθερία της ερωμένης τους από τους πορνοβοσκούς (Davidson 2003: 156).

απελεύθερες, συνήθως από τη Συρία και τη Φρυγία (Balsdon 1982: 297). Συνήθως, στους κόλπους του εταιρισμού συναντούμε έκθετες έφηβες, δούλες και ορφανά παιδιά¹¹⁷. Οι μαστροποί συνήθιζαν να αγοράζουν νεαρές κοπέλες από πειρατές και στη συνέχεια να τις μεταπωλούν (Vanoyeke 2006: 89). Οι γνώσεις μας για τη ζωή, τη δράση τους και τη νομική τους υπόσταση¹¹⁸ είναι περιορισμένες, παρόλο που οι ρωμαίοι ποιητές, όπως ο Κάτουλλος, ο Οράτιος, ο Προπέρτιος, ο Οβίδιος και ο Τίβουλος ασχολήθηκαν επισταμένως με ορισμένες από αυτές (Sanger 2013: 125).

Οι ίδιες κυκλοφορούσαν την ημέρα στους δρόμους της πόλης, στη Via Sacra, ανάμεσα στις ματρόνες, χωρίς να είναι διακριτή η διαφοροποίησή τους, καθώς η ενδυμασία τους και η ακολουθία δούλων δυσχέραινε ακόμη περισσότερο τη διάκρισή τους (στο ίδιο: 123- 124). Παράλληλα, οι εταίρες φαίνεται να συχνάζουν στην περιοχή του Αβεντίνου, η οποία, αν και λαϊκή, χαρακτηρίζεται ως μια αξιοπρεπής συνοικία. Αρκετοί είναι όμως οι προαγωγοί (αντίστοιχου βεληνεκούς της Νικαρέτης) οργανοπαικτριών και εταιρών που διαμένουν σε αυτή τη συνοικία, με κύρια ενασχόληση την ενοικίαση εταιρών για μεγάλα χρονικά διαστήματα (Vanoyeke 2006: 82).

Οι εταίρες συγκατοικούν συχνότερα με τις μητέρες τους, και σπανιότερα με τις αδελφές τους. Εκείνες τις προτρέπουν να εξασκούν το εν λόγω επάγγελμα, πρακτική ιδιαίτερος διαδεδομένη, αν συλλογιστούμε ότι διεκδικούν μερίδιο από τα κέρδη. Στην περίπτωση που η εταίρα δεν είχε οικογένεια, τότε βρισκόταν είτε υπό την προστασία μίας μαστροπού (*Iena*) είτε συντηρούνταν αποκλειστικά από τον εκάστοτε εραστή της. Η τελευταία εκδοχή ήταν η πλέον συνήθης, με τον εραστή να παραχωρεί οικία και υπηρέτες στην ερωμένη του. Αντίστοιχα με την Αθήνα, η συντήρηση μίας εταίρας ήταν μια εξαιρετικά πολυδάπανη υπόθεση. Ο Πλαύτος, στην κωμωδία του *Το στοιχειωμένο*

Πιθανώς η πιο δυσμενής κατάσταση στην οποία μπορούσε να περιέλθει μία εταίρα ήταν να ερωτευτεί παράφορα κάποιον από τους εραστές της. Αυτό θα σήμαινε ότι ο εραστής θα είχε απόλυτη κυριαρχία πάνω της και κάθε δικαίωμα να την εκδιώξει από την οικία που ίδιος θα της παρείχε, οποιαδήποτε στιγμή ήθελε, μόλις σταματούσε να τρέφει αισθήματα για εκείνη. Τα θέλγητρα, λοιπόν, που με τόσο κόπο θα είχε καλλιεργήσει όλα τα προηγούμενα χρόνια θα έπεφταν σε αχρηστία. Συνεπώς, όπως και οι αθηναίες εταίρες, όφειλαν να βαδίζουν στην αβέβαιη οικονομία του δώρου και της ανταπόδοσης. Ο εραστής έπρεπε να παραμένει ερωτευμένος και πρόθυμος να θυσιάσει όλη την περιουσία του για τα θέλγητρά της αγαπημένης του (Balsdon 1982: 297).

¹¹⁷ Αυτή η πρακτική συνεχίστηκε έως και τον 4^ο μ.Χ. αιώνα, περίοδο στην οποία απαγορεύτηκε η έκθεση ανηλίκων (Vanoyeke 2006: 89).

¹¹⁸ Παρά την αμφίβολη νομική υπόσταση των εταιρών στον αρχαίο κόσμο, η Vanoyeke μας πληροφορεί για ένα περιστατικό εκδίκασης βαιοπραγίας στο δικαστήριο. Η εταίρα Μανίλια κατηγορήθηκε για βαιοπραγία εναντίον ενός αγορανόμου, ο οποίος επέμενε δια της βίας να εισέλθει στον οίκο της. Εκείνη αμυνόμενη τον χτύπησε στο κεφάλι με έναν λίθο και οι δικαστές, αναγνωρίζοντάς της «ότι βρισκόταν σε νόμιμη αυτοάμυνα», δεν την καταδίκασαν (στο ίδιο: 96).

σπίτι, παρουσιάζει έναν νεαρό που ξόδεψε όλη την πατρική του περιουσία για την απελευθέρωση μίας δούλης με την οποία ήταν ερωτευμένος (Balsdon 1982: 296), ενώ στην κωμωδία του *Trinummus* (243-255) σατιρίζει ερωτευμένους νεαρούς αλλά και ηλικιωμένους που κατασπαταλούν τα χρήματά τους σε εφήμερες σαρκικές απολαύσεις (Vanoyeke 2006: 94). Συνεπώς, ο λατίνος συγγραφέας παρουσιάζει στα έργα του τις εταιρές ως αχόρταγα, φιλάργυρα πλάσματα, που αποσκοπούν στην αφαίμαξη περιουσιών¹¹⁹. Μισό αιώνα περίπου αργότερα η αντίληψη αυτή θα αλλάξει. Ο Τερέντιος, πλέον, προβάλλει στο πρόσωπο των εταιρών την πιστή σύντροφο και όχι ένα ανήθικο πλάσμα που διαθέτει τον εαυτό του έναντι ανταλλάγματος (Criminal 1990: 172).

Τον 2^ο αιώνα π.Χ. δεν ήταν σύνηθες μία εταιρά να συντροφεύει σε συμπόσιο κάποιον επιφανή άντρα της πολιτικής ή καλλιτεχνικής ζωής της πόλης. Εντούτοις, τον επόμενο αιώνα παρατηρείται μία ραγδαία αφομοίωση των ελληνικών ηθών και η επιρροή που αυτά ασκούν σε ψυχαγωγικές εκδηλώσεις είναι σημαντική (Vanoyeke 2006 93). Έτσι, στη Ρώμη του Πλουτάρχου (*Ηθ.* 7. 711 b- 712 e), στα συμπόσια συμμετέχουν πλέον γυναίκες και παιδιά, ενώ η ελίτ εισάγει σε αυτά ένα καινούργιο είδος διασκέδασης έντονου σεξουαλικού χαρακτήρα, με παίγνια και παραστάσεις μίμων (Λεντάκης 1998: 196-197). Το ρωμαϊκό δείπνο (*cena*), λοιπόν, δομείται πάνω στους άξονες της ηδονής και της τέρψης και αποτελεί αντίγραφο του αθηναϊκού συμποσίου. Καταχρήσεις, γαστριμαργικές απολαύσεις, χορεύτριες, μουσικοί και εταιρές από την Ιωνία, τη Συρία, την Αίγυπτο και την Αφρική συνέθεταν ένα συνηθισμένο συμπόσιο, το οποίο συνήθως κατέληγε σε οργιαστικές συνευρέσεις¹²⁰ (Vanoyeke 2006: 135).

Ποια ήταν όμως η οικονομική κατάσταση των συμποσιακών ή μη εταιρών; Ο Πλαύτος αναφέρει στον *Poenulus* (265-270) ότι το οικονομικό υπόβαθρο των θεραπεινίδων του ελευθέρου έρωτα ήταν ποικίλο. Οι υψηλόμισθες εταιρές, όπως η *Milphidippa*, η *Sophoclidisca* και η *Astaphion*, διατηρούσαν πολυτελή οικήματα με ανάλογη επίπλωση και υπηρέτες¹²¹, ενώ συχνά προσκαλούσαν σε δείπνο τους εραστές

¹¹⁹ Ο Φιλόδημος (Παλατ. Ανθολ. 5. 126) φαίνεται να αποδοκιμάζει όσους σπαταλούν υπέρογκα ποσά στις εταιρές για να συνευρεθούν μία φορά μαζί τους. Ο ίδιος βέβαια σπαταλούσε για την εταιρά Λυσιάνασσα πέντε δραχμές, οι οποίες αντιστοιχούσαν σε δώδεκα συνευρέσεις. Πιθανώς με τον εμπαιγμό του σε βάρος άλλων να αυτοσαρκάζεται για τα μεγάλα ποσά που και ο ίδιος διέθετε (Λεντάκης 1998: 121).

¹²⁰ Ωστόσο, οι συμποσιακές εταιρές κατά τη διάρκεια της οινοποσίας παρέμεναν νηφάλεις ακολουθώντας τον νόμον *συσσιτικόν* της Γνάθαινας (Λουκ. *Ετ. Διαλ.* 6, 3 και Αθήν. *Δειπν.* 13. 585 b).

¹²¹ Πρόκειται κυρίως για ευνούχους, νάνους αλλά και αγόρια-πόρνους (*exoleti*) (στο ίδιο: 413). Η Vanoyeke αναφέρει ότι διέθεταν και γυναίκες υπηρέτριες, κυρίως βάγιες, τις οποίες χρησιμοποιούσαν

τους. Άλλωστε, ο σκοπός των ρωμαίων εταιρών ήταν ίδιος με εκείνον των αθηναίων: η προσέλκυση εύπορων εραστών. Στο στόχαστρο έμπαιναν γόννοι ευκατάστατων οικογενειών, έμποροι και ανώτεροι αξιωματούχοι. Μολαταύτα, υπήρχαν αρκετές εταιρές που δεν διήγαν τον αναμενόμενο πολυτελή βίο, σε αντιδιαστολή με τα όσα αρχικά υπόσχονταν οι μαστροποί στην προσπάθειά τους να τις εκμαυλίσουν και να τις εισαγάγουν στον κόσμο της ηδονής (Herter 2007: 412- 413).

Οι εταιρές ενοικιάζονταν με την ημέρα, σε αντίθεση με τις πόρνες οι οποίες χρέωναν την ερωτική συνεύρεση¹²², ενώ η σύναψη ενοικιαστηρίου συμβολαίου ήταν συνήθης πρακτική στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία, όπως μας πληροφορεί ο Πλάυτος στην *Asinaria* (785 κεξ.): ο εύπορος νεαρός Ντιάμπολε ενοικιάζει μία εταιρά από την προαγωγό Κλεαρέτη και συνάψει ένα μακροσκελές συμβόλαιο όπου απαριθμούνται δεκάδες απαγορεύσεις για το πολυπόθητο «αγαθό» του¹²³. Στην περίπτωση που η εταιρά δεν τηρήσει τους όρους του συμβολαίου, υπάρχει ποινική ρήτρα που επιτρέπει στον εραστή να ασκήσει μήνυση επιδιώκοντας αποζημίωση, ενώ αρκετά συχνά γίνεται ρητή αναφορά στην ενοικίαση της εταιράς (σε κάποιον τρίτο εραστή), τον ρουχισμό και τα κοσμήματά της¹²⁴ (Vanoyeke 2006: 101- 102).

Εκτός από την ημερήσια μίσθωση των εταιρών και τη συμμετοχή τους σε ποικίλα συμπόσια, η δράση τους εκτεινόταν και εντός των λουτροπόλεων, ιδιαίτερος προσφιλών τοποθεσιών ερωτικών συνευρέσεων των ρωμαίων ευγενών. Οι κωμικοί ποιητές δεν περιορίζονται από κανέναν ηθικό δισταγμό να περιγράψουν με τον πλέον γλαφυρό τρόπο τα έκλυτα ήθη των Ρωμαίων και τη σεξουαλική ασωτία της λουτρόπολης των Βαΐων. Πιθανώς, αυτή η αντίληψη να ενισχύθηκε από τη φιλοσοφία για «ελεύθερη κατασίγαση όλων των ενστίκτων» του Λουκρήτιου αλλά και του αθηναίου φιλόσοφου Επίκουρου. Οι κωμωδιογράφοι κατακρίνουν αυτή την πολιτική ανηθικότητα που προκαλεί τριγμούς στην κοινωνία της Ρώμης (στο ίδιο: 121).

κυρίως για τη μεταφορά ερωτικών μηνυμάτων στους εραστές τους και την υποδοχή στους οίκους τους (Vanoyeke 2006: 94).

¹²² Ο ποιητής Βάσος (Παλ. Ανθολ. 5. 125) αναφέρει ότι η εταιρά Κορίννα στοίχιζε δύο οβολούς.

¹²³ «Ο Ντιάμπολε, ο γιος του Γλάκου, έδωσε στην Iena Κλεαρέτη είκοσι ασημένιες μνες για να έχει μαζί του μέρα νύχτα την Φιλένα, στη διάρκεια όλου του χρόνου. Απαγορεύεται σ' αυτή να βάλει στο σπίτι της έναν ξένο [...]Οφείλει να κλείσει την πόρτα της σε όλους [...]Να μην καλεί κανένα για δείπνο στο σπίτι [...]Να μην κοιτάζει κανένα συνδαιτημόνα [...]Να πίνει ταυτόχρονα με σένα [...]Να μην αγγίζει το πόδι κανενός [...]» (Πλάυτος, *Assinaria*, 785 κεξ.).

¹²⁴ *Merces annua* ονομάζονταν ο ετήσιος φόρος που κατέβαλε ο εραστής, ώστε να εξασφαλίσει τα δικαιώματά του πάνω στην εταιρά (James 2005: 227).

Οι λουτροπόλεις βρίσκονται στο απόγειο της δόξας τους την εποχή του Κικέρωνα. Όπως μας πληροφορεί ο ίδιος, οι παράκτιες πόλεις¹²⁵ βρίσκονται στο επίκεντρο της διαφθοράς. Οι επιφανείς Ρωμαίοι συνήθιζαν να επιβιβάζονται σε ανθοστόλιστα μικρού μεγέθους πλοία με τη συντροφιά εταιρών, τις οποίες παραλάμβαναν από τις πλησιέστερες ακτές (στο ίδιο: 122).

¹²⁵ Αναφερόμαστε στον κόλπο των Βαΐων, το Τούσκουλο, την Πραινέστη και τα Τίβουρα (Vanoyeke 2006: 122).

Κεφάλαιο 3

Η εμπορευματοποίηση της ερωτικής αυτοδιάθεσης

Η σεξουαλική οικονομία ενός δουλοκτητικού επαγγέλματος

Η πορνεία, όπως συχνά έχουμε αναφέρει, αποτελεί ένα πολυσχιδές κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο, πλήρως ενσωματωμένο στη ρωμαϊκή κοινωνία. Τα ζητήματα που εγείρονται γύρω από αυτή είναι αρκετά: η πολύπλοκη ιεραρχία ανδρών-γυναικών, η φύση των ερωτικών απολαύσεων, η απόκτηση και διάχυση του πλούτου αλλά και η οργάνωση της αστικής ζωής. Ωστόσο, τη μεγαλύτερη βαρύτητα φαίνεται να καταλαμβάνει η σύνδεση του χρήματος με τον αγοραίο έρωτα και τις προβληματικές που αυτό δημιουργεί σχετικά με την πώληση και αγορά των σεξουαλικών υπηρεσιών (Mc Ginn 2007: 71). Άλλωστε, η πορνεία ερμηνεύεται ως «μια μεταβλητή ένωση» δύο βασικών στοιχείων: της σεξουαλικής διαθεσιμότητας και του οικονομικού οφέλους. Συνεπώς, χαρακτηρίζεται ως μια μορφή σεξουαλικής δραστηριότητας, «ένα σεξουαλικό όχημα», το οποίο επιτρέπει τη μετακίνηση από την απλή επιβίωση στην αποκόμιση μεγάλων χρηματικών απολαβών (Flemming 1999: 39).

Είναι κοινός τόπος ότι η σεξουαλική οικονομία της πορνείας στη ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στηρίζεται εν μέρει σε αποδεικτικά στοιχεία μιας ασαφούς λογοτεχνίας παραγόμενης και καθοδηγούμενης από την ανδρική ελίτ, χρονικά διασκορπισμένης και εν μέρει σε ανεπαρκή υλικά κατάλοιπα. Ως εκ τούτου, η αριστοκρατική αυτή ελίτ δημιουργεί το περίγραμμα ενός σεξουαλικού θεσμικού εμπορίου, το οποίο δομείται σε οικονομικές, κοινωνικές και ιδεολογικές σχέσεις της εκούσιας (αλλά και ακούσιας) γυναικείας αυτοδιαθεσιμότητας (στο ίδιο: 39).

Η ιδιότητα, λοιπόν, της πόρνης γίνεται πρωτίστως κατανοητή ως οικονομική πράξη, όχι όμως από την ίδια αλλά από τον περίγυρό της και ιδιαίτερος από όσους διαχειρίζονται το σώμα και τον χρόνο της. Η επαναλαμβανόμενη πώληση των ερωτικών της υπηρεσιών βρίσκει εύφορο έδαφος στον θεσμό της δουλείας και, αν αναλογιστούμε τα κέρδη που οι ίδιες αποκομίζουν, τότε οδηγούμαστε στη στοιχειοθέτηση μιας εξαιρετικά προσοδοφόρας επιχείρησης, μιας επιχείρησης που στηρίζεται πλέον όχι στη μεμονωμένη αυτοδιάθεση των γυναικών αλλά σε ένα περίπλοκο σύστημα εξαρτώμενων σχέσεων πατέρων-θυγατέρων, δουλεμπόρων-δούλων, ανδρών-συζύγων.

Συνεπώς, η ταυτότητα της *meretrix* συνδέεται με την πραγματοποίηση πράξεων σεξουαλικού και οικονομικού χαρακτήρα. Η ίδια γίνεται αντιληπτή ως σεξουαλικό αντικείμενο, το οποίο όμως πρέπει να διαχειρίζεται ο ρωμαίος πολίτης με μετριοπάθεια και επιφύλαξη. Οι εταίρες, όμως, σε ποια κατηγορία εμπίπτουν; Αναλύοντας τα έργα του Πλαύτου, του Μαρτιάλη, του Κάτουλλου και του Προπέτιου οι ελάχιστες (εμφανώς) διακριτές εταίρες δεν εντάσσονται στον κόσμο των σταθερών προκαθορισμένων αμοιβών αλλά στον κόσμο των ανταλλαγών και των δώρων, των υπηρεσιών και των σχέσεων που διαμορφώνονται με πολύ διαφορετικούς όρους από εκείνους της επιχειρηματικής δραστηριότητας των πορνών.

Έτσι, η πνευματική ελίτ αντιλαμβάνεται την πορνεία ως έναν οικονομικό θεσμό: γυναίκες οι οποίες προωθήθηκαν στο εμπόριο ως σεξουαλικά αντικείμενα στη βιομηχανία του πληρωμένου έρωτα. Κατά συνέπεια, οι εκπορνευόμενες είναι προϊόντα και όχι εργαζόμενες, με τα κέρδη να μεταβαίνουν νόμιμα σε τρίτους. Η ίδια η πόλη τιμωρεί τον μαστροπό και την πόρνη, αλλά προστατεύει τον πελάτη και τον επενδυτή: οι γυναίκες εξαναγκάζονται να εκπορνεύονται και να πωλούν επανειλημμένως το σώμα τους υπό τον έλεγχο ή τη συμμετοχή κάποιου τρίτου: είτε μαστροπού είτε ιδιοκτήτη οικήματος είτε ακόμη του ίδιου του αυτοκράτορα (στο ίδιο: 53, 56). Οι πηγές υποδεικνύουν ένα περιβάλλον εξαναγκασμού, εντός του οποίου οι πόρνες ελέγχονται ασφυκτικά: διαβιώνουν σε ένα μικροσκοπικό δωμάτιο πορνείου όπου κοιμούνται, τρώνε και πωλούν το σώμα και τον χρόνο τους (Glancy- Moore 2011: 558).

Ως εκ τούτου, όταν αναφερόμαστε στην προσοδοφόρα επιχείρηση του πληρωμένου έρωτα δεν εννοούμε τις πολυδάπανες εταίρες αλλά τα προσβάσιμα «φθηνά» κορίτσια των δρόμων, τις κοινές πόρνες, με τις χαμηλότερες δαπάνες και την υψηλή παραγωγικότητα. Άλλωστε, η περιπατητική μέθοδος μπορεί να είναι πολύ καλύτερα προσαρμοσμένη σε μια στρατηγική γρήγορης συσσώρευσης πλούτου (Flemming 1999: 49).

Κοντολογίς, η εργασία είναι της πόρνης, όχι όμως τα κέρδη. Ο δουλοπρεπής χαρακτήρας της πορνείας στηρίζεται στην εκμετάλλευση της εργασίας από την αρσενική κυριαρχία. Οι *meretrices* γίνονται αντιληπτές ως μια σεξουαλική κατηγορία και όχι ως κατηγορία εργαζομένων. Το πρόβλημα έγκειται στη φύση της συναλλαγής γύρω από την οποία δομείται ο θεσμός της πορνείας. Αυτό είναι άλλωστε το σημείο στο οποίο η πορνεία προσομοιάζει με τη δουλεία. Η εμπορευματοποίηση του σώματος και του χρόνου της γυναίκας οδήγησε σε «σεξουαλική δουλεία», σε μια εμπορευματοποίηση των ερωτικών υπηρεσιών (στο ίδιο: 50, 57-58). Είναι κεντρική,

λοιπόν, η σύνδεση πορνείας-δουλείας, παρόλο που δεν μπορούμε να στηρίξουμε τη θεώρησή μας εξολοκλήρου σε αυτήν: η εξουσία και η εξάρτηση διατρέχουν και τους δύο θεσμούς (Mc Ginn 2007: 74). Μολαταύτα, δεν μπορούμε να προεξοφλήσουμε και να θεωρήσουμε αυτονόητα όλα τα ζητήματα συναίνεσης ή εξαναγκασμού. Άλλωστε, η πορνεία εμπεριέχει μια πολυσύνθετη αλληλουχία κακοποίησης και χειραφέτησης για τις γυναίκες του αγοραίου έρωτα.

Κεφάλαιο 4

Η «Άλλη» όψη της πορνείας

Ο ρόλος της πορνείας στην πολιτική

Η εμπλοκή των πορνών στην πολιτική είναι καθοριστικής σημασίας, καθώς οι ίδιες παρουσιάζονται συχνά ως σύμβουλοι αλλά και ως παραινέτες. Ο Πλούταρχος (*Λούκουλλος*) αναφέρει τη «γνωστή για τα έκλυτα ήθη της» Πραικία, η οποία χρησιμοποίησε τις τεχνικές του έρωτα και της σαγήνης για να προωθήσει τις πολιτικές βλέψεις του φιλικού της κύκλου (Vanoyeke 2006: 117- 118). Με όπλο τη φιλεραστία ασκεί μεγάλη επιρροή στα πολιτικά δρώμενα, ευνοώντας την πολιτική καριέρα του Πομπήιου (Salles 2007: 239). Γενικότερα, οι πολιτικοί στην προσπάθειά τους να συγκεντρώσουν όλο και περισσότερους ψήφους στράφηκαν στην πορνεία, καθώς η ψηφοθηρία ήταν απαραίτητη για την κατάληψη ενός προσοδοφόρου δημόσιου αξιώματος. Επιπλέον, η δωροδοκία του *collegium lupanariorum* (σύλλογος μαστροπών) αποτελούσε συνήθη πρακτική των πολιτευομένων, ώστε οι μαστροποί με τη σειρά τους να δωροδοκήσουν την πελατεία των υπεράριθμων πορνείων κατευθύνοντας με αυτόν τον τρόπο το πολιτικό αποτέλεσμα (Καρτζής 1997: 237).

Στις κωμωδίες του Πλάτου, οι οποίες συγκαταλέγονται ανάμεσα στα παλαιότερα έργα της ρωμαϊκής λογοτεχνίας που διασώθηκαν, η πορνεία και η προαγωγή διαπλέκονται (Sanger 2013: 63). Στη λογοτεχνία της ύστερης ρωμαϊκής Δημοκρατίας κυριαρχεί ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο ανατρεπτικής συμπεριφοράς από άτομα κατώτερης κοινωνικής υποστάθμης, όπως είναι οι εταίρες και οι μαστροποί. Οι εμπλεκόμενοι στη βιομηχανία του έρωτα επανειλημμένα παρουσιάζονται να συμμετέχουν σε συνωμοσίες, προκειμένου να πλήξουν την εξουσία της αριστοκρατίας. Έτσι, οι γραπτές πηγές που έχουν διασωθεί μας πληροφορούν για εταίρες, μαστροπούς και εν γένει κακοποιούς οι οποίοι διαθέτουν την ικανότητα να ασκήσουν μια αποσταθεροποιητική επιρροή στην κυρίαρχη θέση της ελίτ στη ρωμαϊκή κοινωνία. Ο Κικέρωνας και ο Σαλλούστιος αντιλαμβάνονται την εν λόγω κατηγορία ανθρώπων ως πολιτική απειλή (Κικ. *Εγγ. προεκλ. εκστρ.* 10). Θεωρούν ότι οι εμπλεκόμενοι στη βιομηχανία του έρωτα προέτρεπαν τους φιλικά προσκείμενους σε αυτούς να εναντιωθούν στην αριστοκρατία δείχνοντας τη δυσαρέσκειά τους κι επηρεάζοντας έτσι τα πολιτικά γεγονότα (Rauh 2011: 197).

Τη δεκαετία του 70 π.Χ. η Ρώμη βίωνε αλληπάλληλες εκρήξεις βίας ατόμων του υποκόσμου. Η περίοδος αυτή στιγματίστηκε από τους σικελούς πειρατές, την εξέγερση των δούλων με αρχηγό τον Σπάρτακο αλλά και του όχλου εντός της Ρώμης. Η ενδοχώρα μαστιζόταν από ληστείες και βία, ανταρσίες των στρατιωτών αλλά και των αυτοχθόνων σε Μακεδονία, Θράκη, Ιλλυρία, Μ. Ασία και Ισπανία. Οι γραπτές πηγές μιλούν για συντονισμό των ενεργειών των άνομων ατόμων μέσω ενός συστήματος επικοινωνίας (προφανώς συγκεκαλυμμένου), στοχεύοντας έτσι στην ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης. Η καλλιεργημένη, πνευματώδης και πολυτάλαντη εταιρά Πραικία όπως προαναφέρθηκε (Πλούτ. *Λούκουλλος*) βρέθηκε στο επίκεντρο μιας τέτοιας συνωμοσίας, λειτουργώντας ως το αντικείμενο δωροδοκίας του Licinius Lucullus από τον Cornelius Cethegus¹²⁶, ενώ είχε την ικανότητα να χειραγωγεί συντρόφους και συνεργάτες, ώστε να προάγει τις πολιτικές φιλοδοξίες των εραστών της (Rauh 2011: 198- 199).

Τα επόμενα χρόνια οι ρωμαϊκές ολιγαρχικές διενέξεις με τον όχλο συνεχίστηκαν με αμείωτη ένταση. Έκπτωτοι αριστοκράτες, πόρνες και μαστροποί συναθροίζονταν σε πανδοχεία, ταβέρνες και πορνεία προκειμένου να πλήξουν τα συμφέροντα της αριστοκρατίας. Ο Κικέρωνας, σε μία ανοιχτή σύγκρουση με τον αντίπαλό του Κατιλίνα, τον κατηγόρησε για ακολούθους «μοιχούς, πόρνους, διαφθορείς της νεολαίας και νεαρούς παραβάτες», ενώ στιγματίσε τη στρατολόγηση εκ μέρους του εκείνων “*qui in tabernis sunt*”, όσων δηλαδή σχετίζονταν με τα ρωμαϊκά ταβερνεία¹²⁷ (Κατ. 4. 8). Οι ηθικά πτωχευμένοι αριστοκράτες, όπως ο Publicius και ο Munatius προκαλούσαν ιδιαίτερη ανησυχία στον Κικέρωνα, καθώς τα χρέη τους στα *porinae* (χαμαιτυπεία) προκαλούσαν κλυδωνισμούς στη ρωμαϊκή δημοκρατία. Ο ίδιος, όπως ήδη είπαμε, ισχυριζόταν ότι ο Κατιλίνας οργάνωσε ένα διεφθαρμένο συνασπισμό στηριζόμενος σε πορνεία και ταβέρνες¹²⁸. Συνεπώς, οι χώροι της βιομηχανίας του πληρωμένου έρωτα στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία χρησιμοποιήθηκαν ως τόποι πολιτικής ίντριγκας και διαπλοκής. Ο Κατιλίνας, εκμεταλλεζόμενος τα όργια και τα συμπόσια που λάμβαναν χώρα σε αυτά τα καταστήματα, επιχείρησε να ενισχύσει την αίσθηση

¹²⁶ Ο Cornelius Cethegus, γεροϋσιαστής και πολιτικός καιροσκόπος, υποχρέωσε τον νεοεκλεγμένο ύπατο Licinius Lucullus, διάδοχο του Σύλλα, να στραφεί «στις δωροδοκίες και την κολακεία», με το πρόσχημα της εδραίωσης της ηγεσίας του ενάντια στον Μιθριδάτη. Ωστόσο, ο Cethegus και η Praecia εξαφανίστηκαν από την πολιτική αρένα με τον ίδιο ρυθμό που εμφανίστηκαν: αστραπιαία (Rauh 2011: 199).

¹²⁷ Η έκφραση αυτή αναφέρεται σε όποιον αποκομίζει όφελος από τις συναναστροφές του με ανθρώπους των χαμαιτυπειών ή κατοικεί εντός αυτών (στο ίδιο: 200).

¹²⁸ Ο Κικέρωνας ισχυρίστηκε ότι ο Cornelius Lentulus (ακόλουθος του Κατιλίνα) τοποθέτησε ένα μαστροπό σε κάθε ταβέρνα, στην απόπειρά του να υποκινήσει δημόσιες αναταραχές (στο ίδιο: 200).

μιας κοινής ταυτότητας στους εμπλεκομένους, ώστε να ταχθούν συνασπισμένα ενάντια στο θεσμό της συγκλήτου (Rauh 2011: 200).

Κατά τη δεκαετία του 50 π.Χ. πληροφορούμαστε από τον Κικέρωνα ότι ο Κλώδιος «ενίσχυσε» τους ακολούθους του με πόρνες, δούλους, κακοποιούς και μονομάχους. Όπως και ο Κατιλίνας, ο Κλώδιος επένδυσε στη χειραγώγηση του όχλου μέσω της στρατολόγησης «ηγετικών στελεχών» από τις ταβέρνες και τα «εργαστήρια» (πορνεία). Την επόμενη δεκαετία, οι άνθρωποι του υποκόσμου έχουν εδραιωθεί, καθώς αποτελούν πλέον τον πυρήνα της πολιτικής υποστήριξης του Μάρκου Αντώνιου. Η «ευυπόληπτη» σύγκλητος θιγόταν από την αδιάντροπη περιφορά της μίμου και *meretrix* (εγγεγραμμένης πόρνης) Cytheris, ερωμένης του Μ. Αντώνιου, στο ίδιο φορείο με τη νόμιμη σύζυγό του (στο ίδιο: 201).

Ωστόσο, πριν οδηγηθούμε σε καθολικά συμπεράσματα, θα ήταν φρόνιμο να εξετάσουμε με σκεπτικισμό αυτές τις «θεωρίες συνωμοσίας», καθώς η πλειοψηφία τους στηρίζεται στους δικανικούς λόγους του Κικέρωνα. Ο ίδιος λοιδορεί όλες τις πολιτικές αντίπαλες μορφές της εξουσίας και είναι κοινός τόπος ότι βάλλει εναντίον τους σε δημόσιες συζητήσεις με απώτερο στόχο να αμαυρώσει υπολήψεις και να πλήξει την αξιοπιστία των εχθρών του (*Εγγ. προεκλ. εκστρ.* 8-9). Η ίδια η ρητορική του, λοιπόν, αποδυναμώνει τα επιχειρήματά του για το επαναλαμβανόμενο μοτίβο των διεφθαρμένων εργατών της βιομηχανίας του πληρωμένου έρωτα, ως ηγετικών στελεχών των συνωμοσιών (Rauh 2011: 201).

Πάντως, οι σύγχρονοι μελετητές δεν απορρίπτουν την ύπαρξη μιας συνωμοσίας το 63 π.Χ. Ωστόσο, τηρούν μία κριτική στάση απέναντι στον αριθμό των τεκμηριωμένων λεπτομερειών που περιβάλλουν τη συνωμοσία του Κατιλίνα. Άλλωστε, οι θεωρίες συνωμοσίας «ενέχουν αρκετή αλήθεια και λογική ώστε να καθίστανται εύλογες. Ένα στοιχείο φιλαλήθειας αναμιγνύεται με ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό φαντασίας» (στο ίδιο: 202).

Ενδεχομένως, πρέπει να αναζητήσουμε της πηγές τις «συνωμοσιολογίας» του Κικέρωνα στις εταίρες της κλασικής Αθήνας και την πιθανή -κατά τον ίδιο- αποσταθεροποιητική επιρροή τους στην κοινωνία¹²⁹. Είναι πιθανό οι ρωμαϊκές πηγές να προσάρμοσαν την προϋπάρχουσα «αιδεολογία» των αθηναίων εταίρων στα δεδομένα

¹²⁹ Ωστόσο, οι ενδείξεις στις αθηναϊκές πηγές για συμμετοχή πορνών και μαστροπών σε πολιτικές συνωμοσίες είναι σαφώς λιγότερες από τις αντίστοιχες ρωμαϊκές. Παρ' όλα αυτά, αυτό το γεγονός δεν ανακούφιζε την υπαρκτή ανησυχία για τη δημόσια ασφάλεια της αθηναϊκής κοινωνίας από τις γυναίκες της σαγήνης (στο ίδιο: 208).

του ρωμαϊκού εμπορευματοποιημένου έρωτα. Εξάλλου, ποιος μπορεί να αμφισβητήσει ότι η διεισδυτική ματιά του Κικέρωνα δεν μιμήθηκε τον δικανικό λόγο του Απολλόδωρου στον *Κατά Νεαίρας*, προσαρμόζοντάς τον στη δική του ρητορική; Την περίοδο του Κικέρωνα και του Σαλλούστιου η πρόσβαση στην πορνογραφική λογοτεχνία των αθηναίων ομολόγων τους ήταν εφικτή. Έτσι, οι συνωμοτικές τάσεις και οι προβληματισμοί που αυτές δημιούργησαν στους αθηναϊκούς κύκλους αποτελούσε δυνητικά μια πρόγευση για τη συνωμοσιολογία της Ρώμης. Ωστόσο, το πρόβλημα της αξιοπιστίας παραμένει, καθώς όσο πιο έκδηλες είναι οι ρωμαϊκές και αθηναϊκές ομοιότητες, τόσο πιο πιθανό είναι οι αυτοκρατορικοί συγγραφείς να κατασκεύασαν τον δικό τους «απονομιμοποιητικό μύθο» μέσα από ένα διαστρεβλωμένο πρίσμα (στο ίδιο: 206, 210).

Τέλος, θα ήταν σκόπιμο να επισημάνουμε ότι οι πληθυσμοί των δύο πόλεων διέφεραν παρασάγγας. Η Ρώμη άγγιζε το 1.000.000 πολίτες τον 1^ο αιώνα, ενώ ο πληθυσμός της Αθήνας δεν ξεπερνούσε τις 150.000 στα μέσα του 4^{ου} αιώνα π. Χ. Αυτή η συντριπτική διαφορά πιθανώς να δικαιολογεί τις διαφορετικές πολιτικές επιδιώξεις (στο ίδιο: 213). Ο υπεράριθμος πληθυσμός των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων στη Ρώμη αδιαμφισβήτητα τον καθιστούσε ανεξέλεγκτο για την άρχουσα τάξη. Συνεπώς, η υποκίνηση ενός κύματος κοινωνικής δυσαρέσκειας και δημόσιων αναταραχών εντός του υπόκοσμου για την εξυπηρέτηση πολιτικών συμφερόντων θα ήταν αρκετά εύκολη.

Κεφάλαιο 5

Η «έκλυση» των ηθών και η παρακμή της Αυτοκρατορίας

Η διαβίωση χιλιάδων ατόμων κλονίστηκε ανεπανόρθωτα τους τελευταίους δύο αιώνες της Δημοκρατίας. Οι Καρχηδονιακοί πόλεμοι και οι εκστρατείες σε Ανατολή και Ελλάδα αύξησαν τις ρωμαϊκές κτήσεις στη λεκάνη της Μεσογείου με αποτέλεσμα την εγκατάλειψη της ρωμαϊκής υπαίθρου και της καλλιέργειάς της. Οι ρωμαϊκές λεγεώνες στελεχώνονται από αγρότες οι οποίοι απουσιάζουν για χρόνια σε πολεμικές συρράξεις και, όταν επιστρέφουν βρίσκουν, μια ανεπανόρθωτα κατεστραμμένη γη. Έτσι, πωλούν τις εκτάσεις τους σε μεγαλογαιοκτήμονες και στρέφονται στην εσωτερική μετανάστευση. Πλήθη συρρέουν στην πόλη της Ρώμης δημιουργώντας ανυπολόγιστα και πολυεπίπεδα προβλήματα στην αυτοκρατορία. Η σιτοδεία, ο παρασιτισμός και οι ασθένειες μαστίζουν τον όγλο, ενώ το πολιτικό διακύβευμα είναι μεγάλο. Σοβαρές αναταραχές, συμπλοκές, εξεγέρσεις, ληστείες, λεηλασίες και δολοφονίες συνταράζουν από άκρη σε άκρη την πόλη μαζί με ένα μόνιμο κλίμα εκφοβισμού να αιωρείται (Salles 2007: 224- 225). Έτσι, η Ρώμη διχάζεται ανάμεσα σε ένα μεγάλο τμήμα πτωχευμένου και εξαθλιωμένου πληθυσμού και σε ένα άλλο εξαιρετικά εύπορο, το οποίο αύξησε δραματικά τον πλούτο του από τη συστηματική λαφυραγωγία των αλληπάλληλων νικηφόρων πολέμων της αυτοκρατορίας. Ο ευνοούμενος αυτός μικρός αριθμός ατόμων εξαναγκάζεται να στηρίζει τη πλειοψηφία του άπορου πληθυσμού. Έτσι, οι συγκρούσεις είναι αναμενόμενες, όπως αναμενόμενη είναι και η άνθιση των παράνομων πρακτικών για την αποκόμιση χρημάτων. Σε αυτήν την παράλληλη κοινωνία που δημιουργείται εντός της Ρώμης, η πορνεία έχει την τιμητική της.

Οι ελληνικές απολαύσεις και ο ελληνικός τρόπος ζωής ασκούν έντονη επιρροή στη διαμόρφωση της ρωμαϊκής κοινωνίας. Η μιμητική τάση των τέρψεων και των ποικίλων απολαύσεων της Αθήνας ευθύνεται μόνο εν μέρει για τη διαμόρφωση των νέων ηθών της αυτοκρατορίας. Ωστόσο, εάν επιχειρούσαμε να συνθέσουμε την τοπογραφία της ρωμαϊκής πορνείας, θα οδηγούμασταν στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχουν στοιχεία για τον «ηθικό διαχωρισμό της σε ζώνες». Αντ' αυτού, κατανέμεται αδιακρίτως σε ολόκληρη την πόλη, σε ένα ευρύτατο φάσμα της δημόσιας σφαίρας: αγορά, λουτρό, ναοί, δημόσια κτήρια (Glancy- Moore 2011: 555- 556). Το *Forum* αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα: παράνομες συναλλαγές, άτομα του υποκόσμου και εξαθλιωμένες πόρνες από τη Συρία και την Αίγυπτο στοιβάζονται στις

κακόφημες, ρυπαρές συνοικίες της Σοβώρας και του Βήλαβρου αναζητώντας οποιονδήποτε μπορεί να προσφέρει δύο ασφάλια.

Η διαφθορά, όμως, και η «έκλυση» των ηθών δεν περιορίζεται εκεί. Εκπορνευόμενες γυναίκες κυκλοφορούν στα κοιμητήρια στην περιφέρεια της πόλης¹³⁰, αλλά και εντός αυτής, στα δύσοσμα δρομάκια και τις ακαθαρσίες, παρασύροντας δούλους και περαστικούς εντός των ιερών για μια σύντομη συνουσία για μερικά σιστέρτια (Vanoyeke 2006: 119). Οικονομικά εξαθλιωμένες Ρωμαίες, χήρες, απελεύθερες και δούλες στελεχώνουν τα ποικίλα πορνεία, πανδοχεία, τις ταβέρνες και τα λουτρά της πόλης συμπληρώνοντας τον καμβά της πορνείας.

Η πορνεία, λοιπόν, απλώς είναι η κορυφή «μιας ολισθηρής πλαγιάς» και όχι η αιτία της εξαθλίωσης και της ελευθεριότητας της ρωμαϊκής κοινωνίας. Το πορνείο αποτελεί έναν προσδιορισμένο ελεγχόμενο χώρο της σεξουαλικής διαθεσιμότητας. Οι παρεχόμενες υπηρεσίες των οίκων ηδονής απευθύνονται σε άνδρες χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων και δούλων, σε απόσταση από τη θέση της ελίτ. Η χυδαιότητα των εν λόγω χώρων, σύμφωνα με την ετερότητά τους, οδήγησαν στη νομιμοποίησή τους και την καθιέρωση ευνοϊκών νομοθετικών ρυθμίσεων. Οι γυναίκες βυθίζονται στην αθλιότητα, προβάλλοντας ως χρηστικό αντικείμενο την κοινωνική τους αναγκαιότητα. Έτσι, εξακολουθούν να παραμένουν στο ευρύτερο πλαίσιο της περιφρόνησης και της περιθωριοποίησης από την ρωμαϊκή κοινωνία (Flemming 1999: 44- 45).

Σε αυτό το περιθώριο εντάσσονται οι προαγωγοί των πορνών. Οι απεχθείς αυτοί δουλέμποροι-εκμαυλιστές νεαρών κοριτσιών, παρόλο που αποκομίζουν μεγάλα χρηματικά οφέλη από την μαστροπεία, κατατάσσονται στο χαμηλότερο στρώμα της ρωμαϊκής κοινωνίας. Άλλωστε, στο πρόσωπό τους αντικατοπτρίζεται η διαφθορά της Συρίας, της Αιγύπτου και της Μ. Ασίας. Το ατιμωτικό τους επάγγελμα (lenocinium) τους αποκλείει αυτόματα από οποιοδήποτε δημόσιο λειτούργημα, δεν προστατεύονται από τη νομοθεσία, στερούνται των πολιτικών τους δικαιωμάτων και αντιμετωπίζονται με εξαιρετική περιφρόνηση από τους ρωμαίους πολίτες (Vanoyeke 2006: 103). Μολαταύτα, το νομικό σύστημα, αν και θολό σε αρκετά σημεία, αντιμετωπίζει ως

¹³⁰ Οι ελευθεριάζουσες γυναίκες σύχναζαν στο νεκροταφείο του Εσκιλίνου έως την περίοδο του Αυγούστου. Στο εν λόγω νεκροταφείο οι επαίτες σιτίζονται από τις προσφορές που προορίζονται για τους νεκρούς, ενώ οι ληστές φυλάσσουν τη λεία τους εντός των ταφικών μνημείων (Vanoyeke 2006: 119).

αναγνωρισμένες φορολογούμενες ομάδες προαγωγούς και πόρνες (Flemming 1999: 50).

Η πορνεία νοείται ως μια οικονομική πράξη, μια συνδιαλλαγή σεξουαλικού χαρακτήρα. Τα οικονομικά της υπόβαθρο είναι πολυσύνθετο και ενέχει τη σεξουαλική διαθεσιμότητα των εκδιδομένων γυναικών. Αποτελεί πηγή εσόδων για το σύνολο των εμπλεκομένων με αυτήν, εκτός από τις ίδιες τις γυναίκες του αγοραίου έρωτα. Εκείνες άλλωστε γίνονται αντιληπτές μόνο ως αναλώσιμα, προσβάσιμα σε όλους αντικείμενα, τα οποία απορρίπτονται αμέσως μετά τη χρήση. Συνεπώς, οι πόρνες δεν νοούνται ως εργαζόμενες αλλά ως σεξουαλικά αντικείμενα. Εντός αυτού του πλαισίου η πνευματική ελίτ στοιχειοθετεί μια εικόνα της πορνείας ιδωμένη από τη δική της οπτική γωνία: μια πορνεία σύμφυτη με τη δουλεία, της οποίας τα κέρδη μεταβαίνουν απευθείας στους μαστροπούς και του ιδιοκτήτες των διαφόρων οίκων ηδονής.

Στην αντίπερα όχθη των εκδιδομένων γυναικών βρίσκονται οι ιδιαίτερες καλλιεργημένες εταίρες. Πρόκειται για απελεύθερες γυναίκες από τη Φρυγία και τη Συρία, έκθετα κορίτσια αλλά και Ρωμαίες ευγενικής καταγωγής, των οποίων οι οικογένειές έχουν στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα. Μολονότι ο θεσμός του εταιρισμού δεν βρίσκει την πλήρη αντιστοιχία του στην Αθήνα, καθώς οι ίδιες δεν βρίσκονται στο επίπεδο της Ασπασίας, της Φρύνης και της Λαΐδας, διαθέτουν μουσική προπαίδεια και γνώσεις λογοτεχνίας και ποίησης. Επιπλέον, κατέχουν τον πορνικό λόγο και την τέχνη της σαγήνης, απαραίτητα στοιχεία για την προσέλκυση εύρωστων εραστών. Αντίστοιχα με τις αθηναίες ομολογές τους, κινούνται στην αβέβαιη οικονομία του δώρου και επιτυγχάνουν να αποκομίσουν τεράστια χρηματικά οφέλη από τη μίσθωση των ερωτικών τους υπηρεσιών. Συνήθως συγκατοικούν με τις μητέρες τους ή βρίσκονται υπό την επίβλεψη κάποιου μαστροπού, όταν φυσικά δεν συντηρούνται εξολοκλήρου από κάποιον εύπορο νεαρό. Η εταίρα υπόσχεται την αποκλειστική σεξουαλική πρόσβαση στο σώμα της και τον χρόνο της, αφήνοντας να αιωρείται όμως πάντοτε και η πιθανότητα άρνησης της παροχής υπηρεσιών της. Άλλωστε, αυτή η ιδιότυπη κοινωνική και οικονομική της ανεξαρτησία καθιστούσε τα θέλητρά της «μη ελεγχόμενα» για μεγάλες περιόδους (Glancy- Moore 2011: 553).

Παρόλο που έως και τον 2^ο αιώνα π.Χ. οι εταίρες δεν συνοδεύουν επιφανείς άνδρες στα συμπόσια, σύντομα η αντίληψη αυτή αλλάζει. Έτσι, στα ρωμαϊκά συμπόσια αποκαλύπτεται η έντονη ανδρική επιθυμία να ελέγξουν μια γυναίκα της οποίας η ελευθερία πηγάζει από τη μη ένταξη της στους κύκλους των πολιτών. Οι εταίρες έχουν περισσότερη ελευθερία και εξουσία εντός του συμποσίου, από τους υπόλοιπους

συνδαιτημόνες, μολονότι κινούνται εκτός των ορίων της ευπρεπούς κοινωνικής ζωής (James 2005: 224- 225). Εάν θεωρήσουμε ότι η εταίρα κινείται στην αίγλη και την επωνυμία του συμποσίου, τότε η πόρνη κινείται στην εξαθλίωση και την ανωνυμία του δρόμου. Η πόρνη εντάσσεται στον κόσμο της ανταλλαγής και της εμπορευματοποίησης των υπηρεσιών και όχι στην αμφιταλαντευόμενη οικονομία του δώρου του εταιρισμού.

Ως εκ τούτου, η αναζήτηση της ηδονής στα ρυπαρά δρομάκια της πόλης ή τις φημισμένες συνοικίες των εταιρών επέφερε περισσότερα οφέλη από ό,τι κινδύνους στους επίδοξους εραστές. Ιδιαίτερος αυστηρές κυρώσεις προασπίζουν τις συζυγικές ενώσεις και προάγουν τη διαφύλαξη της απόκτησης νόμιμων τέκνων και της καθαρότητας του αίματος. Για ποιο λόγο άλλωστε να διακινδυνεύεις για τον έρωτα μιας ματρώνας, όταν αναρίθμητες κοπέλες διέθεταν τον εαυτό τους; Συνεπώς, η νόμιμη μονογαμία ήταν ουσιαστικά μια προκαλυμμένη πολυγαμία, μέσω της οποίας εξασφαλιζόταν η νομική και θρησκευτική ακεραιότητα της οικογένειας (Crimal 1990: 151).

Εν ολίγοις, η σαρκική συνεύρεση δεν χαρακτηρίζεται από μόνη της ως ωφέλιμη ή επιβλαβής. Αντίθετα, η ταξινόμησή της σε θετική ή αρνητική εξαρτάται αποκλειστικά από το άτομο με το οποίο συντελείται και τις συνέπειες που αυτή η επιλογή μπορεί να επιφέρει. Δεν θεωρείται, λ.χ., «εγκληματικό» να ερωτοτροπείς με μια εταίρα, μια απελεύθερη ή ακόμη και μια δούλη, εφόσον έχεις εξασφαλίσει την ακεραιότητα της παρουσίας σου (στο ίδιο: 13). Εξάλλου, οι πόρνες συμβάλλουν στην διατήρηση της απαιτούμενης απόστασης των θερμόαιμων νεαρών από τις ευυπόληπτες δέσποινες, προστατεύοντας τον θεσμό του γάμου.

Παρατηρούμε, εντέλει, ότι η αντίληψη για τον θεσμό του γάμου παραμένει η ίδια με εκείνη της Αθήνας. Οι ρωμαίες δέσποινες, όμως, δεν περιορίζονταν στον γυναικωνίτη των αθηναίων ομολόγων τους, αλλά δραστηριοποιούνταν εντός και εκτός αυτού. Οι ίδιες απολάμβαναν ένα εύρος κοινωνικών δικαιωμάτων, ενώ διατηρούσαν ένα ενεργό ρόλο στον ρωμαϊκό οίκο. Ωστόσο, ο γάμος αποτελεί μια απλή μεταβίβαση εξουσίας από τον *pater familias* στον σύζυγο, ενώ η νομική υπόσταση της ρωμαίας συζύγου των μεσαίων και χαμηλότερων στρωμάτων εξαρτάται από την δυνατότητα καταβολής προίκας. Η αδυναμία καταβολής μετέτρεπε την σύζυγο σε παλλακίδα και τα τέκνα δεν μπορούσαν να αναγνωριστούν νομικά έως την εποχή του Κωνσταντίνου.

Εκτός από τον μέσο ρωμαίο πολίτη, τους ξένους και τους δούλους, ο κόσμος της φιλεραστίας φαίνεται να επηρεάζει και τους κύκλους της αριστοκρατίας. Η ροπή στις απολαύσεις και την ακολασία δεν αφήνει ασυγκίνητους ούτε τους

αυτοκράτορες: συμβιώνουν με πόρνες και εταίρες και δεν διστάζουν να τις περιφέρουν στην πόλη. Διαμορφώνουν εντός των οίκων τους πορνεία που προσομοιάζουν στις κακόφημες συνοικίες του αγοραίου έρωτα και ως μαστροποί διατηρούν *meretrices*, έτοιμες να καλύψουν τις σαρκικές ανάγκες των ίδιων, του φιλικού τους κύκλου, αλλά και όσων προτίθενται να πληρώσουν αδρά για μια ερωτική συνεύρεση. Το παράδειγμα των αυτοκρατόρων ακολουθούν και αρκετές σύζυγοι και οι θυγατέρες τους, με τρανταχτά παραδείγματα εκείνα της αυτοκράτειρας-πόρνης Μεσσαλίνας και της Ιουλίας, αντίστοιχα.

Τέλος, η επιρροή των εκπορνευόμενων γυναικών και ιδιαίτερος των εταιρών ήταν καταλυτική στους κύκλους της αριστοκρατίας, με αποτέλεσμα πολύ γρήγορα να εμπλακούν εμμέσως αλλά ενεργά στην πολιτική. Η ιδιότητά τους περιπλέκεται, καθώς έχουν ρόλο συμβούλου ή παραινέτη σε συνωμοσίες, ή απλώς λειτουργούν ως πρόσχημα για τη στοιχειοθέτηση κατηγοριών σε βάρος πολιτικών αντιπάλων; Το παράδειγμα της Πραικίας είναι ενδεικτικό, καθώς η ίδια προώθησε την πολιτική σταδιοδρομία του Πομπηίου. Δωροδοκίες και κατευθυνόμενες ψήφοι δομούν την πολιτική σκηνή της Ρώμης και λειτουργούν για αρκετούς (λ.χ., τον Κικέρωνα) ως εφιαλτήριο για τη στοιχειοθέτηση κατηγοριών εναντίων των πολιτικών του αντιπάλων.

Επίλογος

Η Αθήνα του Περικλή διάγει την πιο δημιουργική κοινωνική, πολιτική και οικονομική της περίοδο. Εντός αυτού του κλίματος ακμής, ευνομίας και ευφορίας, η πορνεία ανθεί. Οι ακόρεστες σαρκικές επιθυμίες πολιτών και ξένων προβληματίζουν την αθηναϊκή δημοκρατία, η οποία καλείται να αντιμετωπίσει τη σεξουαλική ασωτία των επίδοξων εραστών και τη διαθεσιμότητα των εκδιδομένων γυναικών. Στο εσωτερικό μιας τόσο έντονα φοβικής δημοκρατίας η ανασφάλεια για την πιθανή νόθευση του σώματος του πολιτών διατρέχει όλους τους κοινωνικούς θεσμούς. Η εισαγωγή της αυστηρότατης νομοθεσίας του Σόλωνα και των βαρύτατων κυρώσεων επιχειρεί, αλλά δεν επιτυγχάνει να προασπίσει τον θεσμό του γάμου στο βαθμό που επιθυμούν οι Αθηναίοι. Παρόλο που λήφθηκαν αρκετά μέτρα κανένα δεν αποτέλεσε ένα καταλυτικό εγχείρημα πρόληψης ή περιορισμού του θεσμού. Από τη μια πλευρά, μαστροποί και εταίρες συστηματικά επιχειρούν την εισχώρηση αυτών και των τέκνων τους στους κύκλους των πολιτών, ενώ, από την άλλη πλευρά, σύζυγοι φαίνεται να ευνοούνται από την εκπόρνευση των γυναικών τους.

Η αντίληψη που αποκτά ο σημερινός μελετητής για την πορνεία και τη γυναικεία σεξουαλικότητα είναι ιδωμένη μέσα από την προοπτική της ανδροκρατούμενης ελίτ κλασικής Αθήνας. Συνεπώς, οι γνώσεις μας είναι μονομερείς και αφορούν μόνο τη μία όψη του νομίσματος. Μολονότι είναι γνωστό ότι οι κωμωδιογράφοι χαρακτηρίζονται από μία τάση υπερβολής, δεν παραποιούν εντελώς την πραγματικότητα ούτε κινούνται ιδιαίτερος μακριά από αυτή, καθώς αντλούν τη θεματολογία τους από οικεία βιώματα των θεατών διογκώνοντάς τα μέσα στα πλαίσια του δημιουργικού τους οίστρου. Αντίστοιχα, οι ρήτορες, οι φιλόσοφοι και οι πεζογράφοι στοιχειοθετούν τον θεσμό της πορνείας μέσα από το δικό τους πρίσμα, συχνά υποκινούμενο από ίδιον όφελος, είτε πολιτικό είτε οικονομικό είτε προσωπικό (ερωτικό ενδιαφέρον για κάποια εταίρα).

Η αποπνικτική αστυνόμευση των πολιτών μεταξύ τους καλλιεργεί μια μόνιμη ανησυχία μήπως κάποιος χαρακτηρίσει τον συμπολίτη του «δούλο» των σαρκικών ηδονών. Οποιοσδήποτε μπορεί να κατηγορήσει τον οποιοδήποτε και να τον σύρει σε δίκη. Δίκες που τις περισσότερες φορές κρύβουν ένα προσωπικό όφελος του ενάγοντος σε βάρος του εναγόμενου. Ωστόσο, η κατηγορία για εκπόρνευση φαίνεται να είναι προσφιλής ανάμεσα στους αθηναϊκούς κύκλους και τις συζητήσεις των κουρείων.

Μολαταύτα, ο αναγκαίος κατά τα άλλα θεσμός της πορνείας μπορούσε να δράσει αντίστροφα στην πολιτεία: το όφελός της από τη φορολόγηση, μπορούσε να μετατραπεί σε μεγάλη ζημία, στην περίπτωση που οι εύρωστοι πολίτες μπλέκονταν στα δίχτυα του θολού και αβέβαιου κόσμου του εταιρισμού και κατασπαταλούσαν την πολύτιμη για την εύρυθμη λειτουργία της πόλης περιουσία τους σε αφροδίσιες απολαύσεις και όχι, για παράδειγμα, στον εξαρτισμό του αθηναϊκού στόλου.

Είναι προφανές, λοιπόν, ότι η ικανοποίηση των γενετήσιων αναγκών δεν αποτέλεσε για την αθηναϊκή αριστοκρατία μια εφήμερη, σύντομη και περιστασιακή ενασχόληση. Αντίθετα, αναζητούσαν την ποιοτική συντροφιά των καλλιεργημένων και καλλίγραμμων εταιρών που μπορούσαν να τους προσφέρουν πνευματική ανάταση παράλληλα με τη σαρκική ικανοποίηση των ορμών τους. Ο εταιρισμός φαίνεται να μην άφησε κανέναν επιφανή πολίτη ασυγκίνητο και απασχόλησε όλο το φάσμα της αθηναϊκής κοινωνίας, ακόμη και τον ίδιο τον Περικλή, λειτουργώντας συχνά ως συμπλήρωμα ή υποκατάστατο του γάμου. Οι εταίρες άφησαν ανεξίτηλα το στίγμα τους στην αθηναϊκή δημοκρατία και δημιούργησαν μια παράλληλη κοινωνία εντός της ήδη υπάρχουσας. Επιπλέον, οι εταίρες συγκέντρωναν όλες εκείνες τις ιδιότητες, οι οποίες έρχονταν σε πλήρη αντιδιαστολή με την κοινωνική υπόσταση της Αθηναίας αστής: η εταίρα ήταν αυτό που δεν θα μπορούσε ποτέ να γίνει η αθηναία σύζυγος, και το αντίστροφο.

Η Αθήνα αποτέλεσε τον καταλύτη στις ωσμώσεις που δημιουργήθηκαν μεταγενέστερα στη ρωμαϊκή κοινωνία; Ας μην εξάγουμε βεβιασμένα συμπεράσματα. Ένας βίος βυθισμένος στην απόλαυση και τον ηδονισμό ήταν εξορισμού κατακριτέος στην κλασική Αθήνα. Μια αντίληψη που φαίνεται να απέχει παρασάγγας από την αντίστοιχη της αυτοκρατορίας.

Η Ρώμη περί τα τέλη της ρεπουμπλικανικής και τις αρχές της αυτοκρατορικής εποχής είναι μια πόλη ακολασίας και απολαύσεων. Η ίδια η Ρώμη «εκπορνεύεται». Ο κόσμος της φιλεραστίας διατρέχει όλα τα επίπεδα της κοινωνίας, με ένα κλίμα εκφυλισμού να πλανάται σε ολόκληρη την πόλη. Αποτέλεσε η Ρώμη μια προέκταση της Αθήνας και η εισαγωγή των νέων ηθών ένα «κακό παράδειγμα», όπως αναφέρει η Salles, που οδήγησε τη ρωμαϊκή κοινωνία να ολισθήσει στη διαφθορά και την ακολασία; Θα ήταν επίφοβο και πιθανώς εσφαλμένο να ισχυριστούμε ότι η παρακμή της αυτοκρατορίας οφείλεται αποκλειστικά στην «έκλυση» των ηθών και το αχαλίνωτο πάθος της αριστοκρατίας για έναν πολυτελή βίο. Το πραγματικό αίτιο πιθανώς να

βρίσκεται στη ατέρμονη λαφυραγωγία του έως τότε γνωστού αρχαίου κόσμου, ως αποτέλεσμα των αλλεπάλληλων νικηφόρων πολέμων. Οι κοινωνικές δομές αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν στη νέα αυτή κατάσταση, στην οποία περιήλθε η αυτοκρατορία: ο πλούτος διανεμήθηκε στις ανώτερες ολιγάριθμες και αντιπαραγωγικές τάξεις, ενώ οι πληβείοι που αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία λιμοκτονούσαν με αποτέλεσμα να στραφούν στον παρασιτισμό και την πορνεία για να επιβιώσουν.

Εντούτοις, η Ρώμη δεν απομακρύνθηκε από τους κεντρικούς άξονες εντός των οποίων δομήθηκε η πορνεία στην Αθήνα. Οι αποκλίσεις είναι ελάχιστες με σημαντικότερη ίσως τη διαφοροποίηση ως προς την αντίληψη του εταιρισμού. Η Αθήνα αποθέωσε τις εταίρες και τις κατέταξε στην κορυφή του αγοραίου έρωτα, ενώ η Ρώμη, από την πλευρά της, διατήρησε μια πιο συντηρητική στάση επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον της κυρίως στις κοινές πόρνες, πιθανώς λόγω του υπερπληθυσμού τους. Μολαταύτα, η ποιότητα του εταιρισμού δεν μειώθηκε στην αυτοκρατορία, παρόλο που τα ελευθεριάζοντα ήθη προέβαλλαν και προωθούσαν τις οργιαστικές συνευρέσεις. Η πιο χαρακτηριστική αντίθεση ανάμεσα στη ρωμαϊκή και αθηναϊκή αντίληψη της πορνείας περιστρέφεται γύρω από το δίπολο δημόσιο-ιδιωτικό: η πορνεία διατρέχει την αθηναϊκή δημοκρατία σχεδόν αποκλειστικά ως δημόσια πρακτική, ενώ στην αυτοκρατορική Ρώμη η πορνεία εξίσου αποτελεί και μια ιδιωτική υπόθεση, καθώς οι αυτοκράτορες και οι αριστοκράτες διατηρούν οικιακά πορνεία. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η σφαίρα του δημόσιου συμπλέκεται με τη σφαίρα του ιδιωτικού βίου, σε βαθμό που δεν είναι πλέον ευδιάκριτος ο διαχωρισμός τους.

Ωστόσο, αρκετές είναι οι όψεις του θεσμού της πορνείας που απομένουν να μελετηθούν. Για παράδειγμα, δεν υφίσταται καμία άμεση ή έμμεση αναφορά στη συνύπαρξη ιερού και βέβηλου στην Αθήνα, σε αντίθεση με τις αρκετές αναφορές στην Ρώμη. Ποια είναι η κρατούσα αντίληψη που επιτρέπει στις πόρνες των ρυπαρών και δύσοσμων στενών δρόμων να συνουσιάζονται αδιάντροπα επάνω στις ταφές των προγόνων των Αθηναίων, για τους οποίους οι ίδιοι έτρεφαν συναισθήματα σεβασμού; Το ιερό νεκροταφείο του Κεραμεικού λειτουργούσε ως υπαίθριος οίκος ηδονής, προσβάσιμος σε όλους τους πολίτες και ξένους, ανεξαρτήτως κοινωνικού, οικονομικού ή πολιτικού επιπέδου, και φιλοξενούσε ποικίλες ερωτικές συνευρέσεις. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα ιδιότυπο «πορνείο», του οποίου η διττή λειτουργία ήταν κοινό μυστικό

στη συντηρητική κατά τα άλλα αθηναϊκή δημοκρατία; Με ποιον τρόπο έγινε η επιλογή της εν λόγω συνοικίας από τον Σόλωνα για την οικοδόμηση της πλειοψηφίας των δημόσιων πορνείων;

Σε ένα περαιτέρω επίπεδο, πρέπει να αναρωτηθούμε για την ανοχή που επιδείκνυε η ρωμαϊκή αριστοκρατία στην εκπόρνευση των γυναικών-συζύγων και τη νόθευση του αίματος, με τέκνα τα οποία πιθανώς να προέρχονταν από την σαρκική ένωση με κάποιον δούλο ή αναξιοπαθούντα. Με εξαίρεση τον Κλαύδιο, ο οποίος δολοφόνησε τη σύζυγό του Μεσσαλίνα και τον Αύγουστο, ο οποίος εξόρισε τη θυγατέρα του Ιουλία, οι υπόλοιποι αυτοκράτορες αλλά και η αριστοκρατία της Ρώμης πώς αντέδρασαν στην παρατεταμένη εκπόρνευση των γυναικών και συγγενών τους;

Εν κατακλείδι, τα ερωτήματα που γεννώνται είναι αρκετά και ο δρόμος που έχει να διανύσει ακόμη η μελέτη της γυναικείας πορνείας και των κοινωνικών όψεών της σε Αθήνα και Ρώμη αρκετά μεγάλος. Άλλωστε, η πρακτική της πορνείας αποτέλεσε έναν σημαντικό θεσμό στις αρχαίες αυτές κοινωνίες, επηρεάζοντας καθοριστικά την ιστορική τους διαδρομή. Συνεπώς, η πορνεία αξιώθηκε έως σήμερα ένα μικρό μόνο μερίδιο από την αίγλη τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

-Balsdon, D. V. P. J. (1982) *Ρωμαίες Γυναίκες. Η ιστορία και τα έθιμά τους*, (μτφρ. Νίκος Πετρόχειλος), Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ

-Boardman, J. (2001) *Αθηναϊκά Μελανόμορφα Αγγεία*, (μτφρ. Όλγα Χατζηαναστασίου), Αθήνα: Καρδαμίτσα

-Brule, P. (2003) (2001) *Women of Ancient Greece*, (μτφ. Antonia Nevill), Edinburg: Edinburg University Press

-Budin, S. L. (2008) *The myth of sacred prostitution in antiquity*, New York: Cambridge

-Bullough, V. and B. (1993) *Women and Prostitution. A social history*, New York: Prometheus Books

-Criminal, P. (1990) *Ο έρωτας στην Αρχαία Ρώμη*, (μτφρ. Νίκος Μ. Τσαγκάς), Αθήνα: Παπαδήμα

-Calame, C. (2006) *Ο έρωτας στην Αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Αναστάσιος Αγγ. Στέφος), Αθήνα: Μεταίχμιο

-Cantarella, E. (1987) (1981) *Pandora's Daughters*, (μτφρ. Maureen B. Fant), USA: The Johns Hopkins University Press

-Cantarella, E. (1998) *Οι γυναίκες της Αρχαίας Ελλάδας*, (μτφρ. Παναγιώτης Δ. Δημάκης), Αθήνα: Παπαδήμας

-Cohen, D. (1999) *Νόμος, Σεξουαλικότητα και Κοινωνία*, (μτφρ. Π. Πασχίδης), Αθήνα: Κάτοπτρο

-Cohen, E. E. (2015) *Athenian prostitution: the business of sex*, New York: Oxford University Press

-Corner, S. (2011) “Bringing the Outside In: The Andron as Brothel and the Symposium’s Civic Sexuality”, στο Clazebrook, A & Henry M. M. (επιμ.), *Greek prostitutes in the ancient Mediterranean, 800BCE-200CE*, Madison: University of Wisconsin Press, σ. 60- 79

-Davidson, J. (2003) *Αρχαίοι Αθηναίοι. Ηδονές, καταχρήσεις και πάθη*, (μτφρ. Χίλντα Παπαδημητρίου), Αθήνα: Περίπλους

-Duncan, A. (2006) “Infamous Performers: Comic Actors and Female Prostitutes in Rome”, στο Faraone, A. C. & Mc Clure, K. L. (επιμ.), *Prostitutes and courtesans in the ancient world*, Madison: University of Wisconsin Press, σ. 252- 273.

-Edwards, C. (1997) “Unspeakable Professions: Public Performance and Prostitution in Ancient Rome”, στο Hallet, P. J & Skinner B. M. (επιμ.), *Roman sexualities*, New Jersey: Princeton

-Feitosa, C, L. (2013) *The Archaeology of Gender, Love and Sexuality in Pompeii*, England: Information Press

-Flaceliere, R. (2009) *Ο έρωτας στην Αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Αντρέας Καραντώνης), Αθήνα: Παπαδήμας

-Flemming, R. (1999) “Quae Corpore Quaestum Facit: The Sexual Economy of Female Prostitution in the Roman Empire”, στο *The Journal of Roman Studies*, v. 89, σ. 38- 61.

-Foucault, M. (2013) *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η χρήση των ηδονών*, τ.2, (μτφρ. Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Πλέθρον

-Gilhuly, K. (2009) *The feminine matrix of sex and gender in Classical Athens*, New York: Cambridge University Press

-Glancy, A. J., Moore, D. S. (2011) “How typical a Roman prostitute is Revelation’s “Great Whore”?”, στο *Journal of Biblical Literature*, τ.130, α. 3, σ. 551- 569.

-Glazebrook, A. (2011) "Porneion: Prostitution in Athenian Civic Space", στο Glazebrook, A & Henry M. M. (επιμ.), *Greek prostitutes in the ancient Mediterranean, 800BCE-200CE*, Madison: University of Wisconsin Press, σ. 34- 59

-Graeber, D. (2011) *Χρέος. Τα πρώτα 5.000 χρόνια*, (μτφρ. Γιάννης Βογιατζής, Γιώργος Καράμπελας, Γιάννης Πεδιώτης), Αθήνα: Στάσει Εκπίπτοντες

-Halperin, M. D. (1990) *One hundred years of homosexuality*, Great Britain: Routledge

-Herter, H. (2007) «Εταίρες και πόρνες», στο Arrigoni, G.(επιμ.), *Οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Μ. Ανδρονίκου, Ε. Δουλάμη, Α. Κεφαλά), Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σ. 403- 434.

-Hooker, T. J. (1996) *Εισαγωγή στη Γραμμική Β*, (μτφρ. Χαράλαμπος Ε. Μαραβέλιας), Αθήνα: ΜΙΕΤ

-James, L., S. (2006) "A Courtesan's Choreography: Female Liberty and Male Anxiety at the Roman Dinner Party", στο Faraone, A. C. & Mc Clure, K. L. (επιμ.), *Prostitutes and courtesans in the ancient world*, Madison: University of Wisconsin Press, σ. 224-251.

-Kamen, D. (2014) «Sale for the purpose of freedom: Slave- Prostitutes and manumission in ancient Greece», στο *The Classical Journal*, τ. 109, No. 3, σ. 281-307

-Καρζής, Θ. (1997) *Η γυναίκα στην αρχαιότητα. Προϊστορία- Ανατολικοί Πολιτισμοί Ελλάδα- Ρώμη*, Αθήνα: Φιλippότη

-Keuls, C. E (1993) *The Reign of the Phallus: Sexual Politics in Ancient Athens*, Berkley: University of California Press

-Knigge, U. (1990) *Ο Κεραμεικός της Αθήνας. Ιστορία- Μνημεία- Ανασκαφές*, (μτφρ. Αλίκη Σεϊρλή), Αθήνα: Κρήνη

-Kurke, L. (1999) *Coins, Bodies, Games and Gold. The politics of meaning in archaic Greece*, USA: Princeton University Press

-Κυριακόπουλος, Π. (2002) *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική

-Λεντάκης, Α. (1990) *Ιερά Πορνεία*, Αθήνα: Δωρικός

-Λεντάκης, Α. (1998) *Ο έρωτας στην Αρχαία Ελλάδα: η πορνεία*, τ.3, Αθήνα: Καστανιώτης

-Λεντάκης, Α. (1999) *Ο έρωτας στην Αρχαία Ελλάδα: οι εταίρες*, τ.4, Αθήνα: Καστανιώτης

-Light, H. (1942) *Sexual Life in Ancient Greece*, London: George Routledge and Sons

-Μαντάς, Κ. (2009) *Η θέση της γυναίκας στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο στην ύστερη αρχαιότητα. Αστεακή παρακμή και γυναικεία δύναμη: η νέα θέση της γυναίκας στον υπό την ρωμαϊκή κυριαρχία ελληνικό κόσμο*, Ρόδος: Βερέττα

-Mauss, M. (1979) *Το Δώρο. Μορφές και Λειτουργίες της Ανταλλαγής στις Αρχαϊκές Κοινωνίες*, (μτφρ. Άννα Σταματοπούλου- Παραδέλλη), Αθήνα: Καστανιώτη

-Mc Clure, L. (2009) *Συμποσιακές εταίρες: φυλετική και ελληνική λογοτεχνική κουλτούρα στον Αθήναιο*, (μτφρ. Α. Γρηγοριάδου), Αθήνα: Ενάλιος

-Mc Ginn, T. (2007) *The economy of prostitution in the Roman World. A Study of Social History and Brothel*, USA: The University of Michigan Press

-Μπάνου, Σ. Ε.- Μπουρνιάς Κ. Α. (2014) *Κεραμεικός*, Αθήνα: Κοινωφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση

-Omitowoju, R. (2002) *Rape and the politics of consent in classical Athens*, United Kingdom: Cambridge University Press

-Pomeroy, B. S. (2008) *Θεές, Πόρνες, Σύζυγοι και Δούλες*, (μτφρ. Μάριος Μπλέτας), Αθήνα: Καρδαμίτσα

-Rauh, K. N. (2011) “Prostitutes, Pimps and Political Conspiracies during the Late Roman Republic”, στο Clazebrook, A & Henry M. M. (επιμ.), *Greek prostitutes in the ancient Mediterranean, 800BCE-200CE*, Madison: University of Wisconsin Press, σ. 197- 221.

-Reinsberg, C. (2008) *Γάμος, Εταίρες και Παιδευαστία στην Αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Δ. Γ. Γεροβασίλης, Μ. Pfreimter), Αθήνα: Παπαδήμας

-Robinson, H. (χ.χ) *The Latine Phrases of Winchester School*, London: Humphrey Moseley

-Robson, J. (2013) *Sex and sexuality in Classical Athens*, USA: Edimburg University Press

-Roy, J. (1997) “An alternative Sexual Morality for Classical Athenians”, στο *Greece and Rome*, v. 44, No. 1, σ. 11-22.

-Salles, C. (2007) *Η άλλη όψη της αρχαιότητας. Ο υπόκοσμος*, (μτφρ. Κώστας Τσιταράκης), Αθήνα: Παπαδήμας

-Sanger, W. W. (2013) *The History of Prostitution*, Gutenberg: Cambridge Press

-Strong, A. R. (1997) *The most shameful Practise: Temple Prostitution in the Ancient Greek World*, USA: UMI

-Στεφάνου, Γ. (1983) *Οι εταίρες*, Αθήνα: Μπάϋρον

-Vanoyeke, V. (2006) *Η πορνεία στην Ελλάδα και την Ρώμη*, (μτφρ. Λήδα Παλλαντίου), Αθήνα: Παπαδήμας

ΠΗΓΕΣ ΣΕ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Αθήναιος, *Δειπνοσοφιστές*, τ. 13, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1998, Αθήνα: Κάκτος

Αισχύνης, *Κατά Τιμάρχου*, μτφρ. Σταμ. Βουλαρινού, 1971, Αθήνα: Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός

Αλκίφρων, *Επιστολαί Εταιρών*, τ. 4, μτφρ. Γ. Μπαρουξής, 2007, Αθήνα: Το Ποντίκι

Αντιφών ο Ραμνούσιος, *Φαρμακεία κατά της μητριάς*, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1996, Αθήνα: Κάκτος

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, τ. 8, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1993, Αθήνα: Κάκτος

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, μτφρ. Ανδρ. Παναγόπουλος, 1999, Αθήνα: Αίολος

Αριστοφάνης, *Βάτραχοι*, μτφρ. Π. Μάτεσις, 1997, Αθήνα: Καστανιώτης

Αριστοφάνης, *Ειρήνη*, μτφρ. Π. Μάτεσις, 1997, Αθήνα: Καστανιώτης

Αριστοφάνης, *Θεσμοφοριάζουσαι*, μτφρ. Π. Μάτεσις, 1997, Αθήνα: Καστανιώτης

Αριστοφάνης, *Όρνιθες*, μτφρ. Π. Μάτεσις, 1997, Αθήνα: Καστανιώτης

Αριστοφάνης, *Σφήκες*, μτφρ. Π. Μάτεσις, 2007, Αθήνα: Καστανιώτης

Αριστοφάνης, *Πλούτος*, μτφρ. Ανδρ. Ζούλας, 2009, Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού

Αριστοφάνης, *Εκκλησιαζούσες*, μτφρ. Φ. Γιοφύλλη, χ. χ, Αθήνα: Μαρή

Αρτεμίδωρος, *Ονειροκριτικά*, τ. 2, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 2000, Αθήνα: Κάκτος

Cicero Q., *Εγχειρίδιο προεκλογικής εκστρατείας*, μτφρ. Γ. Ν. Οικονόμου, 1996, Αθήνα: Ροές

Cicero Q., *Τέσσερις λόγοι κατά Κατιλίνα. Οι λόγοι για τον Μάρκελλο και τον Λιγάριο*, μτφρ. Κωνστ. Τσάτσου, 2007, Αθήνα: Εστία

Γιουβενάλης, μτφρ. Θεοδ. Βολκώφ, 2012, Παρισιάνος: Αθήνα

Δημοσθένης, *Κατά Νεαίρας*, τ. 15, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1994, Αθήνα: Κάκτος

Demosthenis, *Orationes*, τ. 3, μτφρ. D. Mervin, 2008, Oxford: Clarendon

Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, τ. 10, μτφρ. Δ. Ν. Μαρωνίτης, 1964, Αθήνα: Γκοβόστης

Θεόφραστος, *Χαρακτήρες*, μτφρ. Στ. Γκιργκένης, 2008, Αθήνα: Ζητρός

Ισαίος, *Περί του Πύρρου Κλήρου*, μτφρ. Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, 1939, Αθήνα: Ι. και Π. Ζαχαρόπουλου

Ισαίος, *Περί του Φιλοκτήμονος Κλήρου*, μτφρ. Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, 1939, Αθήνα: Ι. και Π. Ζαχαρόπουλου

Ισίδωρος Πηλουσιώτης, *Επιστολές*, τ. 3, μτφρ. Αθ. Παπαρνάκης, 2000, Αθήνα: Βυζάντιο

Ισοκράτης, *Απαντα*, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1993, Αθήνα: Κάκτος

Κάτουλλος, Οράτιος, Βιργίλιος, Προπέρτιος, μτφρ. Κωνστ. Τσάτσος, (χ. χ), Αθήνα: Αστrolάβος/Ευθύνη

Λυσίας, *Υπέρ του Ερατοσθένους φόνου*, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1993, Αθήνα: Κάκτος

Λυσίας, *Κατά Αγοράτου*, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1993, Αθήνα: Κάκτος

Λουκιανός, *Εταιρικοί Διάλογοι*, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1992, Αθήνα: Κάκτος

Μαρτιάλης, *Επιγράμματα*, μτφρ. Ν. Α. Γκούμας, 1980, Αθήνα: Μακρίδης

Μένανδρος, *Επιτρέποντες*, μτφρ. Ν. Σφυρόερας, 1970, Αθήνα: Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός

Μένανδρος, *Σαμία*, μτφρ. Ανδρ. Ζούλας, 2009, Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού

Ξενοφώντας, *Απομνημονεύματα*, τ.3, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1993, Αθήνα: Κάκτος

Ξενοφώντας, *Οικονομικός*, μτφρ. Μ. Κεκροπούλου, (χ. χ), Αθήνα: Εναλιός

Ξενοφώντας, *Συμπόσιο*, μτφρ. Α. Σιδέρη, 2000, Αθήνα: Άγρα

Ovidius N. P., *Η τέχνη του έρωτα*, μτφρ. Κ. Τρικογλίδης, (χ. χ), Αθήνα: Ηριδανός

Ovidius N. P., *Tristia*, μτφρ. L. A. Wheeler, 1988, London: Cambridge

Ovidius N. P., *Amores: text, prolegomena and commentary in four volumes matricaux* μτφρ. J. C. McKeown, 1989, Wiltshire: Francis Cairns

Παλατινή Ανθολογία, *Τα αρχαία Ελληνικά Ερωτικά Επιγράμματα (Ολόκληρο το Έβδομο (VII) βιβλίο της Ελληνικής ή Παλατινής Ανθολογίας)*, μτφρ. Β. Ι. Λαζανάς, 1989, Αθήνα: χ.ε

Παλατινή Ανθολογία, *Τα αρχαία Ελληνικά Ερωτικά Επιγράμματα (Ολόκληρο το Πέμπτο (V) βιβλίο της Ελληνικής ή Παλατινής Ανθολογίας)*, μτφρ. Β. Ι. Λαζανάς, 1990, Αθήνα: Παπαδήμας

Παλατινή Ανθολογία, *Ερωτικά Επιγράμματα*, μτφρ. Ν. Χ. Χουρμουζιάδης, 1999, Αθήνα: Στιγμή

Παυσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις*, τ. 1, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1992, Αθήνα: Κάκτος

Παυσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις*, τ. 2, 3, μτφρ. Ν. Δ. Παπαχατζή, 1963, Αθήνα: Νικ. Δ. Παπαχατζή

Προπέρτιος (Sextus Propertius), *Ο μεγάλος Λατίνος ερωτικός ποιητής. Ολόκληρο το ελεγειακό ποιητικό του έργο*, μτφρ. Β. Ι. Λαζανάς, 1990, Αθήνα: Παπαδήμας

Persius, *The satires*, μτφρ. J. R. Jenkinson, 1980, Warminster: Aris & Phillips

Πετρώνιος, *Σατυρικόν*, μτφρ. Αγγ. Μπιλίνη, 2007, Αθήνα: Το Ποντίκι

Πίνδαρος, *Ολυμπιονίκοι*, μτφρ. Π. Λεκατσά, 1960, Αθήνα: Διφρός

Platon, *Les Lois. Epinomis*, μτφρ. A. Dies, τ. XII, 1956, Paris: Les Belles Lettres

Plautus, M. T., *Five plays of Plautus: Curculio, Menaechmi, Mercator, Mostellaria, Rudens*, μτφρ. J. B. Poynton, 1973, Oxford: Blackwell

Plautus, M. T., *Epidicus*, μτφρ. George E. Duckworth, 1979, New York: Arno Press

Plautus, M. T., *The Little Carthaginian. Pseudolus. The rope*, μτφρ. P. Nixon, 1996, Great Britain: Fletcher & Son

Plautus, M. T., *Stichus. Trinummus. Truculentus. Tale of a travelling bag. Fragments*, μτφρ. P. Nixon, 1999, Great Britain: Fletcher & Son

Plautus, M. T., *Το «στοιχειωμένο» σπίτι*, μτφρ. Δ. Μαντζίλας, 2014, Ιωάννινα: Carpe Diem

Plautus, M. T., *Asinaria*, μτφρ. Θ. Κακριδής, (χ. χ), Αθήνα: χ. ε

Πλούταρχος, *Ηθικά*, τ. 7, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1997, Αθήνα: Κάκτος

Πλούταρχος, *Ερωτικός*, μτφρ. Γ. Α. Ράπτης, 2004, Αθήνα: Ζητρός

Πλούταρχος, *Δημήτριος- Αντώνιος*, μτφρ. Στ. Γκιργκένης, 2006, Αθήνα: Ζητρός

Πλούταρχος, *Σόλων- Ποπλικόλας*, μτφρ. Γ. Αθ. Ράπτης, 2006, Αθήνα: Ζητρός

Πλούταρχος, *Κίμων- Λούκουλλος*, μτφρ. Γ. Αθ. Ράπτης, 2007, Αθήνα: Ζητρός

Seneca L. A., *Declamations of the elder Seneca*, μτφ. M. Winterbottom, 1974, Cambridge: Harvard University Press London

Στράβωνας, *Γεωγραφικά*, τ. 8, μτφρ. Κ. Θ. Αραποπούλου, 1965, Αθήνα: Πάπυρος

Στράβωνας, *Γεωγραφικά*, τ. 6, μτφρ. Π. Θεοδορίδης, 1994, Αθήνα: Κάκτος

Suetonius G. T., *Η ζωή των Καισάρων. Γάλβας, Όθων, Βιτέλλιος*, μτφρ. Ροδάκης Π. Δ., 1993, Αθήνα: Παρασκήνιο

Suetonius G. T., *Η ζωή των Καισάρων. Κλαύδιος*, μτφρ. Μ. Λ. Τρομάρας, 1993, Αθήνα: Παρασκήνιο

Terentius, A. P., *Ανδρία*, μτφρ. Αντ. Η. Σακελλαρίου, 2006, Αθήνα: Πατάκης

Terentius, A. P., *Ευνούχος- Φορμίων- Αδελφοί [Eunuchus- Phormio- Adelphoe]*, μτφρ. Αντ. Η. Σακελλαρίου, 2007, Αθήνα: Πατάκης

Φιλόστρατος, *Επιστολαί*, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, 1995, Αθήνα: Κάκτος